
sociologisk forskning

nr 3 2006

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wästerfors

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finner du på vår hemsida
www.sociologforbundet.se
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2006

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, ordf.
Mikael Carleheden, vice ordf. Erik Wesser, kassör
Ulrika Schmauch, sekr.
Ord. ledamöter: Apostolis Papakostas,
Elisabeth Lindberg, Anders Petersen,
Merete Hellum, Henrik Loodin,
Suppleanter: Malin Wreder, Eva Schmitz

Innehåll

Mångfald och frihet i valårets Sverige	2
Så blev vi alla rasister Om forskning som bländar och förblindar	5
<i>Ola Fransson</i>	
”Invandrarfilm” som ideologisk och kulturell praktik	23
<i>Carina Tigervall</i>	
Varför bildas nya partier? Vrede och revanschlust som beslutsmobiliserande faktorer	43
<i>Gissur Ó Erlingsson</i>	
Tiredness in the Light of Institutional Ethnography	75
<i>Karin Widerberg</i>	
Recensioner	82
Sociologförbundet har ordet	89

Mångfald och frihet i valårets Sverige

Mot bakgrund av valåret 2006 har redaktionen även i detta nummer av Sociologisk Forskning valt vetenskapliga artiklar med politisk relevans. Fokus den här gången är mångfald och valfrihet som ju anknyter till aktuella och angelägna frågor i valårssammanhang.

I artikeln ”Varför bildas nya partier? – vrede och revanschlust som beslutsmobiliserande faktorer” diskuteras och analyseras de processer som leder fram till bildandet av nya partier. Med avstamp i något som artikelförfattaren benämner ”partibildningsparadoxen” belyses aspekter som rör varför människor väljer att bilda nya partier. Teorierna som används för att förankra de förda resonemangen är hämtade från sociologisk, ekonomisk och företagsekonomisk kunskapstradition.

I artikeln ”Invandrarfilm som ideologisk och kulturell praktik” stiftar läsaren bekantskap med tre teoretiska perspektiv som belyser de vanligaste sätten att representera invandrare i svensk film under de senaste 30 åren. Författaren visar i artikeln hur invandrarfilm på en och samma gång reproducerar och utmanar dominerade synsätt.

Artikeln ”Så blev vi alla rasister – om forskning som bländar och förblindar” tar fasta på det faktum att ”strukturell diskriminering” blivit ett centralt begrepp i den svenska debatten och sökarljuset har författaren lagt på integrationstänkandet. Syftet är att kritiskt diskutera de teoretiska förutsättningarna för strukturell diskriminering.

Gäst i detta nummer är professor Karin Widerberg som med bidraget ”Tiredness in the light of institutional ethnography” tar sin utgångspunkt i Dorothy Smiths kritik mot sociologers sätt att beskriva det sociala med ett härskarperspektiv för ögonen. I recensionsavdelningen finns även en recension av Dorothy Smiths nya bok, skriven av etnologen Fredrik Nilsson.

Under rubriken ”Sociologförbundet har ordet” är det denna gång förbundets vice ordförande Mikael Carleheden som för pennan.

Redaktionen önskar göra läsarna uppmärksamma på att webbadressen för förbundet och tidskriften ändrats till www.sociologforbundet.se.

Som aviserats i förra numret är föreliggande nummer mindre omfångsrikt. Därför har jag valt att hålla denna text föredömligt kort.

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

“Structural oppression” has become a key concept in contemporary Swedish debate on migration and ethnic issues. The aim of this article is to critically examine this explanatory concept that has caused confusion among researchers and politicians. There is a tendency among the advocates of the concept to not accept alternative interpretations. By scrutinizing the theoretical foundations of the perspective this propensity is criticized. When every difference between immigrants and ethnic Swedes is characterized as oppression you confuse a descriptive structuralism with a normative structuralism. One argument in the article is that by doing this you will miss the opportunity to identify social problems other than an oppressive Swedish population. The inability of the perspective to include active subjects is discussed in this context. One consequence is that normative structuralism can not explain the complexity of multicultural relations. In short, the concept of structural oppression can not explain the process that has led to the present social situation. Normative structuralism therefore comes with a reductionism, which is criticized. As an alternative it is argued for a pluralistic research policy.

Another peculiarity with the use of “structural oppression” in contemporary debate is that there is a conceptual drift from “oppression” towards “racism”. This drift is damaging because the interpretation of “racism” in the structuralistic framework makes the majority of the population racist. But, who can be accused for racism if everybody is a racist?

Key words

Structuralism, oppression, racism, democracy

Ola Fransson är idéhistoriker och disputerade i Göteborg 2001 på en avhandling om den danske filosofen Harald Höffding. Ola Fransson är sedan 2004 knuten till Malmö högskola.

Ola Fransson

Så blev vi alla rasister

Om forskning som bländar och förblindar

Under de senaste åren har ”strukturell diskriminering” blivit ett centralt begrepp i den svenska debatten. Syftet med det är att skapa en ny förståelse av de problem den traditionella integrationspolitiken står inför. I en av de många statliga offentliga utredningar¹ som bidragit till att göra begreppet känt sammanfattas de politiska och teoretiska syftena: ”En av de viktigaste invändningarna mot integrationstänkandet är således att det utgår från två fördefinierade och hierarkiskt rangordnade kategorier; ett ”vi” som ska integrera och ett ”de” som ska integreras.”² Den kritiska udden är alltså riktad mot själva integrationsbegreppet.

Med begreppet förklaras olika sociala fenomen vars gemensamma nämnare är någon form av underordning och utanförskap orsakad av en majoritetsbefolkning gentemot någon eller flera minoriteter. I *Bortom Vi och Dom* (SOU 2005: 41) heter det att ”[d]en strukturella/institutionella diskrimineringen är inte förbunden med individernas avsikter eller åsikter; den kan både förstärkas och ifrågasättas oavsett individernas intentioner.”³ En mer legalistisk definition tillhandahålls i en annan utredning: ”Strukturell diskriminering innebär med andra ord att principen om männis-

¹ Efter ett regeringsbeslut den 22 april 2004 sjösattes utredningen ”Makt, integration och strukturell diskriminering”. (Dir. 2004:54) Sammantaget har utredningen ”Makt, integration och strukturell diskriminering” till och med sommaren 2006 redovisat tolv rapporter. Nio av dessa har offentliggjorts under år 2006. Någon samlad värdering av dessa har inte varit möjlig eftersom de offentliggjorts för sent för att kunna inarbetas här. Denna artikel är en diskussion av de teoretiska förutsättningarna för begreppsparet strukturell diskriminering och inte någon systematisk genomgång av de statliga utredningarna. Exempelen från de statliga utredningarna hämtas från *Bortom Vi och Dom Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, (SOU 2005:41) med Paulina de los Reyes och Masoud Kamali som redaktörer. En annan utredning som i artikeln tillhandahåller exempel bär titeln *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige* (SOU 2005:56). Denna senare ingår i ”Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet”.

² SOU 2005: 41, s. 7.

³ SOU 2005:41, s. 16.

kors lika värde inte upprätthålls, och är därför ett allvarligt demokratiskt problem för hela samhället och inte enbart för de grupper som drabbas. Strukturell diskriminering handlar därför till stor del om att lagar, föreskrifter och principer som redan finns inte efterlevs.⁴

Trots snedstrecket i det första citatet är strukturell diskriminering inte detsamma som institutionell diskriminering. Den institutionella diskrimineringen är i begreppslogiskt avseende en delmängd av den strukturella. Strukturell diskriminering försiggår inte bara i institutionella sammanhang, utan innefattar också till exempel vardagsrasism och liknande som inte är bundna till institutionella ramar.⁵

Det är ett kontroversiellt begrepp, inte minst på grund av att den strukturella diskrimineringens begreppslogiska innehåll har expanderat och emellanåt förmedlas intrycket av att strukturell diskriminering är synonymt med strukturell *rasism*.⁶

Sammantaget är konsekvensen av den strukturella diskrimineringen och rasismen att grundläggande mänskliga rättigheter i dagens Sverige undertrycks. Diskrimineringen förekommer överallt i samhället och har djupa historiska rötter i både den nationella svenska historien och den allmänna europeiska idéhistorien och vetenskaps-historien.

Syftet med denna artikel är att diskutera de teoretiska förutsättningarna för begreppsparet strukturell diskriminering och rasismbegreppet. Det är lätt att dela ambitionen att bortom stereotyperna finna sätt att diskutera de segregering praktiker och utanförskapen på ett sådant vis att dessa inte förstärks. Vad är då problemet?

Begreppet strukturell diskriminering är monopoliserande. Rötterna till denna monopolistiska tendens återfinns i de teoretiska premisserna. En av dessa är att man har låtit "strukturen" bli den allenarådande aktiva aktören på ett sådant sätt att det är strukturen som styr individen.⁷ Strukturen blir både orsak och verkan, den orsakar majoritetsbefolkningens diskriminerande beteende, samtidigt verkar beteendet förstärkande på samma struktur. Hårddraget innebär detta att den möjlighet, som var en viktig utgångspunkt i perspektivets lansering, till förnyade artikulationer av hur samlevnad mellan olika grupper skall kunna komma till stånd i framtiden omintet-

⁴ SOU 2005:56, s. 75.

⁵ I de olika direktiven som angett ramarna för de olika utredningarna finns en återkommande formulering: "Definitionen av begreppet strukturell diskriminering respektive institutionell diskriminering varierar och det saknas en tydlig avgränsning mellan dem. För enkelhetens skull används här begreppet strukturell diskriminering som en sammanfattande benämning för dessa begrepp." Dir. 2004:54 "Makt, integration och strukturell diskriminering", Justitiedepartementet.

⁶ Denna förskjutning har med den förmodligen korrekta uppfattningen att *kultur* i en del fall har övertagit rasbegreppets tidigare roll som vetenskaplig sanktionerad indelningsprincip av människor. För en diskussion av kopplingen mellan begreppen se exempelvis. SOU 2005:56, s. 79ff.

⁷ Den kritik som presenteras i artikeln är i första hand riktad mot den strukturalism som den kommer till uttryck i de angivna utredningarna och andra texter som ansluter till samma ansats. Diskussionen skall alltså inte förstås som en generell kritik av strukturalismen.

görs. De stereotyper som kritiseras riskerar att återvända i ny form, lika tom på innehåll som invandrare, nämligen ”majoritetsbefolkningen”. Detta är den generella och bakomliggande sporan till det följande.

De resultat som utredningarna har nått har blivit debatterade, även om diskussionen generellt sett har varit ganska lågmäld med tanke på hur exkluderande med avseende på alternativa ansatser projektet har varit. I en kritisk artikel med titeln ”Rasisme på svensk” frågar sig Grete Brochmann och Jan Paul Brekke hur det kan komma sig att den svenska regeringen har beställt ett sådant enögt projekt och undrar retoriskt om det är för att en överallt förekommande rasistisk struktur fritar politikerna från ansvar: ”När rasismen er over alt – ubevisst i alle sinnets kroker og i alle samfunnsstrukturer – kan man kanskje ikke holde politikere ansvarlig på samme måte som hvis det handlet om velferdspolitikken, arbeidsmarkedet og språkopplæring?”⁸ Aje Carlbom pekar på att föreställningen om Sverige som ett land genomsyrat av rasism kan ha den allvarliga konsekvensen att bekämpningen av just rasismen försvåras: ”Det är ett problem att föreställningen om rasism har fått ett så stort genomslag i Sverige. Följden av detta är att den antirasistiska kampen har blivit godtycklig. Vem eller vilka är det som skall bekämpas när ’alla’ betraktas som rasister?”⁹

Att så allvarliga invändningar mot en statlig utredning kan väckas uppfordrar till närmare granskning. I det följande avsnittet, ”Strukturella felslut och isomorfa misstag”, diskuteras distinktionen mellan deskriptiv och normativ strukturalism, det jag kallar det isomorfa misstaget, samt vilka anspråk ett strukturalistiskt perspektiv i den form det har fått i några sammanhang i den svenska debatten. Diskussionen är generell och introducerande i detta avsnitt. Därefter följer ett avsnitt, ”Rättvisa och demokratiska ideal”, där begreppet om strukturell diskriminering diskuteras i relation till pluralism och demokrati, samt i relation till ett aktörsperspektiv. I de två sista avsnitten diskuteras först rasbegreppet, ”Förnekande som bekräftelse och vaga sanningar”, och slutligen i avsnittet ”Om fördomar och att göra annorlunda” berörs något några grundläggande villkor för interaktion mellan människor i relation till den strukturella diskrimineringen.

Strukturella felslut och isomorfa misstag

Strukturella beskrivningar fungerar ofta väldigt bra därför att de ger överblick. De är generaliseringar som inte tar hänsyn till enskilda undantag. Avvikelser finns som regel, men de behöver inte göra strukturella beskrivningar mindre sanna. Som Per Bauhn skriver så gör tre tallar i en skog med tiotusen granar inte påståendet ”Detta är en granskog” till en osanning. Hur många tallar som behövs för att göra påståendet falskt finns inga entydiga regler för. En blandning av sunt förnuft och känsla för rim-

⁸ Brochmann, Grete & Brekke, Jan Paul ”Rasisme på svensk” i *Dagbladet*, 2005-07-16.

⁹ Carlbom, Aje, (2005) ”Idén om strukturell rasism döljer det verkliga integrationsproblemet” i *Röda rummet*, nr. 2.

lighet avgör i de flesta fall sådana frågor. I en kritisk diskussion av Iris Marion Youngs *Justice and the Politics of Difference*, som diskuterar minoritetsgruppers rättigheter i USA, överför Bauhn resonemanget om tallar i granskogen till Youngs diskussioner om strukturellt förtryck.¹⁰ Bauhn sammanfattar Youngs sätt att urskilja ett tillstånd av förtryck från ett utan förtryck är att studera olikheter i resurstillgång, som till exempel tillträde till arbetsmarknad, högre utbildning, bostäder etc. Till synes, argumenterar Bauhn, tycks det som om påståendet att några grupper i det amerikanska samhället är förtryckta och påståendet om antalet tallar i granskogen har samma logiska form. Man kan undersöka rimligheten för båda. I det ena fallet bestämmer man sig för att antalet tallar i skogen avgör hur länge man kan kalla skogen för granskog, i det andra finner man fram till ett kriterium för förtryck. Så långt är parallellen mellan de båda fenomenen rimlig. Problemet är att det bara till synes är fråga om samma formalism. Bauhn skriver: "Att identifiera olikheter mellan grupper med avseende på resurstillgång går förvisso att göra på samma sätt som vi identifierar arter av träd."¹¹ På denna deskriptiva nivå handlar det om att göra urskiljningskriterierna så tydliga och användbara som möjligt. Det går att formulera andra kriterier för när man kallar en skog för en granskog än förekomsten av antalet granar i förhållande till antalet tallar, eller man skulle kunna tänka sig andra attraktiva resurser än dem som anges av Young.

Problemet uppstår när olikheterna i Youngs resonemang karakteriseras som *förtryck*. Den logiska överensstämmelsen i jämförelsen mellan granskogen och grupperna i USA består så länge man uppehåller sig vid det blotta konstaterandet av förekomsten av olikhet. I och med att Young karakteriserar olikheterna i resurstillgång som utslag av förtryck har ett värderande påstående tillförts om den faktiskt existerande strukturen och den deskriptiva strukturalismen ersätts med en *normativ* strukturalism. När man på detta sätt oförmedlat går från en deskriptiv utsaga till en normativ begår man vad Bauhn kallar det *strukturellistiska felslutet*.¹²

Att det förekommer olikheter i ett samhälle *kan* bero på förtryck. Men det är inte med ett slags automatik att det förhåller sig så. Det kan vara andra orsaker till olikheten än att en grupp är förtryckt av en annan. Felslutet består i en sammanblandning av *olikhet* och *orättvisa*. Det vill säga att utifrån olikheter i utfall av sociala och kulturella processer och möten kan vi inte omedelbart sluta oss till att dessa utfall också är orättvisa.¹³

Samma felslut genomsyrar många resonemang om strukturell diskriminering. Längre fram i artikeln kommer exempel på glidningen från en deskriptiv nivå, i detta fall att invandrare har en sämre position på arbetsmarknaden, till att denna position är orsakad av en strukturell *diskriminering*. Utfallet av en empirisk undersökning är

¹⁰ För en omfattande kritisk diskussion av Youngs kommunitaristiska position se Barry, Brian, (2001) *Culture and Equality*, Polity Press, s. 271ff.

¹¹ Bauhn, Per (2004) "Om normativ strukturalism" i *Filosofisk tidskrift*, nr. 1, 2004, s. 39.

¹² Bauhn, (2004) s. 39.

¹³ Bauhn, (2004) s. 40.

att alltså att invandrare klarar sig sämre i den nya ekonomin än ”svenskar”. Frågan är vad som är orsaken till detta utfall? Kan alla fall sägas vara konsekvenser av strukturell diskriminering eller kan man tänka sig att utfallet kan bero på andra omständigheter, som till exempel kompetens?

En andra generell anmärkning som skall göras är följande: Allmänt sett finns i all vetenskap ett avstånd mellan *vad* som sker i världen (i människan, i själen, i kroppen, i samhället, osv) och *hur* vi väljer att beskriva detta skeende. Intuitivt finns det något rimligt i denna generella beskrivning. Beskrivningen och det som beskrivs är två olika saker.

Mening produceras av någon med tillgång till ett språk. Denna människa, eller grupp av människor, har ett distinkt förhållande till det egna språket och det språket handlar om. Bäraren av mening skiljer sig från såväl den språkliga nivån som det språket konstruerar (det språket uttalar sig om, skapar en mening om). Med andra ord, den som hävdar något (subjektet) skall kunna skiljas från det hävdade (språket) och det som det hävdas något om (objektet).¹⁴

Ett stort problem med begreppsparet strukturell diskriminering är att användarna av det tenderar att upphäva avståndet mellan språket och det språket handlar om. Alla fenomen av diskriminerande karaktär tolkas i en riktning och alternativa tolkningar tigs antingen ihjäl eller avskrivs som förskönande omskrivningar. Bara *ett* språk och en uppsättning begrepp för att beskriva verkligheten tycks accepteras. Därmed sker en sammansmältning av de tre dimensionerna; språket, bäraren och verkligheten kollapsar in i varandra. Jag kallar detta det *isomorfa misstaget*. Denna sammansmältning av vad som borde vara åtskilt har stora konsekvenser för bedömningen av andras beskrivning av verkligheten, det vill säga att det finns en tendens att koppla samman andras beskrivningar av verkligheten med dem som beskriver. Detta har med att strukturell diskriminering är normativ i den ovan anförda meningen att göra.

Om någon hävdar att det i ett fall inte är fråga om diskriminering, där en företrädare för idén om strukturell diskriminering hävdar att så är fallet, riskerar denne kritiker att stämplas som en som omedvetet eller medvetet är *för* diskriminering. Särskilt bekymmersamt blir det i och med att strukturell diskriminering ofta av de statliga utredarna likställs med strukturell *rasism*. Beskrivningar av olikheter som inte leder till konklusionen att det är fråga om strukturell diskriminering eller rasism tenderar därmed att stämplas som diskriminerande eller rasistisk. Därför bör man ta Aje Carlboms varning på största allvar: ”Att sortera in allting under termen ’strukturell rasism’ riskerar att korrumpera tänkandet och lamslå hela frågan om utanförskap. Ordet rasism har en så stark moralisk laddning att man riskerar att göra fenomenet med utanförskap till en fråga om huruvida någon är ’god’ eller ’ond’ när det kanske handlar om andra saker.”¹⁵

Följer inte en beskrivning det mönster som anges av begreppsparet strukturell dis-

¹⁴ För ett mer utvecklat resonemang om detta se till exempel Collin, Finn & Guldmann, Finn (2000) *Språkfilosofi En introduktion*, Nora, Nya Doxa, s, 9ff.

¹⁵ Carlbom, (2005).

kriminering (eller rasism) sker en identifikation av fenomenet och den som beskriver det. Men, beskrivning av det onda gör inte den som beskriver ond. I den fortsatta framställningen återkommer jag till detta.

Innan jag går vidare vill jag kort beröra en sista egenhet med föreställningen om den strukturella diskrimineringen.

Hur kan någon hävda att det finns en struktur som genomsyrar hela samhället, inklusive det akademiska systemet och alla dess medlemmar? Den som hävdar detta är med nödvändighet en del av samma struktur, men hur kan det då vara möjligt att se på strukturen utifrån, det vill säga hävda strukturens existens samtidigt som den är omöjlig att träda ut ur för dem är en del av den? Var finns det strukturalistiska perspektivets företrädare i förhållande till den struktur de menar genomsyrar hela samhällskroppen? Det är bara ett allsmäktigt väsen som kan klara av att på en gång formulera sig i ett språk och vara oberoende av samma språks förutsättningar.¹⁶ Det är dock precis vad den strukturella diskrimineringens företrädare gör.

En väsentlig och i demokratiskt avseende problematisk resultat av detta allsmäktiga anspråk är att det omöjliggör andra positioner än den rättrognas eller den fallnes position. Definitionsmässigt är en gudomlig beskrivning av och dom över mänskliga förhållanden oantastbar. Men, den empiriska verklighetens motsägelsefullhet utgör en stor utmaning för anspråk på ofelbarhet. De teoretiska förutsättningarna för begreppsparet utmärks således av en besvärande osmidighet med avseende på den grundläggande ambitionen att etablera en diskussion bortom stereotyperna, eftersom de på grund av de teoretiska förutsättningarna inte kan hantera pluralistiska samhällssystem. Det lider därmed av ett demokratiskt underskott i sina teoretiska grundvalar. Det är särskilt bekymrande med tanke på den centrala roll statsmakten har tilldelat det.

Rättvisa och demokratiska ideal

I en av de ovan nämnda statliga utredningarna står det om integrationstänkandets paradoxala premisser: "Integrationspolitiken sätter upp ett mål om lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund samtidigt som den vilar på antaganden om människors inneboende olikheter."¹⁷

Den nuvarande lagstiftningen i allmänhet och den som rör sociala rättigheter i synnerhet baseras traditionellt på ett antagande om en homogen befolkning. Denna ensformighet har aldrig existerat, men under de senaste decennierna har det skriande avståndet mellan den föreställda homogeniteten och den faktiska mångfalden blivit allt tydligare.¹⁸ Författarna skriver vidare att "Särskiljandet mellan de som integrerar

¹⁶ I Bauhn (2004) s. 44 diskuteras en variant av detta med avseende på kommunitarismen och benämns den *kommunitaristiska paradoxen*.

¹⁷ SOU 2005:41, s. 7.

¹⁸ Se de olika bidragen i Fransson, Ola & Fryklund, Björn (2006) *Migration och professioner i förändring*, Malmö, Holmbergs (kommande) som bland annat tar sin utgångspunkt i den faktiska mångfalden i relation till föreställningen om homogenitet.

och de som ska integreras etablerar en hierarkisk ordning.¹⁹ Det är lätt att vara enig med författarnas indignation gentemot denna kategoriserande, och i förlängningen hierarkiserande praktik. Den besvärliga och obekväma frågan är dock hur det skulle kunna vara annorlunda. Hierarkisering är en del i demokratins grundvalar. Den drabbar någon hela tiden, i demokratins barndom arbetarklassen och kvinnorna, idag kvinnorna och invandrarna. Ett pluralistiskt samhälle lämnar nämligen fältet öppet för manipulation, demagogisk populism osv.

I ett historiskt perspektiv är den negativa särbehandling svensk politik och offentlig service har visat prov på, deformationer i förhållande till de höga rättvisideal den svenska demokratin formellt bekänner sig till. Men så snart möjligheterna till deformationerna elimineras har vi också förlorat det pluralistiska samhället.²⁰ Det är paradoxen, inte klyftan mellan idealen om demokratins högsta rättvisprinciper och verklighets orättvisor.

Men, i och med att hierarkiseringen är en möjlighet finns samtidigt en potential för ifrågasättande av den. Det vill säga diskriminering i en demokrati är alltid bunden till en kontext i vilken det finns ett förhandlingsutrymme. I dessa förhandlingssituationer finns det i många fall direkt diskriminerande och rasistiska bevekelsegrunder som leder till att minoriteter förvägras erkännande. I den strukturalistiska förklaringsmodellen finns det dock inget utrymme för att undersöka de enskilda positionerna, det vill säga aktörsperspektivet lyser med sin frånvaro.

Men om man inte beaktar vad aktörerna själva menar om sina handlingar, stängs dörrarna till det rum där en dialog bortom stereotyperna kan etableras. Det strukturalistiska perspektivet leder därför till uppfattningen att villkoren för människors handlande är dolda för dem själva. (Jämför ovan med diskussionen om det isomorfa misstaget.) Människor måste upplysas om ett vetande de saknar om bevekelsegrunderna för sitt agerande. Det är lika arrogant som det är icke-konstruktivt.

För att exemplifiera. Per Broomé och Ann-Katrin Bäcklund har i en analys om varför invandrare har haft svårt att komma in på arbetsmarknaden tagit utgångspunkt i de stora tekniska och organisatoriska förändringar den internationella och svenska ekonomin har genomgått sedan 1970-talet. En konsekvens av denna omställning har varit att de traditionella industriarbetena utan behov av utbildning har minskat och att servicesektorn i många fall professionaliserats. De tekniska kraven i arbetet ställde nya krav på utbildningsnivån. Arbetsorganisationen förändrades mot arbetsgrupper, istället för enskilda operatörer, som kom att ställa krav på kommunikativ kompetens. Detta har lett till att kraven på den sociala och språkliga kompetensen på ett nytt sätt har blivit betydelsefullt för ett lyckat arbetsresultat.²¹ Under sådana omständigheter har invandrare svårare att konkurrera om arbete eftersom de saknar till exempel den

¹⁹ SOU 2005:41, s. 7.

²⁰ Žižek, Slavoj (2001) *Ideologins sublima objekt*, Göteborg: Glänta, s. 171.

²¹ Broomé, Per & Bäcklund, Ann-Katrin (1998) *S-märket – Företagets etniska vägval* Stockholm: SNS Förlag, s. 133ff.

språkliga kompetens som krävs. Konsekvensen är att arbetsgivaren hellre anställer någon med denna kompetens, en "svensk".

Katarina Mattsson kallar den förklaringsmodell Broomé och Bäcklund använder för *kompetensbristdiskursen* och att den kan tolkas som en rasifierad tankemodell. Hon skriver att "[I] denna diskurs om invandrare som kulturellt avlägsna och bristande i kompetens finns ett element av rationalisering och legitimering av diskriminerande handlingar /.../" Det vill säga att framkasta kompetensbrist som en förklaring till invandrare inte får jobb är ett tecken på att förklaringsmodellen legitimerar diskriminerande handlingar. Lite längre fram i samma text sammanfattas kompetensbristdiskursen med följande ord: "Det är invandrarnas *tänkta* brister, tillkortakommanden och frånvaron av 'svenskhets' som genomgående präglar detta perspektiv." Vidare "naturaliserar" kompetensbristmodellen den etniskt skiktade arbetsmarknaden, hävdas det.²² I Mattssons optik är förklaringsmodellens funktion att legitimera en redan etniskt skiktad arbetsmarknad. Läsaren får reda på att själva frågan om kompetens i sig är suspekt att ställa därför att den i sig är diskriminerande.

Det Mattsson inte kommenterar är att modellen beskriver *en process*. Det är inte ett statiskt förhållande, "den etniskt skiktade svenska arbetsmarknaden", som undersöks av Broomé och Bäcklund, utan det faktum att den svenska arbetsmarknaden har blivit *mer* homogeniserad, det vill säga "svenskifierad", i samband med att produktionsförhållandena har förändrats. Det kan tyckas rimligt att fråga sig vilka bevekelsegrunder arbetsgivare har för att anställa personal och vilken eventuell roll dessa har haft för att utvecklingen gestaltats på detta sätt. Om dessa drivkrafter är rimliga eller orimliga är viktiga att diskutera. Naturligtvis kan det vara "tänkta" brister, felaktiga föreställningar om "kulturell kompetens", som styr processen som leder till att fler invandrare sorterar bort på arbetsmarknaden, men det är en empirisk fråga att besvara.

Det innebär dock inte att de som undersöker det är en del av samma process. Mattsson begår det isomorfa misstaget genom att hon låter en beskrivning (kompetensbristdiskursen) av diskriminering och indirekt dem som utför beskrivningen (Broomé och Bäcklund) bli en del av den faktiska diskrimineringen.

Den process som Broomé och Bäcklund beskriver leder fram till ett antal genomgående drag på den svenska arbetsmarknaden, ett slags struktur som är diskriminerande, men den förklaras utifrån de ekonomiska och sociala förutsättningar arbetsmarknaden fungerar efter, inte utifrån en på förhand postulerad strukturell diskriminering. Det är en struktur som är ett *resultat* av olika slags processer. Inte en struktur som skall reduceras till rasideologier. Dessa kan förvisso ha en *del* i dessa processer, men det är inte övertygande att reducera alla aspekter av strukturen till rasideologier.

Det strukturalistiska perspektiv som Mattssons och de statliga utredningarna har anammat verkar bygga på att det inte finns något sådant som rimliga och rättvisa

²² Mattsson, Katarina, (2005) "Den färgblinda marknaden' och välfärdens rasifiering" i Mattsson, Katarina & Lindberg, Ingemar (red.) *Rasism i Europa – arbetsmarknadens flexibla förtryck*, Stockholm: Agora, s. 110f. (Min kursivering).

skillnader.²³ Därmed inte sagt att man på förhand kan avgöra vilka skillnader som är rimliga eller rättvisa, det hör till det demokratiska samtalet att avgöra. Men genom att på förhand likställa olikhet och orättvisa läggs hinder i vägen för det man säger sig arbeta för, nämligen ett mer erkännande och pluralistiskt samhälle. Denna sammanblandning har delvis med de egenskaper som den diskriminerande ”aktören” har.

I den strukturella diskrimineringens föreställningsvärld är aktören majoritetsbefolkningen. Majoritetsbefolkningen är omedveten om att den bär på attityder och hållningar som orsakar diskriminering. I inledningen citerades några rader från den statliga utredningen *Bortom Vi och Dom* som i sammanhanget kan vara värda återvända till: ”[d]en strukturella/institutionella diskrimineringen är inte förbunden med individernas avsikter eller åsikter; den kan både förstärkas och ifrågasättas oavsett individernas intentioner.”²⁴ Den tidigare omnämnda Iris Marion Young formulerar samma förhållande så här: ”I denna utvidgade strukturella mening refererar förtryck till de omfattande och djupgående orättvisor som vissa grupper är utsatta för som en konsekvens av ofta omedvetna antaganden och reaktioner hos välmenande människor i vardagligt umgänge, medier och kulturella stereotyper, och strukturella egenskaper hos byråkratiska hierarkier och marknadsmekanismer – kort sagt det vardagliga livets normala processer.”²⁵

En djupt problematisk konsekvens av dessa båda citat skall lyftas fram. Den enskilde aktörens intentioner och handlingar är styrda på ett sådant sätt att de blir diskriminerande och förtryckande oavsett vad aktören själv anger för bevekelsegrunder för sina handlingar. Ett allvarligt resultat av det strukturalistiska synsättet där det hävdas att arbetsgivarens handlande är orsakad av en diskriminerande struktur, är att det leder till att det är svårt att avkräva arbetsgivarens ansvar. Om alla utfall där invandrare inte kommer i åtnjutande av samma fördelar som representanter för majoritetsbefolkningen orsakas av en diskriminerande struktur, är det besvärligt att komma åt de fall där det faktiskt är fråga om medveten orättvis behandling.

En viktig följd av Broomés och Bäcklunds ansats är att den kan skilja mellan olika slags exkluderingar, det vill säga den förmår att skilja mellan det fall där en person inte får jobb för att den har fel hudfärg eller för att personen inte har rätt utbildning eller kompetens.

Förnekande som bekräftelse och vaga sanningar

Det strukturalistiska perspektivet erkänner inte andra modeller eller förklaringar. Det är naturligtvis i sig inget problem att föredra en förklaringsmodell före någon annan. Det är legio inom all vetenskap, särskilt humaniora och samhällsvetenskapen är för sin utveckling beroende av dialog och strid med alternativa positioner. Talet om strukturell diskriminering skriver ut sig ur en sådan dialog. Det är en i bästa fall hög-

²³ För en generell diskussion om detta se Barry, (2001).

²⁴ SOU 2005:41, s. 16.

²⁵ Young, (1990), s. 41. Här Bauhns översättning i Bauhn, (2004), s. 33.

dragen position i den mån andra ståndpunkter per definition är felaktiga av det enda skälet att de inte är förenliga med det strukturalistiska perspektivet.

Problemet kan lokaliseras till teorins grundläggande förutsättningar, som resulterar i att den strukturalistiska förklaringsmodellen i detta fall inte ger utrymme till alternativa förklaringar eftersom alla fenomen reduceras och anpassas till strukturens premisser. Väl att märka inte på grund av moraliska eller ideologiska skäl, utan på grund av de stora anspråk begreppsparat strukturell diskriminering reser. Strukturen förklarar alla fenomen, i detta fall diskriminering. Den är därför radikalt reduktionistisk och som alla reduktionistiska teorier är den rigid.

Det strukturella perspektivet kväver på förhand alla invändningar eftersom alla påståenden som på något sätt ifrågasätter perspektivet per automatik är ett uttryck för strukturell diskriminering. Alla mot idén om den strukturella diskrimineringen riktade invändningar blir bekräftelser av riktigheten av den. (Som denna text till exempel.) Detta sker till priset av begreppsnivellering. Med "nivellering" menas att ett begrepp förlorar sin specifika referens till faktiska skeenden i den sociala världen och samtidigt kommer att betyda allt och inget. Det förra är naturligtvis en förutsättning för det senare. I "Ett europeiskt dilemma" skriver Masoud Kamali om kopplingen mellan institutionell praxis och rasism som kan illustrera den samtidiga reduktionismen och hur den därav följande begreppsliga nivelleringen fungerar.

Kamali skriver att "[I]nstitutionell rasism [ofta är] inbäddad i rutiner och i organisationers arbetssätt. Detta betyder att institutioners normala handlingar exkluderar exempelvis 'de andra' från adekvat service, eller rentav trakasserar dem".²⁶ Så långt finns inget att invända, mer än möjligtvis påminna om att den offentliga servicen i det svenska välfärdssamhället *aldrig* har fungerat enligt de högt ställda principerna om lika och rättvis service utan hänsyn till personens preferenser. "De andra" har haft olika karakteristiska genom den svenska välfärdshistorien. Reduktionen genomförs i nästa svepande och generaliserande gest. Historiskt sett är samhällets maktstrukturer, får vi veta, ".../ kopplad till ett system av privilegier baserade på föreställningar om 'ras' som ger människor, definierade som 'vita', en överordnad position i samhället."²⁷ Påståendet är så vagt och allmänt att det är svårt att vara oenig. De maktstrukturer som finns idag och som har funnits är långt mer komplexa än att kunna reduceras till "vithet" och "ras", men samtidigt äger det sin riktighet att dessa föreställningar har varit delar av denna komplexitet. Den stora analytiska utmaningen ligger i att utmejsla när, på vilket sätt och varför "ras" spelar en roll och när de inte gör det i etablerandet av en maktstruktur. För att göra utmaningen tydlig: all rasism är artikulation av skillnad mellan människor, men alla artikulationer av skillnader mellan människor är inte rasistiska. Emellanåt finns det antydningar om att en sådan detaljanalys är målsättningen, men allt som oftast möts läsaren av svepande generaliseringar som citatet är ett exempel på.

²⁶ SOU 2005:41, s. 33.

²⁷ SOU 2005:41, s. 34.

Tillåt mig att ge ett exempel där min kritik inte är giltig. I en analys av den potentiella direkta eller indirekta diskrimineringen som är inbyggd i föreställningen om den svenska nationalstaten, i föreställningen om det "svenska", visar Michael Azar i en övertygande analys ett sammanhang där en "rasism utan raser" är relevant. Exemplet är några uttalanden från några villaägare i Malmö som ger uttryck för sin ovilja att ha invandrade muslimer i nabolaget. Dessa villaägare menar att de inte är rasister eftersom de skulle ha protesterat "om det kom kriminella, vanartiga och sinnesjuka". Det vill säga muslimer likställs med människor ur någon av dessa tre kategorier. Azars konklusion är att detta slags formuleringar "i några fraser [förtätar] hela 'det koloniala omedvetna' som ofta tar sig uttryck i västvärlden".²⁸ Denna analys skiljer sig från Kamalis genom att den visar *precis hur* det koloniala arvet artikuleras och *vilka* som gör det och i *vilken* kontext det sker. Språket Azar använder för att analysera och det han analyserar är distinkt åtskilda på samma sätt som Broomé och Bäcklund i deras analys, som jag diskuterade i förra avsnittet, är det i förhållande till sina analysinstrument och det dessa appliceras på. Fördelen är lätt att se. Det går att förhålla sig till påståendena som levereras i båda dessa fall, det går att vara enig eller oenig med dem. Det levereras inte svävande och oprecisa generaliseringar eller moraliserande pekpinningar, till vilka jag återkommer i nästa avsnitt.

En annan ofta vanligt förekommande strategi är att andra begrepp än de som kan reduceras till rasbegreppet, eller något av de nya avledningarna till det, "rasifiering" till exempel, för att beskriva orättvis tillgång till offentlig service istället blir klassade som förskönande omskrivningar.

Irene Molina, en av bidragsgivarna till *Bortom Vi och Dom*, skriver att "[A]nvändningen av 'mildare' alternativa benämningar som exempelvis 'etnicitet', 'xenofobi', 'främlingsfientlighet' och 'främlingsrädsla' undviker att befatta sig med det centrala problemet och fördröjer därmed ett nödvändigt medvetandegörande om att det i det svenska samhället finns rasistiska föreställningar som är djupt rotade i det *för givet tagna*."²⁹ De i citatet uppräknade begreppen *är* många gånger djupt problematiska, men att reducera dem till "rasism" eller "vit" diskurs utan att i något sammanhang vilja göra det möjligt att de *skulle* kunna vara mer adekvata än det repellerande "ras"-begreppet främjar inte det nyanserade samtalet eller precisionen i analysen av samhället.

Rasbegreppets relevans kopplas till Västeuropas koloniala historia och med rätta hävdar många att denna har förträngts i de nationella historieskrivningarna. Det räcker inte att bara göra den koloniala praktiken och faktiska politiken rättvisa i historieskrivningen, utan det är också viktigt att förstå hur den västerländska kulturen i sina institutionella praktiker och maktlegitimerande tankemönster i sina grundvalar

²⁸ Azar, Michael, "Det symboliska objektet Delen, delandet och den nationella gemenskapen" i SOU 2005:41, s. 172f.

²⁹ Molina, Irene, "Rasifiering Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige" i SOU 2005:41, s. 104. (org. kurs.)

har varit beroende av den nedlåtande blicken på icke-europeiska områden och kulturer. Återigen, inget av detta finns det någon anledning att invända mot.

Problemet är istället att ambitionen att förankra den institutionella och strukturella diskrimineringen blir för ospecifik. Istället för att tillhandahålla en bild av hur det koloniala förflutna i Europas historia har samspelat med andra politiska och sociala förändringar, reduceras all förändring till det koloniala projektet. Allt tycks kunna föras tillbaka till den koloniala erfarenheten. Det är en försummad aspekt, men det är inte den enda förklaringsvariabeln i en extremt komplex utveckling mellan 1400-talet och idag. I det *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, redogörs på ett föredömligt sätt hur obenägen den svenska statsmakten under tiden efter andra världskriget var att ratificera och erkänna de kränkningar som den inhemska lagstiftningen kunde leda till.³⁰ Detta i en tid när den svenska statsmakten framställde sig som världens moraliska samvete. Sedan länge är det också känt inom forskningen att Sverige under 1920- och 30-talen var föregångsland för den rasbiologiska forskningen. Att det finns stora brister i den svenska historieskrivningen med avseende på dessa aspekter står utom allt tvivel.

Framställningen i *Det blågula glashuset* handlar om en specifik institutions försaker och förträngningar, nämligen den svenska statsmaktens. Det är alldeles uppenbart framgår det, vilket det inom historieämnena sedan lång tid funnits stor kunskap om, att den svenska politiska historien har formats runt premisser som har möjliggjort denna typ av förträngningar. Till exempel har lagstiftningen mot etnisk diskriminering gått mycket långsamt i Sverige och övriga Europa, med Storbritannien som det stora undantaget. Det finns således olika nationsspecifika sätt att hantera det koloniala förflutna. Det koloniala arvet ingår alltid i specifika historiska kontexter som måste analyseras var för sig. Inte minst med tanke på att ett land som Storbritannien, som i sin nationella historia med all önskvärd tydlighet har det koloniala förtrycket som en integrerad del, på lagstiftningsområdet blivit ett föregångsland. Istället för att komma till konklusionen att diskriminering alltid är kontextuell och inte exempel på en idealtypisk strukturell diskriminering så ändrar kapitlet om denna historia i *Det blågula glashuset* med en just en sådan reduktion. Språkbruket är avslöjande: Denna svenska historia är en "form" av strukturell diskriminering, som om den fanns i en ren utgåva.³¹

Om fördomar och att göra annorlunda

Att behärska ett språk är att förstå orden i de kontexter de används, det vill säga att förstå de implicita och explicita referenser de betjänar sig av för att fungera. Begrepp och klassifikationer sträcker sig mot andra begrepp och klassifikationer. Kort sagt, språket är till sin natur bångstyrt. Alternativa definitioner ligger på lur att ge sig

³⁰ SOU 2005: 56, kap. 2.

³¹ SOU 2005:56, s. 122.

till känna så snart en första artikuleras. Samtidigt är de principiellt oklara begreppen oundgängliga för att den sociala interaktionen skall bli meningsfull.

Oklarheten är inte en defekt, utan är en nödvändig premis för den sociala dynamiken. "Oklarhet" är dock ett lite missvisande uttryck. Med hänvisning till Ian Hacking är det riktigare att tala om *interaktiva kategorier* eller begrepp.³² Med interaktivitet förstås här att individer, företrädare för organisationer, beslutsfattare och andra, agerar och reagerar på ett sådant sätt att de söker att skapa överensstämmelse mellan begreppet eller kategorin och den egna verksamheten och förståelsen av denna. Vidare, vilket är väsentligt, de interaktiva begreppen är kända för de människor de berör och har den egenskapen att de har potential att förändra hur dessa människor upplever sig själva och den egna praktiken. Interaktiva begrepp och kategorier växelverkar med dem som kategoriseras.³³ De är inte låsta i en betydelsedimension därför att betydelserna är förhandlingsbara.

Men interaktiviteten är inte beständig. Begrepp och kategorier förlorar under givna historiska och vetenskapliga betingelser sin stridbara karaktär och en okontroversiell konsensus infinner sig. De finner vila i en *temporär essentialism*. "Temporär" eftersom det inte finns något som säger att omständigheterna förändras och essentialismen blir ifrågasatt.

"Ras" och "rasism" är interaktiva begrepp och i det närmaste fullständigt repellerande. "Rasist" är lika negativt laddat som "demokrat" är positivt laddat. Ingen vill vara rasist, alla vill vara demokrater. Ett annat utmärkande drag för interaktiva begrepp är deras retoriska kraft. Enda antydning att man närmar sig gränsen för begreppets giltighetsområde (antingen in i en rasistisk position eller ut ur den demokratiska gemenskapen) och ett påtalande om detta leder snabbt till reträtt åt ena eller andra hållet. Det rasbegrepp som lanseras i de av staten sanktionerade utredningarna är vagt och oprecist. Men eftersom det är ett så kraftfullt interaktivt begrepp som ingen vill identifiera sig med, kombinerat med en begreppslik vaghet blir resultatet en moraliserande hållning.

Vi är inte fördomsfulla för att vi är styrda av en kultur, utan för att vi är människor. Däremot är kulturen orsak till varför en viss uppsättning fördomar dominerar och inte en annan under en viss historisk period. Vi kan göra oss vår fördomsfullhet medveten, men i handling kan det ändå bli fel, våra handlingars innebörder för oss själva behöver inte vara desamma som den andre tillskriver dem. Denna numera

³² Hacking, Ian, (2004) *Social konstruktion av vad?*, Stockholm: Thales, s. 141f.

³³ Idéen om interaktiva begrepp och kategorier kan skrivas in i den språkfilosofiska tradition som går tillbaka åtminstone till Austin, John (1962) *How to do things with words*, London. Kortfattat innebär i denna tradition att en språklig yttring är en handling (talhandling) som kan beskrivas på olika nivåer där de viktigaste delarna är *lokution*, ordens och satsernas allmänna betydelse, *illokutionära kraften*, talarens avsedda betydelse med påståendet eller hävdandet och slutligen yttrandets *perlokutionära effekt*, dess effekt eller påverkan på lyssnarens sinnestillstånd. Påståenden där ord som "diskriminering", "ras" och "rasism" ingår torde kunna tjäna som goda exempel för en utförlig analys enligt denna modell. Här nöjer jag mig med Hackings mer allmänna "interaktiva kategori" som kan sägas innefatta de tre delarna.

självklara formel kan fördjupas. Den personliga historien följer med som en ryggsäck man inte kan få av. I denna ryggsäck finns allehanda ting, också sådant vi inte tycker om. Ett misstag är om man förbiser att socialt frambringade idéer och föreställningar inte är allenarådande för människors agerande. De spelar en roll, en ofantligt stor roll, men det finns alltid en möjlighet att handla annorlunda. Det är människans privilegium och förbannelse. Förbannelse för det kan bli fel, vilket ofta sker. Men det är villkoret.

Vi kan inte göra något åt det faktum att vi delvis är produkter av ordningar vi inte kan styra över. Det är blott i begränsad omfattning vi kan göra något åt den genusordning, kulturella, social och ekonomiska situation vi lever i. Det vill säga att vi påverkas av den sociala och kulturella världen, men det är inte det samma som att våra värderingar, normer och handlingar *bestäms* av dessa.³⁴ Vi *förhåller* oss till dessa olika logiker. Det är ett grundläggande villkor att skapa ett meningsfullt samband mellan ideal och de personliga, mer eller mindre medvetna behoven och drömmarna. Det individuella livet är alltid konfliktfyllt. Ett utmärkande drag i den mänskliga beteendepertoaren för att hantera dessa konflikter är att tillsammans med andra utveckla föreställningar om att "vi alla sitter i samma båt". Denna identifikationseffekt innebär att den enskilda människan anpassar och extrapolerar sina subjektiva föreställningar in i en gemenskap.³⁵

Homi Bhabha citeras ofta i detta sammanhang. I möten mellan människor spelar den kulturella faktorn in, men det finns inte några skarpa skiljelinjer "ändå är inte de kulturella skillnaderna utplånade". I mötet aktiveras ett "tredje rum", i vilket handlingar och processer inte kan reduceras till vare sig en omgivande majoritetskultur eller till den invandrades kultur från ursprungslandet. I det tredje rummet sker en "hybridisering", för att använda Bhabhas metafor. "Detta tredje rum upphäver de historieuppfattningar, varav det konstitueras, och inrättar istället nya auktoritetsstrukturer, nya politiska initiativ som knappast låter sig förstås utifrån traditionella begreppsramar".³⁶ Detta resonemang är en tung invändning mot synen på kulturer som ett slags kuber med ett innehåll som inte förändras. Det "tredje rummet" skapas där grupper finns. Resultatet är skiftande, getton i de svenska förorterna, lokala klubbar för bevarandet av den korrekta dansen runt midsommarstången, osv. Dessa olika

³⁴ Jämför Bauhn kritiska sammanfattning av kommunitarismens antagande om hur individers moraliska värderingar skapas. "En sådan position [kommunitarismen eller den strukturalism som diskuteras i denna artikel] underskattar människors förmåga att ändra inställning i värdefrågor under intryck av argument med hemvist utanför deras sociala tillhörighet. Den underskattar också utrymmet för konflikt och avvikelse inom grupper och samhällen. Över huvudtaget blir moralisk utveckling och förändring, liksom försök att hindra sådan utveckling och förändring, svåra att förklara om vi inte accepterar att sociala identiteter *inte* determinerar sina bärares moraliska föreställningar." Bauhn (2004), s. 45.

³⁵ För en diskussion av detta tema och referenser se Trouillot, Michel-Rolph, (2003) *Global Transformations Anthropology and the Modern World*, New York: Palgrave Macmillan, s. 90.

³⁶ Bhabha, Homi "Det tredje rummet", i Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, Håkan (1999) *Globaliseringens kulturer Den postkoloniala paradoxen, rasism och det mångkulturella samhället*, Nora: Nya Doxa, s. 286.

gruppbildningar har olika målsättningar och olika tillblivelsehistorier. Det väsentliga är att gruppbildning och identitetsskapande är underkastade ständiga förändringar. Det vill säga dessa "strukturer" är konsekvenser av olika, ibland till och med radikalt olika processer och därmed stadda i konstant transformering. En viktig motor i dessa förändringar är de interaktiva begreppen.

Om det finns något fog för denna snabba skiss av grundvillkoren för mänskligt agerande, så kommer den på kollisionkurs med föreställningen om den strukturella diskrimineringen. Denna tar inte hänsyn till något av dessa grundvillkor, eller mer precist, den måste negligera dem därför att dess teoretiska förutsättningar inte kan inkorporera vare sig aktiva subjekt, eller diakrona förändringsprocesser. Strukturens funktion går inte att skilja från konstitueringen av subjektet och dess beteende (eller grupper av subjekt, institutioner osv.). Subjektet reduceras till en funktion av strukturen. Alldeles oavsett hur den enskilde, gruppen eller institutionen agerar så bekräftas strukturen, eftersom de är dess produkt. Föreställningen om den strukturella diskrimineringen är oförmögen att hantera och beskriva förändringar.

Detta kan beskrivas ur en annan vinkel. Den strukturella diskrimineringens verkan på individens beteende är densamma hur denne än förhåller sig till strukturen: hon eller han kommer att bete sig diskriminerande. I den mån det ges utrymme för individuellt agerande så är det för att handlandet bekräftar perspektivet. Karakteristiskt är följande utsaga: Enda problemet med den strukturella diskrimineringen är att betoningen på ".../strukturen' riskerar att underskatta individens aktiva roll i reproduktionen av den institutionella diskrimineringen i samhället".³⁷ Den individuella aktörens roll kan enbart vara att förstärka strukturen.

Det filosofiska problemet med detta är att subjektet har fråntagits rätten och omyndiggjorts att vara den punkt där idéer och tankar föds och möts. Det passiva subjektet är en direkt konsekvens av teorins grundläggande premisser. Den uppmärksamme kan här se att det går att rikta samma invändningar mot detta strukturalistiska perspektiv som en gång riktades mot Althusserns ideologiteori, som var behäftad med samma svaghet med avseende på konstitueringen av subjektet. För Althusser var subjektets identitet en effekt av olika kunskapsordningar, men det är ett slags additivt subjekt som är Althusserns. Den ena logiken efter den andra fogades till den andra, men möjligheten till skapandet av ett "tredje rum" fanns inte i Althusserns subjekt. Talet om den strukturella diskrimineringen är i sina sämsta stunder en anemisk version av Althusserns ideologiteori.³⁸

³⁷ Kamali, Masoud, "Ett europeiskt dilemma Strukturell/institutionell diskriminering" i SOU 2005:41, s. 35.

³⁸ Det finns ett otal framställningar av Althusserns ideologiteori. Se till exempel Williams, Caroline (2001), *Contemporary French Philosophy Modernity and the Persistence of the Subject*, London/New York, kap 2. Jag är också medveten om att denna framställning av Althusserns tankegång är starkt förenklad.

Slutord

Diskriminering kan vara en konsekvens av medvetna beslut eller den kan vara omedveten. Handlingar som inte alls har intentionen att diskriminera kan göra det ändå på grund av okunskap eller oavsiktlig fördomsfullhet. Dessa grundläggande skillnader mellan olika diskriminationsformer borde vara viktiga utgångspunkter för diskussionen om hur diskrimination i dagens Sverige skall minskas. I stället samlas alla dessa olika former under ett alltomfattande begrepp, strukturell diskriminering. Denna struktur får bland annat några märkliga egenskaper, den blir ett slags objekt som *orsakar* diskrimineringen. I själva verket är diskrimineringen lika mångfasetterad som den sociala verklighet den verkar i. Föreställningen om strukturell diskriminering leder fel därför den behandlas som om "strukturen" fungerar som ett slags orsak eller ett objekt som leder till att majoritetsbefolkningen betar sig på ett visst sätt. Det är en falsk bild. Diskrimination finns, det bevisas dagligen och stundligen, men kampen mot den är inte betjänt av teoretisk nivellering.

Det nygamla rasbegreppet har blivit en viktig del av det strukturalistiska perspektivet, men riskerar att motverka sina egna syften genom att det låser de analytiska möjligheterna på grund av dess oklara teoretiska status. Samtidigt är det retoriskt effektivt att använda för att tysta dem som har en avvikande uppfattning om hur man skall beskriva och förstå dagens svenska samhälle. Både "strukturell diskriminering" och "ras" har blivit så allomfattande att andra positioner som utgår från andra premisser lätt blir just "diskriminerande" och "rasistiska".

Och vem vill vara rasist?

Litteratur

- Austin, John (1962) *How to do things with words*, London
- Azar, Michael "Det symboliska objektet Delen, delandet och den nationella gemenskapen" i SOU 2005: 41.
- Barry, Brian, (2001) *Culture and Equality*, Polity Press
- Bauhn, Per (2004) "Om normativ strukturalism" i *Filosofisk tidskrift*, nr. 1, 2004
- Bhabha, Homi (1999) "Det tredje rummet", i Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, Håkan *Globaliseringens kulturer Den postkoloniala paradoxen, rasism och det mångkulturella samhället*, Nora: Nya Doxa.
- Brochmann, Grethe & Brekke, Jan Paul "Rasisme på svensk" i *Dagbladet*, 2005-07-16.
- Broomé, Per & Bäcklund, Ann-Katirn (1998) *S-märkt Företagets etniska vägval*, Stockholm: SNS Förlag
- Carlson, Aje, (2005) "Idén om strukturell rasism döljer det verkliga integrationsproblemet" i *Röda rummet*, nr. 2.
- Collin, Finn & Guldman, Finn (2000) *Språkfilosofi En introduktion*, Nora, Nya Doxa
- Dir. 2004:54 "Makt, integration och strukturell diskriminering", Justitiedepartementet (Regeringsbeslut 2004-04-22)

-
- Fransson, Ola & Fryklund, Björn (2006) *Migration och professioner i förändring*, Malmö, Holmbergs (kommande)
- Hacking, Ian (2004) *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales
- Mattsson, Katarina (2005) ”Den färgblinda marknaden’ och välfärdens rasifiering” i Mattsson, Katarina & Lindberg, Ingemar (red.) *Rasism i europa – arbetsmarknadens flexibla förtryck*, Stockholm: Agora
- Molina, Irene ”Rasifiering Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige” i SOU 2005:41
- SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom Teoretiska reflektioner om makt, integration, och strukturell diskriminering*
- SOU 2005: 56 *Det blågula glashuset –strukturell diskriminering i Sverige*
- Trouillot, Michel-Rolph, (2003) *Global Transformations Anthropology and the Modern World*, New York: Palgrave Macmillan.
- Williams, Caroline (2001), *Contemporary French Philosophy Modernity and the Persistence of the Subject*, London/New York
- Young, Iris Marion, (1990) *Justice and the Politics of Difference*, New Jersey, Princeton University Press.
- Žižek, Slavoj (2001) *Ideologins sublima objekt*, Göteborg: Glänta

ABSTRACT

The main objective of this Article is to summarise three theoretical perspectives in order to explain the most common way 'immigrants' are represented in Swedish films during the last 30 years – 1970-2000. On the one hand 'the immigrant' is represented as *sympathetic*, which I interpret as an anti-racist counter discourse. On the other hand most of the films also, in accordance with the dominant discourse, represent 'the immigrant' as fundamentally *different*. 'The immigrant' is used as a tool in different internal and historically specific political debates to embody the solution to the conflicts experienced in society at large. One main conclusion is that the films reproduce *and* challenge dominant discourses at the same time; they can be seen as both reproductive *and* subversive practices. When modern urban society is criticized, 'the immigrant's' role is to represent values belonging to the traditional society. 'The immigrant' can thereby be said to represent an utopian desire, insofar as s/he and his/her culture are constructed as the positive opposite of what is seen as negative in Swedish society during a specific historical period.

Key words

Film analysis, representation, postcolonial theory, immigrants, ethnicity, discourse analysis

Carina Tigervall är fil.dr. i sociologi vid sociologiska institutionen, Umeå universitet. Hon disputerade 2005 med doktorsavhandlingen folkhemsk film, med "invandraren" i rollen som den sympatiska Andre.

Carina Tigervall

”Invandrarfilm” som ideologisk och kulturell praktik

I föreliggande artikel diskuteras hur film på ett genrespecifikt sätt medverkar till att vissa generaliserande föreställningar om olika etniska grupper sprids, men också till att dessa föreställningar ifrågasätts och utmanas. Filmanalys är en akademisk aktivitet som vanligtvis har sin tillhörighet i litteraturvetenskap, filmvetenskap och andra humanistiska discipliner. Men filmers, liksom andra massmediers, representationer har också implikationer för samhället. Enligt den brittiska teoritraditionen Cultural Studies (Hall 1997, Storey 1999) är de olika sätt varpå olika grupper representeras i olika kulturella uttryck förbundna med samhällets maktrelationer. Massmedierna har enligt detta perspektiv en central roll i den nutida kunskapsproduktionen.

När *integration* och *etnisk diskriminering* problematiseras blir de sociologiska tankarna kring *struktur* respektive *aktör*, och *reproduktion* respektive *samhällsförändring* centrala. Sett i ett diskrimineringsperspektiv är kopplingen till fasta och svårföränderliga strukturer vanlig, samt hur dessa reproduceras (ofta med en förbindelse till kolonialismen) i en trögrörlig maktordning, dominerad av västvärlden. Integration kan på motsvarande sätt kopplas samman med tankar om möjlig samhällsförändring utifrån ett aktörsperspektiv. Denna dikotomiska sammankoppling mellan begreppen ska inte betraktas som huggen i sten, utan bör uppfattas som en idealtypisk modell.

Massmediernas roll när det gäller frågor om etnisk diskriminering respektive integration kan analyseras på motsvarande idealtypiska dikotomiska sätt. Mediernas representationer antas ofta medverka till att reproducera vissa traditionella bilder av andra etniska grupper än den västerländska (Hall 1997). Men medierna antas också kunna fungera som en kultur- och konstform där gamla förlegade föreställningar om olika folk intentionellt kan utmanas (Fiske 2000). Massmediernas betydelse för människors uppfattning om olika etniska grupper och deras roll som samhällsförändrande respektive reproducerande kraft gör mediernas representationer till en sociologiskt central angelägenhet.

Representationerna och kolonialismen

Inom den postkoloniala teoribildningen kopplas kunskapsproduktion till den västerländska kolonialismen av andra världsdelar (Bhabha 1994, Said 1993, Spivak 1993).

Kolonialismen bör enligt detta perspektiv inte betraktas som något som tillhör det förflutna, utan som något som i hög grad fortfarande präglar världen ekonomiskt och kulturellt (Eriksson et.al. 1999). Även Sverige har formats av kolonialismens historia och har varit en del av en situation där Europa har uppträtt som ett globalt centrum varifrån kunskap och makt utgår (Mc Eachrane & Faye 2001:7). En mängd tankebilder, vilka ses som produkter av den västerländska kolonialismens praktik, kan än i dag återfinnas i västerlandets representationer av det västerländska folket respektive andra folk – av Vi och de Andra (Said 1993, Fanon 1995, Spivak 1993, Bhabha 1994, Hall 1997). Västerlandets föreställningar om den Andra har präglats, och präglas fortfarande, av vissa dikotomier, där västerlänningen tilldelas egenskaper som uppfattas som bättre än ”de andras”. Några exempel på vanliga sådana motsatspar är:

<u>Vi i Väst</u>	<u>De Andra</u>
Civiliserade	Vildar
Vuxna	Barn
Förnuft	Känsla
Kultur	Natur
Moderna	Traditionella

Dessa tankebilder tilldelar västerlänningar vissa positivt värderade egenskaper, och på motsvarande sätt de Andra de negativt värderade motsatta egenskaperna. Detta tycks vara seglivade mönster som återfinns även i nutida representationer: Vissa massmedier, som exempelvis dagspressen, har kritiserats av massmedieforskare för att föra fram negativa bilder och stereotyper av andra etniska grupper än svenskar (Brune 2001, 2003, 2004), eller ”invandrare” som är den vardagliga beteckningen på dessa grupper i dagens Sverige. Den grupp människor som i en svensk kontext betecknas som ”invandrare” är människor från etnifierade grupper som inte betraktas som tillhörande nationalstaten, med avseende på (föreställda) egenskaper om exempelvis ”utländskt utseende”, kultur, språk, nationell härkomst eller religion.

Ideologiska och kulturella praktiker

Representationer av olika folks föreställda egenskaper kopplas i föreliggande text till begreppen *ideologiska praktiker* och *dominerande diskurser* (Haug 1987). Begreppet *diskurs* handlar om att ett samhälles kunskapsproduktion sker enligt vissa mönster, kopplade till samhällets maktrelationer (Foucault 1993). Diskurs ses i detta sammanhang som en samling av bilder och uttalanden, vilka erbjuder ett gemensamt språk för att representera kunskap om ett givet tema vid en speciell historisk tidpunkt (Shohat & Stam 1994, Hall 1997). Diskursen består aldrig av *ett* uttalande eller *en* text utan bör ses som en kedja av uttalanden, en mängd olika sätt att tala om något, vilka sammantaget bildar den kunskap vi har om detta ”något”, vilket kan vara såväl ett ting som ett abstrakt begrepp (Hall 1997:44).

Massmedierna kan uppfattas som en *ideologisk praktik*, vilket innebär att de fung-

erar som en bas för produktion av viss kunskap som medverkar till reproduktionen av traditionella och ofta förtryckande föreställningar om Oss och de Andra (Althusser 1971, Haug 1987). Ideologiska praktiker medverkar därigenom till ett osynliggörande av samhällets historiska, och i vissa avseenden än idag rådande, maktrelationer. Begreppet *dominerande diskurs* betecknar således yttranden vilka tolkas som ideologiska, det vill säga potentiellt reproducerande av rådande maktrelationer (Kaplan 1992, Soila 1991).

Vissa massmedier kan också betraktas som kultur och konst med de egenskaper som traditionellt har förknippats med konstens roll i samhället, det vill säga som ifrågasättare av makt och därmed redskap för potentiell samhällsomstörtning (Fiske 2000). Här kan man istället koppla massmediernas roll i samhället till begreppet *kulturella praktiker* (Haug 1987). Massmedierna ses utifrån detta perspektiv som en bas för produktion av kunskap, vilken medverkar till att samhällets rådande maktrelationer utmanas och ifrågasätts. Begreppet *motdiskurs* betecknar här yttranden vilka tolkas som potentiellt utmanande av rådande maktrelationer (Kaplan 1992, Soila 1991). Jag föreslår följaktligen en tudelning av diskursbegreppet beroende av hur olika praktiker producerar viss kunskap, med avseende på deras respektive implikationer för samhällets reproduktion (struktur) respektive förändring (aktör). Begreppen som presenterats ovan kan idealtypiskt delas in som följer:

Etnisk diskriminering	Integration
Struktur	Aktör
Reproduktion	Samhällförändring
Ideologisk praktik	Kulturell praktik
Dominerande diskurs	Motdiskurs

Film som förmedlare av dominerande diskurser och motdiskurser

Filmer antas kunna utmana de dominerande diskurser som andra massmedier, exempelvis dagspressen, för fram genom att ge en annan bild och framföra en annan(s) röst än den västerländska (Fiske 2000). På så sätt kan man ha förhoppning om att film som kulturell praktik kan medverka till ett ifrågasättande av generaliserande föreställningar om ”invandrare” och i förlängningen bidra till att förändra de maktrelationer som överordnar det västerländska och underordnar andra etnifierade grupper.

Förhoppningen att filmen kan framföra motdiskurser, och därigenom på sikt medverka till ömsesidig förståelse accentueras i den svenska kontexten speciellt i samband med den påstådda våg av nya svenska filmer som år 2000 fick epitetet ”invandrarfilmer”. Kulturskribenterna hyllade den ”nya svenska filmen” som ansågs göra den svenska filmen mångkulturell till ”en blandning av palt och kebab” (jfr Wennö 2001). Josef Fares film *Jalla! Jalla!*, Reza Baghers *Vingar av glas*, Reza Parsas *Före stormen*, Geir Hansteen Jörgensens *Det nya landet* är filmer som ansågs markera ”ett millennieskifte som kommit att innebära en ny svensk filmkonst som i större utsträckning än tidigare problematiserar, ifrågasätter, avlyssnar och tolkar samtiden” (Lindblad

2002:29f). En kulturform som filmen kan emellertid *både* ses som en ideologisk och kulturell praktik. Olika filmforskare och filmkritiker betonar de olika sidorna, och ofta kopplas vissa filmer, exempelvis kommersiella hollywoodfilmer med stereotypiska porträtt av olika etniska grupper, till den reproducerande sidan. Andra, ofta smala filmer, med en tydligt utpekad skapare, eller "auteur" som filmvetare kallar det, antas däremot kunna fungera som subversiv motkraft (Kaplan 1992, Smith 1998, Gentile 1985, hooks 1996, Davies & Smith 1997, Soila 1991).

I min doktorsavhandling "folkhemsk film, med 'invandraren' i rollen som den sympatiske Andre" (Tigervall 2005) undersöktes hur "invandrare" porträtteras i svenska filmer från 1970 och fram till år 2000. Resultaten i avhandlingen presenterades som tre olika, men inbördes sammanhängande mönster. Dessa mönster har i sin tur synliggjorts genom tre olika teoretiskt grundade förklaringsmodeller till hur filmer på ett genrespecifikt sätt medverkar till att reproducera respektive utmana dominerande diskurser om den Andre. I denna artikel söker jag fördjupa diskussionen om hur dessa tre förklaringsmodeller, eller perspektiv som jag här kallar dem, bör tolkas och relateras till varandra.

Inledningsvis har jag gett exempel på att diskussionen om filmens roll i samhället nästan alltid utgår från ett "antingen eller perspektiv" – antingen ses film som subversiv eller reproducerande. Att människor i enlighet med koloniala diskurser dikotomiskt delas in i Vi och de Andra är ytterligare ett exempel på dikotomiernas betydelse för mitt projekt som handlar just om denna indelning. Ett huvudsakligt syfte med denna artikel är att problematisera och visa på den komplexitet och de paradoxer som finns inneboende i den dikotomiska modell som ligger till grund för såväl föreställningen om Vi och de Andra, som debatten om kulturens roll i samhället. Som en konsekvens av detta utgångsläge har också min grundläggande frågeställning, och därmed också analysen och dess verktyg, baserats på dikotomier, varför min kritik av dikotomiska modeller också är en form av självkritik, med syftet att överskrida dikotomins till synes ovillkorliga tudelning.

Att analysera film med fokus på maktrelationer

Min avhandlings empiriska material bestod av filmer (beskrivna i svenska filminstitutets filmografi) från åren 1970–2000, där andra än "vita svenskar" har centrala roller. Det första konstaterandet var att de flesta filmerna är väldigt "vita" i den bemärkelsen att de handlar om etniska svenskar och deras förehavanden och relationer. Människor med annan härkomst förekommer sällan, och då ofta som marginella bifigurer, exempelvis som skurkar eller offer. Ett mindre antal filmer har dock "invandrare" i bärande roller och det är dessa filmer jag valt att analysera närmare. Totalt handlar detta om 28 filmer vars innehåll har studerats närmare.

Det konkreta analysarbetet har utgjorts av att jag utkristalliserat separata analysenheter för att sedan beakta hur de är sammansatta med andra enheter och med olika system av och relationer av enheter, eller "tecken" som man kallar dessa enheter inom den semiotiska teoritraditionen, vilken jag inspirerats av i analysarbetet (Fiske 2000).

Analysenheterna, tecknen, kan ha olika karaktär eftersom filmen har så många flerlagrade dimensioner och nivåer. De kan exempelvis bestå av en konkret människa, exempelvis en ”invandrarkvinna”, ett stycke musik, ett specifikt rum eller ett specifikt ting. Tecknen står i relation till andra tecken och relationerna mellan tecken och system av tecken har studerats med samma emfas som tecknen i sig själva. I anslutning till detta har teorier om de specifika historiska maktrelationernas betydelse för skapandet av dessa sammansättningar av tecken tagits i beaktande (Barthes 1968, Foucault 1993).

Hur detta fungerat i praktiken illustreras kanske bäst med ett exempel ur analysen: Tecknet ”invandrare” kombineras ofta med tecknet ”familj”. Tillsammans skapar det relationen invandrare/familj. Detta är i sig inget anmärkningsvärt, människor lever ofta i familjer. Om man däremot studerar relationerna till tecknet svensk finner man i vissa filmer att detta sällan relateras till tecknet familj, men ofta till tecknet yrkesliv. Detta bildar relationen svensk/yrkesliv. När man jämför dessa begreppspår finner man således att det finns en diskursiv ordning i filmerna om svenskar som yrkesmänniskor till skillnad från ”invandrare” vilka främst framställs som familjevarelser. Dessa betydelser kan sedan bli föremål för olika tolkningar. Angreppssättet liknar det Jacques Derrida (1978) kallar *dekonstruktion*. Det handlar om att ta sig an texter som om de alltid bär på en betydelse som kan kopplas till historia och maktrelationer. Tecknen och relationerna mellan tecknen är i sig inte det intressanta, utan det är de diskursiva innebörderna i dessa konstellationer som står i fokus.

Tre perspektiv på filmens representationer av ”invandraren”

Jag kommer i det följande att presentera och tolka filmens genrespecifika sätt att representera ”invandrare” i enlighet med tre olika perspektiv. Enligt det första perspektivet kan svenska filmer med ”invandrare” i bärande roller, oavsett tidsperiod, betraktas som antirasistiska motbilder i relation till negativa stereotyper. Det generella mönstret i det empiriska materialet är att dessa filmer framställer ”invandrare” på ett inkännande och positivt sätt. När man anlägger ett historiskt perspektiv och fokuserar filmens koppling till tidstypiska politiska debatter och konfliktlinjer framträder ett annat mönster. Filmer kan ses som motbilder – röster i politiska debatter – som egentligen handlar om annat än relationer mellan ”invandare” och ”svenskar”. Det tredje perspektivet handlar om filmens roll som nöjes- och njutningsmedel. Även sett i detta ljus för filmen fram motbilder i relation till dominerande diskurser genom att erbjuda en vackrare värld genom fiktionens verklighetsflykt.

Perspektiv 1: ”invandrarfilmen” som antirasistisk motbild

Om man utgår från Cultural Studies-traditionen (Hall 1997, Storey 1999) och det postkoloniala perspektivet (Said 1993, Fanon 1995, Spivak 1993, Bhabha 1994, Hall 1997) är frågor om representationernas koppling till rasism och antirasism centrala. Rasism är enligt Balibar & Wallerstein (1991) ett genomgående socialt fenomen vilket inskriver sig självt i olika praktiker som exempelvis våld, förakt, intolerans, förnedring

och exploatering, vilket kommer till uttryck i diskurser och representationer.

Rasismen utgör en latent, omedveten, dimension av vår föreställningsvärld, inbäddad i de språkliga kategorier med hjälp av vilka vi definierar och ordnar vår omgivning. På en latent nivå reproduceras alltså rasismen via grundläggande begreppskonstruktioner i en kultur (Eriksson et al 1999:38).

Rasism artikuleras kring föreställningen att det Andra är annorlunda (och sekundärt) när det gäller exempelvis namn, hudfärg eller religion. De bilder som skapas av dessa föreställningar är ofta känsloladdade och utgör grogrunden för ett rasistiskt samhälle (Balibar & Wallerstein 1991). Film kan sett ur detta perspektiv betraktas som en rasistisk (ideologisk) praktik eller som en antirasistisk (kulturell) praktik (Hall 1997 Sander 1995, Balibar & Wallerstein 1991).

”Invandraren” gestaltas nästan alltid i de filmer jag studerat, oavsett tidsperiod, som en sympatisk person som av olika anledningar stöter på diverse problem i det svenska samhället. Detta kan tolkas som att filmerna är antirasistiska och därmed bör ses som motdiskurser i relation till de dominerande diskurserna. Men samtidigt som ”invandraren” nästan uteslutande framställs som sympatisk tycks de flesta av filmerna också framföra traditionella dominerande diskurser med rötter i koloniala föreställningar. Även i filmerna gestaltas ”invandraren” genom exempelvis kopplingar till känsla, religion, tradition och familj, medan svenskar framställs som mer länkade till modernitet, förnuft och individualism (Tigervall 2003, 2005). ”Invandraren” framställs således ofta som en kontrast gentemot ”svensken” som fundamentalt annorlunda, om än som den mer sympatiska motpolen. Relationen mellan dominerande- respektive motdiskurser är således sådan att båda aspekterna återfinns i svenska filmer och dessutom oftast samtidigt och i samma filmer. Det är inte så att vissa filmer endast framför motdiskurser och andra filmer dominerande diskurser. Hur ska man förklara detta?

När människor skildras i film är det ofta i en förenklad och generaliserande form – som stereotyper. Att konstruera karaktärer som stereotyper innebär enligt Stuart Hall att man reducerar människor till några få essentiella egenskaper, vilka representeras som naturliga. ”Stereotypisering reducerar, essentialiserar, naturaliserar och fixerar skillnad” (Hall 1997:258). Stereotypisering är en del av upprätthållandet av en social och symbolisk ordning som markerar skillnader i makt mellan olika grupper. Makt riktas vanligtvis mot underordnade eller exkluderade grupper, att stereotypisera dessa grupper skulle således vara ett sätt att markera distans och skillnad i förhållande till dem.

Att stereotypisera kan också vara en sorts estetisering som tillämpas med hänvisning till konstnärliga ambitioner. Sharon Willis (1997) menar att estetisering och erotisering alltmer karaktäriserar vår samtida kulturproduktion. Istället för att neutralisera, förneka eller jämna ut skillnader mellan grupper utnyttjas tekniken att framhäva (konstruerade) skillnader i syfte att skapa spektakulära effekter. Stereotypisering är således ett sätt att framhäva skillnader, oavsett om den som stereotypiseras gör det

av estetiska eller politiska skäl. Enligt Willis är det dock viktigt att inse att även om intentionerna enbart är estetiskt konstnärliga, har representationer av skillnader alltid politiska innebörder.

En tydlig tendens hos de flesta av de studerade filmerna är att de framställer ”invandraren” enligt det mönster Stuart Hall (1997) kallar ”positiva stereotyper”. Negativa stereotyper förekommer endast i liten utsträckning, då främst när det gäller bifigurer. De positiva stereotyperna kan betraktas som motdiskurser i den bemärkelsen att de erbjuder ett alternativ till de negativa stereotyper som förekommer i dominerande diskurser. Men samtidigt befästs tanken om olikhet (Hall 1997). När denna olikhet ansluter till dominerande diskurser, exempelvis genom att ”invandrare” framställs som mer traditionella än de moderna svenskarna, även om det traditionella framställs som det positiva alternativet, befästs de dominerande diskurserna. Således kan även positiva motbilder reproducera dominerande diskurser genom att de ansluter till de negativa stereotypernas grundläggande världsbild.

”Invandraren” framställs således ofta som en person att sympatisera med, inte trots, utan tack vare sin annorlundahet. Denna annorlundahet framställs i filmerna på liknande sätt som i dominerande diskurser, men med en positiv istället för negativ värdering av de annorlunda egenskaperna. Antirasistiska motbilder kan antas vara målet med de positiva stereotyperna medan dessa i sin tur bör betraktas som medel för att artikulera de antirasistiska motbilderna. Men detta innebär också som jag visat att den dominerande diskursen är en inneboende del av den antirasistiska motdiskursen.

Perspektiv 2: ”Invandrarfilmen” som motbild i interna konflikter

Det andra perspektivet utgår från att film liksom andra massmedier har en aktiv roll i samhällsdebatten. I den ovanstående analysen har jag utgått från att svenska ”invandrarfilmer” handlar om ”invandrare” och att filmskaparnas centrala intresse är att framföra antirasistiska motbilder i syfte att ifrågasätta negativa stereotyper. Om man anlägger ett historiskt perspektiv och ser till skillnader över tid framträder ett tydligt mönster. Berättelser om ”invandraren” i svenska filmer har ofta en stark koppling till centrala händelser och debatter i samhället, och följer således vissa diskursiva mönster som kan kännas igen utanför filmens fiktiva värld. Filmerna är tydligt präglade av sin tidsanda och man kan i det samlade empiriska materialet urskilja tre tematiskt tydliga och avgränsade tidsepoker.

Under 1970-talets strukturrationalisering och urbanisering framfördes i samhällsdebatten en massiv kritik av det nya och moderniserade samhälle som höll på att växa fram. Även ”invandrarfilmerna” från denna tid tog upp modernitetskritiken. Genom att konfrontera (fiktiva) ”invandrare” från traditionella och ”varma” samhällen, med det (då) nya ”kalla” moderna Sverige, kunde samhällskritiska filmskapare poängtera det inhumana med detta nya samhälle. Exempel på filmer är *Jag heter Stelios* (1971), *Frihetens murar* (1978) och *Ett paradys utan biljard* (1991). På 1990-talet handlade filmerna istället om etniska motsättningar mellan ungdomsgång i storstadsmiljö. Segregering och ökad främlingsfientlighet problematiserades i den svenska ”invandrar-

filmen” från denna tid. Exempel är *Sökarna* (1993), *30:e November* (1995), *Vinterviken* (1996), *Nattbuss 807* (1997) och *Tic Tac* (1999). I *Jalla! Jalla!* och *Vingar av glas* från år 2000 var det invandrarungdomars önskan att delta och smälta in i ett svenskt samhälle som stod i centrum. Man kan konstatera att filmens berättelser anknyter till samhällsdebattens och andra massmediers intresse för tidernas specifika samhällsproblem, och att ”invandraren” i filmerna därigenom ges olika roller vid olika historiska tidpunkter. Tydligt är också att filmernas röst i debatten framför motdiskurser till de dominerande diskurserna om exempelvis modernisering (det moderna ses som problematiskt istället för självklart positivt) och segregering (främlingsfientlighet utmanas genom sympatiserande bilder av utsatta ”invandrare”).

Kopplingen till koloniala föreställningar är tydlig även i detta sammanhang: De (fiktiva) ”invandrare” som otrivs i 70-talets moderniserande Sverige gör det därför att deras kultur står kvar på ett tidigare utvecklingsstadium eller för att de är så mycket varmare i sinnet än de kalla svenskarna som finner sig i nymodigheterna; de som segregeras i 90-talets storstadskildringar framställs som musikaliska, vackra och begärliga objekt, som vissa av de mer eller mindre rasistiska svenskarna upptäcker och vill älska; 2000-talets Sverige karaktäriseras i några av ”invandrarfilmerna” av motståndningar mellan västerländsk frihet där kärleken är ett individuellt projekt och österländsk (”muslimsk”) kultur där familjens önskan är lag och där unga kvinnor gifts bort mot sin vilja.

Jag vill i detta sammanhang ge ett mer ingående exempel på hur ”invandrarens” roll i svensk film, under en av de studerade epokerna, relaterar till samhällsdebatten och andra massmedier. I flera filmer från åren 1970 till 1991, som har centrala rollkaraktärer som inte är etniska svenskar, framförs ett gemensamt tema: En främling, ofta en manlig arbetskraftsinvandare eller flykting, kommer från en fattig/korrumperad/omodern plats till en svensk tätort, storstad, industriort eller förort i miljonprogramstil. Här möter han en svensk kvinna som han förälskar sig i och här stöter han på problem kopplade till modernitet och svensk kylig mentalitet. Sverige visar sig efterhand vara ett allt för kallt land att leva i. Efter att ha kommit till insikt om detta vänder sig främlingen bort från det svenska för att söka sig något annat. I vissa filmer åker han tillbaka till hemlandet, i andra stannar han men ger upp försöken att ”bli svensk” (jfr *Jag heter Stelios* 1971, *Man måste ju leva* 1972, *Hemåt i Natten* 1976, *Frihetens murar* 1978 och *Ett paradys utan biljard* 1991).¹

Även i andra massmedier framträder tankebilder som kan kopplas till dikotomin gammalt/nytt på ett liknande sätt vid denna tid. Ylva Brune (2000:13) har uppmärksammat att tidningsjournalistiken under 1970-talet ofta framhåller bilden av Sverige som ett modernt och högeffektivt samhälle, samtidigt som de som kommer från andra länder sägs komma ”direkt från medeltiden”. ”Invandraren” kopplas ihop med arbetsliv och industri på så sätt att han/hon presenteras som en ”anomali” i detta sammanhang. Men det finns också en skillnad mellan Brunens analys av ”invandraren” i dags-

¹ Främlingars svårigheter i det moderna Sverige skildras även i *Montenegro, eller pärlor och svin*, *Hägring* och *Splittring* – samtliga från 1984.

pressen och berättelserna om honom i de filmer jag studerat. Brune (2002:162) säger att ”Nyhetsmediernas begynnande fixering av ”invandraren” vid mitten av 1970-talet” präglas av att de beskrivna människorna presenteras och beskrivs som ”underordnade objekt”. Det är Vi som analyserar och beskriver Dem, utan egentlig tanke på att De skulle kunna ingå i läsekretsen.

I filmerna innehar ”invandrare” huvudrollerna. Detta kan betraktas som att filmerna fungerar som en motdiskurs i förhållande till den i nyhetsmedierna dominerande diskursen där främlingen porträtteras som ett marginellt passiviserat objekt. Man kan också se främlingens kritik mot ”det svenska” i dessa filmer som att han är ett redskap som kan visa på detta samhälles baksidor. Om man kopplar detta till Brunnes beskrivning av ”invandraren” som en anomali, kan man påstå att främlingen i nyhetsmedierna vid denna tid får representera en alienation som vissa, icke-svenska, människor antas ha känt inför det nya högeffektiva arbetslivet. I dagspressen är det alltså den dominerande diskursen som förs fram. Främlingen i filmerna artikulerar istället alienationen inför det nya moderna samhället även som ett internt svenskt problem.

Att vara främmande i folkhemmet Sverige ser jag som den gemensamma beröringspunkten i dessa filmer. Men filmerna kan i en vidare bemärkelse också sägas handla om att vara främmande inför sitt eget samhälle, och då är det inte i första hand ”invandrarens” främlingskap som är det centrala, utan vårt eget. Min tes är att ”invandrarens” roll i filmerna från denna tid är att förkroppsliga och därmed artikulera medborgarnas känsla av främlingskap i ett samhälle under förvandling. Så hur gör då filmens skapare för att accentuera detta främlingskap? Ett vanligt sätt att beskriva något är genom att kontrastera det mot något annat, dess motsats. Att världen endast kan förstås genom kontraster och motsatspar är en teori som förts fram av många tänkare i olika discipliner (Hall 1997, Fiske 2000). Det är denna strategi som kommer till uttryck i de filmer jag studerat. När ”det moderna” kritiserar är det dess motsats, ”det traditionella”, som får illustrera problemen med ”det moderna”.

När ”invandraren” används som en bärare av ”det traditionella” bör man uppmärksamma att detta inte handlar om slump eller tillfällighet, utan direkt kan kopplas till de kolonialt grundade föreställningarna om Vi och de Andra, där västerlänningen förknippas med civilisation och modernitet, medan icke-västerlänningen förknippas med lägre grad av utveckling (Hall 1997). Filmens bilder av ”invandraren”, som jag tolkar som motdiskurser i relation till dominerande diskurser, för således också fram dessa dominerande diskurser när ”invandrarens” annorlundahet får illustrera problemen i det svenska samhället. Den centrala fråga som då återstår att besvara i detta sammanhang är varför just ”invandraren” görs till fiktiv bärare respektive ifrågasättare av samhällsproblem som egentligen är generella för hela befolkningen.

Sambandet mellan den vidare diskussionen om samhället vid en viss tid och ”invandrarens” roll i denna samhällsdebatt kan förstås med hänvisning till det faktum att människor ofta förknippar den Andre med problemen i samhället. Nora Räthzel (2002) betonar människors önskan att vara aktiva aktörer med kontroll över sina liv. Att ”externalisera interna problem”, som hon kallar det sätt varpå människor ofta ten-

derar att representera ett problem som orsakat av någon "utifrån", kan i detta sammanhang innebära att man betonar andras underordning för att själv slippa konfrontera sin egen faktiska underordning. Genom att hänvisa till "invandrarna" kan man hålla de generella problemen från sig. Brunes (2002, 2004) beskrivningar av nyhetsmediernas representationer av "invandrare" som att de kommer "direkt från medeltiden" är ett exempel på hur detta har kommit till uttryck. Dock fann jag att filmerna i min studie inte anslöt till diskursen om "den medeltida invandraren" på samma sätt; snarare tycks det som att filmen framför en motdiskurs genom att framställa "invandraren" som subjekt, istället för som objekt, och "det moderna" som problemet, istället för "invandraren" som problemet. Att filmen, som Fiske (2000) menar, främst håller fram antitesen till den dominerande diskursen är ett mönster som jag har uppmärksammat i samtliga filmer i min studie. Dock är det som jag visat inte entydigt, då även dominerande diskurser tycks vara en del av denna antites. Förhållandet mellan samhällets kriser och de olika typerna av diskursiva praktiker kan skisseras som följer:

- 1) Samhälle => Interna konflikter
(exempelvis ekonomiska kriser och arbetslöshet)
- 2) Dominerande diskurs => Interna konflikter externaliseras till den Andre
(tal om "invandrarproblem")
- 3) Motdiskurs => Den fiktive andre artikulerar dessa konflikter genom
att belysa dem som just interna

Filmerna tycks sedda i detta ljus fungera som kulturella praktiker som utmanar maktstrukturer i samhället på flera sätt. För det första ansluter filmerna till den sida i samhällsdebatten som problematiserar dominerande diskurser som exempelvis att moderniseringen är oproblematisert god. För det andra accentuerar filmerna samhällsproblemen som just allmängiltiga samhällsproblem och föreställningen om att det är "invandraren" som är problemet utmanas därmed. "Invandraren" är i filmerna istället den som uppmärksammar och artikulerar samhällsproblemen och därmed kan filmen ses som en motdiskurs i relation till den dominerande diskursen om den Andre som passivt offer. Denna filmens roll som utmanare av dominerande diskurser står dock, som jag visat tidigare, i konflikt med filmernas återskapande av andra dominerande diskurser genom att de motsatta egenskaper "invandraren" förkroppsligar ansluter till just dessa.

Den sammanfattande slutsatsen av ovanstående resonemang blir alltså ungefär densamma som när jag analyserade film som antirasistisk motdiskurs. Även om man betonar att "invandraren" används för att artikulera en motdiskurs med direkt koppling till interna svenska konflikter förstärks dominerande diskurser om den Andres annorlundahet, eftersom dessa görs till en integrerad del av denna motdiskurs. När "invandrarens" annorlundahet används som kontrastvätska för att synliggöra interna konflikter är denna annorlundahet det medel som används för att uppnå detta synliggörande, vilket kan betraktas som målet.

Perspektiv 3: ”Invandrarfilmen” som utopisk motbild

Filmvetaren Richard Dyer (1992) framhåller att underhållning (entertainment), som exempelvis populärfilm, kan beskrivas i termer av verklighetsflykt och önskeuppfyllning. Detta kan kopplas till fenomenet utopism:

Underhållning erbjuder en bild av något bättre att fly in i eller någonting vi önskar oss som vårt dagliga liv inte kan erbjuda oss. Alternativ, hopp, önskningar – detta är beståndsdelar hos utopin, känslan av att saker och ting kunde vara bättre, att någonting annat än det som är, kan tänkas och kanske förverkligas (Dyer 1992:18).

De utopiska lösningar som presenteras i detta sammanhang är dock inte modeller av utopiska världar på det sätt de framställs i exempelvis Thomas Mores *Utopia*. Snarare karaktäriseras denna utopism av den känsla som den förkroppsligar. Underhållningens utopism förmedlar hur Utopia skulle kännas, snarare än hur det skulle organiseras (exempelvis i form av en alternativ värld). Om man till det ovan presenterade filmvetenskapliga perspektivet på filmens roll i samhället lägger det faktum att filmer med ”invandrare” i centrala roller är antirasistiska manifestationer (postkolonialt perspektiv) och att ”invandrare” i film artikulerar interna konflikter (historiskt samhällsperspektiv), framträder ytterligare ett mönster: ”Invandraren” i filmerna förkroppsligar på detta sätt en längtan som står i kontrast med negativa känslor i det svenska samhället vid en viss tidpunkt.

Dyer framhåller att den ”utopiska känslan” alltid är kopplad till känslor i det rådande samhället på så sätt att utopin utgör motsatsen till (känslor inför) verkligheten. Detta kan förklara varför filmer från olika tidsperioder gestaltar ”invandraren” inte bara som kontrast till ”det svenska”, utan som kontrast i relation till den specifika tidsperiodens negativa känslor (vilka beror på de aktuella konflikterna) inför det egna samhället. ”Invandrarens” roll i filmen är sett utifrån detta perspektiv att personifiera begäret efter något annat och bättre. ”Invandraren” förkroppsligar något motsatt, genom att med sina uttalanden, sitt beteende eller sin problematiska situation accentuera vissa politiska ståndpunkter. Den positivt laddade ”invandraren” och/eller dennes kultur, framstår som motsatsen till ”det negativa” i en viss samhällskontext.

Det centrala begreppet i detta sammanhang är *begär* eftersom den utopiska känslan innebär ett begär efter något annat och motsatt. Inom den psykoanalytiska teori-traditionen hävdar man att begäret är en av filmens mest centrala dimensioner (Mulvey 1999). Det är allas vårt begär efter något bättre som lockar oss till filmen. Begreppet begär leder tankarna till ouppfylld kärlek och längtan. Detta är också ett av de mest förekommande motiven i filmens värld, och sammankopplingen mellan film, begär och kärleksrelationer är viktig att beakta när man teoretiskt vill förklara den Andres roll i filmen. Den mest begärliga och ljuvaste av kärlekar är den förbjudna kärleken. Kärlekssagan där ett par dras till varandra, trots olikheter som orsakar förhinder, har berättats om och om igen genom historien. Romeo & Juliamotivet har alltid varit vanligt i konsten, och sedan filmens födelse också i detta kulturella uttryck. Ofta har det handlat om olikheter baserade på klass, religion eller ålder (Smelik 2003). I de

”invandrarfilmer” jag studerat är kärlek över etniska gränser ett näst intill obligatoriskt inslag, även i dessa sammanhang är kopplingen mellan olikheter och förhinder ett framträdande drag. Att kärlek över gränser i filmerna ses som positiv och önskvärd kan påstås vara ytterligare en aspekt av filmen som motdiskurs, i dikotomisk relation till den rasistiska doktrinen som framhåller att ”rasblandning” är förkastligt (Hall 1997, Sander 1995).

Under 1990-talet kom många europeiska filmer där Romeo- och Juliamotivet har satts in i en multikulturell kontext. Anneke Smelik (2003) menar att den fiktiva kärleksaffären mellan karaktärer ur olika etniska grupper tillåter filmskapare att ”föra fram teman som rasism och att dekonstruera rasistiska stereotyper”. Det etniska inslaget i Romeo & Juliamotivet i europeisk film antas vara ett sätt att, med hjälp av berättelser om kärlek över gränser, göra motstånd mot främlingsfientlighet. På så sätt kan man hävda att filmen även i detta fall bör ses som en genre där motstånd mot dominerande diskurser framförs. Även i svensk film blev denna typ av berättelse vanlig. Under 1990-talet när massmedierna i enlighet med dominerande diskurser framställde ”invandrare” som problem och hot förde filmerna fram en motdiskurs genom att istället framställa ”invandrare” som offer för ett rasistiskt samhälle och som begärliga för svenskarna (Tigervall 2005). Möten över etniska gränser framställs i filmerna från 1990-talet som ljus i ett annars mörkt samhälle, som känslan i drömmen om Utopia, men förankrad i den mörka samtiden. (De mest talande exemplen på filmer med detta tema är *30:e November* 1995 och *Vinterviken* 1996).

Sett i detta sammanhang kan 1990-talets ”Romeo & Juliaberättelser” i svensk film påstås representera den utopiska känslan av att det kunde vara bättre i ett samhälle där (bland annat) etnisk segregering och främlingsfientliga strömningar gör livet svårt för människorna. Det handlar här inte bara om att ”invandraren” är en kontrast i relation till ”det svenska”, utan om att han/hon förkroppsligar möjligheten till gränsöverskridande – ”Invandraren” personifierar en längtan efter något annat och bättre. Men även i detta sammanhang är det viktigt att notera att när den Andre framställs som begärlig är det dominerande diskurser som slår igenom. ”Invandrarens” förmodat starkare känslor och högre fysiska attraktionsgrad är tankebilder (som) hämtade ur koloniala diskurser (Hall 1997). Begäret till den Andre är, vid sidan av föreställningar om denne som underlägsen ”den vita rasen” och som ett hot, ett centralt tema i de dominerande diskurserna (Hall 1997) – den dominerande diskursen tycks även i detta sammanhang vara en del av motdiskursen. Och då är det återigen befogat att ställa frågan varför just ”invandraren” förkroppsligar det motsatta, i detta fall den utopiska känslan.

Catherine Belsey (1994) kopplar begäret som sådant direkt till den Andre. Hon menar att begär alltid är ett begär till den Andre, just *som* den Andre. Begäret karaktäriseras av en längtan efter tillfredsställelse, och att tillfredsställa detta innebär en önskan att övervinna skillnad – den skillnad på vilket begäret beror och som gör den Andre till den Andre. Begärets villkor är nämligen avsaknad, eftersom ett tillfredsställt begär inte längre kan vara ett begär. En olöslig paradox, men detta understryker också olikhetens ovillkorlighet. För att vara begärlig måste den Andre vara annorlun-

da, eller för att spetsa till det: Den Andre måste vara den Andre för att vara begärlig; den begärlige är per definition den Andre. Detta gör frågan om varför just ”invandranen” används som att förkroppsliga den Andre intrikat eftersom svaret tycks vara självvident: den Andre är den Andre för att han är den Andre.

Kontentan av resonemanget om film som njutningsmedel är att det är ”invandranens” positivt laddade annorlundahet som gör honom intressant i det fiktiva berättandet. Den utopiska känslan erbjuder ett ljus i ett mörkt samhälle, en längtan efter något bättre, vilket kan sägas vara målet med fiktionen. Filmen är därmed även utifrån detta perspektiv att betrakta som en motdiskurs där den Andre ”bara” är medlet. Längtan efter något annat är förknippat med längtan efter en annan – längtan efter den Andre! Den dominerande diskursens annorlunda Andre tycks sedd i detta ljus vara en oundgänglig del av motdiskursen.

Fördjupad analys

Jag tar nu ett steg tillbaka och återkopplar till de idealtypiska dikotomiska begrepp som presenterades i inledningen och lägger till två nya begrepp som sammanfattar filmens genretypiska sätt att representera etnifierade grupper – *motsats* respektive *motbild*. Motsats står för det faktum att filmer liksom andra massmedier tenderar att framställa den Andre som en motsats till västerlänningen. Begreppet motbild står för att filmen i många avseenden fungerar som en motdiskurs i relation till samhällets dominerande diskurser, såväl när det gäller representationer av ”invandrare” (filmen som antirasistisk) som när det gäller politiska konflikter (film som röst i samhällsdebatten) och samhällets negativa känslolägen (film som njutningsmedel).

Etnisk diskriminering	Integration
Struktur	Aktör
Reproduktion	Samhällsförändring
Ideologisk praktik	Kulturell praktik
Dominerande diskurs	Motdiskurs
Motsats (den Andre)	Motbild (det Andra)

Jag har genom hela texten argumenterat för att film *både* bör betraktas som en ideologisk praktik *och* som en kulturell praktik. Jag har också konstaterat att det inte behövs vara på det sättet att vissa filmer ska betraktas som kulturella praktiker medan andra filmer bör ses som ideologiska praktiker. Min slutsats är att båda aspekterna finns där samtidigt i samma filmer. Den dikotomiska modellen som varit utgångsläget för analysen måste således ifrågasättas i grunden. Även i ett annat avseende är indelningen av begreppen ovan problematisk. Begreppen motsats och motbild är både olika och lika på samma gång. De har som jag beskrivit helt olika implikationer när det gäller samhällsförändring respektive reproduktion, och bör då rimligtvis ses som ömsesidigt uteslutande. Samtidigt kan begreppen betraktas som synonymer i den bemärkelsen att båda begreppen – motsats *och* motbild – handlar om att med språkets

logik visa två dikotomiskt olika alternativ. Men kan två analytiska begrepp samtidigt vara ömsesidigt uteslutande *och* synonymer?

Dikotomier har en central betydelse för såväl språkets grundläggande struktur som för hur teoretiska koncept struktureras inom vetenskapen (Fiske 2000, Miegel & Shoug 1998, Ehn & Löfgren 2001). När man i vetenskapliga sammanhang analyserar kulturens betydelse för hur olika etniska grupper representeras (och i förlängningen samhällets maktrelationer) tänker man ofta (dikotomiskt) i termer av antingen eller: antingen är en representation positiv *eller* negativ; antingen antas en representation reproducera dominerande diskurser *eller* fungera som en motbild till dessa. Det blir då en fråga om att vissa kulturella uttryck betraktas som subversiva medan andra som reproducerande. Möjligen kan man se det mer nyanserat som att vissa scener och karaktärer i (exempelvis) en film framställer respektive gestaltar reproducerande stereotyper medan andra är att betrakta som motbilder. Alternativt blir det bara en fråga om olika tolkningar. Det någon tycker är en subversiv skildring tycker någon annan är en reproducerande stereotyp. Det hela slutar i värsta fall med att analys av representationer inte betraktas som en möjlig och seriös vetenskaplig aktivitet som förmår säga något om samhällets maktrelationer, utan avfärdas som "postmodernt flum" och tyckande utan sanningsanspråk.

Det jag konstaterat i min studie är att motsats är en inneboende och till synes ovillkorlig del av motbilden, oavsett vilket perspektiv man anlägger för att förklara filmens relation till skapandet av motbilder. Man kan se *motbild* som filmens *mål* (film som kulturell praktik) och *motsats* som det *medel* som används för att föra fram motbilden (film som ideologisk praktik). Det ena konceptet har sin boning inuti det andra. Genom att problematisera den dikotomiska modellen som sådan, vilket jag gjort i denna artikel, kan man nå en djupare förståelse av hur representationer kan fungera som kulturella och ideologiska praktiker – samtidigt.

Samtidigt som det är fruktbart och viktigt att problematisera det dikotomiska tänkandet när det gäller analyser av representationer är det helt centralt att betona hur starkt dikotomier ändå strukturerar det västerländska tänkandet. Att framföra motbilder är att genom språk spela an på skillnad; att framställa vissa människor som motsatser, som Andra, är också att genom språk spela an på skillnad. Att kontrastera något med något annat och annorlunda är ett av språkets grundläggande sätt att fungera (Fiske 2000). Utan varmt kan man inte förstå kallt till exempel. Men när varmt och kallt kopplas till specifika grupper av människor blir språket ideologiskt. Film kan betraktas som en form av språk som på ett genretypiskt sätt framför motbilder just genom användandet av motsatspar och som jag visat anknyter dessa motsatspar ofta till den dominerande diskursens föreställning om den annorlunda Andre, men med en positiv laddning.

Språkets sätt att fungera tycks alltså ha en central betydelse för att även motbilderna tillgriper motsatspar för att tydliggöra argument – möjligen kan man till och med påstå att detta är självveident. Men varför tenderar den koloniala dominerande dikotomiska indelningen av folkgrupper i Vi och Andra att vara så centralt inbäddad även i filmer som vid ett första påseende framstår som antirasistiska manifesta-

tioner? Det tycks som att de koloniala tankebilderna är en integrerad del av de västerländska språksystemen, som inte kan avskiljas från dessa ens när intentionerna är antirasistiska. Utifrån detta resonemang bör antirasistiska filmer som återskapar koloniala tankebilder inte betraktas som ett kulturellt uttryck där ”invandrare” representeras på ett subversivt alternativt utmanande sätt, utan som en ideologisk praktik där Den Sympatiska Andre skapas och återskapas på grund av vårt behov av denne Andre. Den Andre finns inte där ute i världen, för att representeras som denne ”är” (alternativt inte ”är”), utan är en fiktiv skapelse som uppfunnits av Oss eftersom Vi behöver ”honom”.

Behovet av den Andre handlar som jag beskrivit i denna artikel om våra interna konflikter och den längtan dessa konflikter skapar – efter något Annat och bättre. Men samtidigt som vi tillfredsställer vårt behov av den fiktive Andre sker detta på vissa verkliga människors bekostnad, genom att dessas individuella egenskaper generaliseras som motsatta i relation till våra egenskaper, på grund av Vårt begär efter den Andre. Risken i förlängningen är att detta sätt att skapa skillnad försvårar förståelse mellan olika grupper samtidigt som etnisk diskriminering fortsätter att vara ett problem i västerländska samhällen.

Litteratur

- Althusser, L. (1971) *Lenin and Philosophy and other essays*. New York: Monthly Review Press.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (1991) *Race, Nation, Class – Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Barthes, R. (1969) *Mytologier*. Staffanstorps: Bo Cavefors bokförlag
- Belsey, C. (1994) *Desire – Love stories in Western Culture*. Oxford: Blackwell.
- Bhabha, H K. (1994) *The location of culture*. London: Routledge.
- Björkman, S, Lindblad, H & Sahlin, F (red.) (2002) *Fucking Film – den nya svenska filmen*. Stockholm: AlfabetaAnamma.
- Brune, Y. (2000) *Stereotyper i förvandling – svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*. Delstudie 11 i Mena-projektet, regeringskansliet
- Brune, Y (red.) (2001) *Mörk magi i vita medier – svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons
- Brune, Y. (2002) ”’Invandrare’ i mediearkivets typgalleri”, i de los Reyes, P, Molina, I & Mulinari, D (red.) *Maktens (o)lika förklädnader – kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Brune, Y. (2004) *Nyheter från gränsen – Tre studier i journalistik om ”invandrare”, flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Davies, J & Smith, C R. (1997) *Gender, Ethnicity and Sexuality in Contemporary American Film*. Edinburgh: Keele University Press.
- de los Reyes, P, Molina, I, Mulinari, D (red.) (2002) *Maktens (o)lika förklädnader – kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Derrida, J. (1978) *Writing and Difference*. London: Routledge.

- Dyer, R. (1992) *Only Entertainment*. London and New York: Routledge.
- Ehn, B & Löfgren, O. (2001) *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerup.
- Eriksson, C, Baaz Eriksson, M, Thörn, H (red.) (1999) *Globaliseringens kulturer – den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Evans, J & Hall, S (red.) (1999) *Visual culture – the reader*. London: Sage Publications.
- Fanon, F. (1995) *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Fiske, J. (2000) *Kommunikationsteorier – En introduktion*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Foucault, M. (1993) *Diskursens ordning – installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stehag/ Stockholm: B. Östlings bokförlag.
- Gentile, M C (1985) *Film Feminisms – Theory and practice*. London: Greenwood Press.
- Hall, S (red.) (1997) *Representation – cultural representations and signifying practices*. London: Sage publikations.
- Haug, W. (1987) *Commodity Aesthetics, Ideology & Culture*. New York: International General.
- hooks, b. (1996) *Reel to real – race sex and class at the movies*. New York: Routledge.
- Kaplan, AE. (1992) *Motherhood and Representation – the Mother in Popular Culture and Melodrama*. London: Routledge.
- Lindblad, H. (2002) "Det nya filmlandet" i Björkman, S, Lindblad, H & Sahlin, F (red.) *Fucking Film – den nya svenska filmen*. Stockholm: AlfabetaAnamma.
- Mc Eachrane, M & Faye, L (red.) (2001) *Postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Miegel, F & Shoug F. (1998) *Dikotomier – Vetenskapliga reflektioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Mulvey, L. (1999) "Visual pleasure and narrative cinema", i Evans, J & Hall, S (red.) *Visual culture – the reader*. London: Sage Publications.
- Räthzel, N. (2002) "Developements in theories of rasism", i The Evens Foundation (red.) *Europe's New Racism? Causes, Manifestations and Solutions*. New York: Bergahn Books.
- Said, E W. (1993) *Orientalism*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Sander, Å. (1995) "Rasismens varp och trasor", i Statens invandrarverk. *Rasismens varp och trasor – en antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Statens Invandrarverk. Norrköping.
- Shohat, E & Stam, R. (1994) *Unthinking Eurocentrism – Multiculturalism and the media*. London: Routledge.
- Smelik, A. (2003) "For Venus smiles not in a house of tears" – Interethnic relations in European cinema, i *European Journal of Cultural studies* 6.
- Smith, V. (1998) *Not just race, not just gender – black feminist readings*. London: Routledge.
- Soila, T. (1991) *Kvinnors ansikte – stereotyper och kvinnlig identitet i trettioalets svenska*

- filmmelodram*. Stockholm: Institutionen för Teater och filmvetenskap.
- Spivak, G. C. (1993) *Outside in the teaching machine*. London: Routledge.
- Statens invandrarverk. (1995) *Rasismens varp och trasor – en antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping: Statens Invandrarverk.
- Storey, J. (red.) (1999) *Cultural Consumption and Everyday Life*. London: Arnold.
- The Evens Foundation (red.) (2002) *Europe's New Racism? Causes, Manifestations and Solutions*. New York: Berghahn Books.
- Tigervall, C. (2003) *Tigerns avklippta morrhår – Vi och de Andra i den nya svenska filmen, anno 2000*. Umeå: Umeå Universitet.
- Tigervall, C. (2005) *Folkhemsk film – med ”invandraren” i rollen som den sympatiska Andre*. Umeå: Umeå Universitet.
- Wennö, N. (2001) ”Lukas evangelium frälste filmen”, i *Dagens Nyheter* 14/1, 2001.
- Willis, S. (1997) *High Contrast – Race and Gender in Contemporary Hollywood Film*. Durham: Duke University Press.

Filmer i kronologisk ordning.

Titel (premiärår), regi, distributör • produktionsbolag

SFI = Stiftelsen Svenska Filminstitutet i Stockholm

SVT = Sveriges Television AB i Stockholm

-
- Jag heter Stelios* (1972), Johan Bergenstråle, SFI • SFI.
- Hemåt i natten* (1977), Jon Lindström, Fox-Stockholm Film Distribution AB Stockholm • SFI.
- Frihetens murar* (1978), Marianne Ahrne, SFI • SFI.
- Man måste ju leva...* (1978), Margareta Vinterheden, svensk Filmindustri • Fria Filmmare Produktion AB, Vita Duken Film.
- Montenegro eller Pärlor och svin* (1981), Dusan Makavejev, AB Europa Film Bromma, SFI • Viking Film AB Bromma, Smart Egg Pictures SA London, AB Europa Film Bromma.
- Hägring* (1984), Saeed Assadi, SFI • Arash Film Productions & Distributions Stockholm, Kulturama Stockholm.
- Splittring* (1984), Muammer Özer, Föreningen Folkets Bio Import & Distribution Stockholm • Devkino Stockholm.
- Ett paradys utan biljard* (1991), Carlo Barsotti, Sandrew Film & Teater AB Stockholm • Paradise Poduction, SFI, Filmteknik AB Solna, Sandrew Film & Teater AB Stockholm, FilmLance International AB Stockholm, Nordisk Film Produktion A/S København, Italian International Film SRL Rom, Mandraqola Film & Teater, Fonds Eurimages du Conseil de l'Europe Strasbourg.
- Sökarna* (1993), Daniel Fridell, Peter Carriers, AB Svensk Filmindustri Stockholm, SFI • Sökarna AB Stockholm, SFI.
- 30:november* (1995). Daniel Fridell, AB Svensk Filmindustri Stockholm, SFI • Reac-

- tion Pictures AB. Stockholm, Film Teknik AB Solna, Fenix Film AB, Ltr Invest AV Bålsta, MT Movietracks, Sound Station Stockholm AB Stockholm.
- Vinterviken* (1996), Harald Hamrell, Sonet film AB • Filmlance International AB, TV 4 Nordisk Television AB, TV 1000 Sverige AB. FilmTeknik AB, FilmhusAteljéerna AB, Spice Filmproduktion AB.
- Nattbuss 807* (1997), David Flamholz, Sonet Film AB Bromma, Sandrew Film AB Stockholm • Caravan Film AB Stockholm.
- Tic Tac* (1997), Daniel Alfredsson, Sandrew Film AB Stockholm • Sandrew Film AB Stockholm.
- Jalla! Jalla!* (2000), Josef Fares, Sonet Film AB • AB Memfis Film & Television Stockholm, Film i Väst AB Trollhättan, TV 1000 Sverige AB Stockholm, Dramatiska Institutet Stockholm.
- Vingar av glas* (2000), Reza Bagher, Sonet Film AB Bromma • Omega Film & Television AV Bromma, Sonet Film AB Bromma, FilmPool Nord AB Luleå, Persson – Mothander Film AB Stockholm, The Chimney Pot AB Stockholm, Mac Support AB.
- Före stormen* (2000), Reza Parsa, Columbia TriStar Films (Sweden) AB Stockholm, Egmont Entertainment AB Täby • Illusion Film & Television AB Göteborg, Felicia Film AB Stockholm, Film i Väst AB Trollhättan, Norsk Film A/S Jar, Per Holst Filmproduktion ApS Köpenhamn, SVT, TV 1000 Sverige AB Stockholm, Ríkisútvarpið – Sjónvarpid (RÚV) Reykjavik, MTV3 OY Helsinki.
- Det nya landet* (2000), Geir Hansteen–Jørgensen, Sonet film AB Bromma • Göta-Film AB Göteborg, SVT Göteborg, Film i Väst Trollhättan.
- Kopps* (2003), Josef Fares, Sonet Film AB • AB Memfis Film & Television Stockholm, Film i Väst AB, Zentropa Entertainments5 ApS, Nordisk Film- & TV Fond.

ABSTRACT

Why do people engage in high-cost political activities such as forming new political parties? Start-up costs are high. Moreover, rewards are unclear and uncertain. Since political parties are collective goods, people demanding new political parties face a collective action problem. It is therefore somewhat puzzling that new parties emerge. Drawing on theories from economics, sociology and political science, I argue that we, in order to understand the emergence of new parties, need to analytically move in on party-entrepreneurs to elucidate what motivates them. Methodologically inspired by the debate on bridging the gap between deductive and inductive strategies, I process-trace and compare three cases. The case studies identify individual level-mechanisms producing the decision to form a new party. People that voice demands within established parties, and face outright rejection, have experienced bad treatment from established politicians. These experiences contribute to disappointment, anger, and a sense of indignation – i.e. “intense emotions” – that mobilize entrepreneurs. Intense emotions create a lust for revenge, which becomes a psychological selective incentive, and is important for understanding why people engage themselves in high-cost political activities.

Key words

New parties; party-emergence; collective action; emotions and rationality

Gissur Ó Erlingsson disputerade hösten 2005 på avhandlingen "Varför bildas nya partier?" vid statsvetenskapliga institutionen i Lund. Forskar nu om offentlig korruption i svenska kommuner.

Gissur Ó Erlingsson

Varför bildas nya partier?

Vrede och revanschlust som beslutsmobiliserande faktorer

The importance of emotions in human life is matched only by the neglect they have suffered at hands of philosophers and social scientists (Elster 1989: 61).

Varför skulle någon vilja bilda ett nytt politiskt parti? På förhand verkar det vara en ren förlustaffär. En presumtiv partibildare kan sluta sig till att han eller hon kommer att motarbetas av representanter för etablerade partier samt att privatlivet nagelfars av massmedier. Dessutom tvingas man investera tid, pengar och energi på projektet. Trots den sociala utsattheten och investeringarna är det dessutom mycket osäkert att partiet i slutändan tar sig in i den valda församlingen.

Ändå inte bara bildas nya partier, det blir dessutom vanligare att människor väljer partibildningsstrategin. Från att ha funnits i var femte kommun efter valet 1973, finns nu partier som aldrig haft riksdagsrepresentation i fler än hälften av kommunerna. Bara under perioden 2002–2006 har 49 partinamn registrerats (www.val.se). Inför riksdagsvalet 2006 har dessutom ett antal partibildningar florerat i den offentliga debatten, allt från Feministiskt initiativ, Junilistan, Piratpartiet och Sjukvårdspartiet till mindre uppmärksammade partier som Vänsterdemokraterna, Sociala partiet och Liberala partiet. Studiens syfte är att besvara frågan varför människor bildar nya partier.

Artikeln är disponerad som följer. Inledningsvis placeras forskningsfrågan i den forskningstradition som diskuterar det kollektiva handlandets problem. Den teoretiska analysen lyfter fram entreprenörernas avgörande betydelse för att organisering ska äga rum. Detta får konsekvenser för hur partibildningar bör analyseras, och pekar ut process-spårande fallstudier som lämpliga verktyg med vilka partibildningar bör analyseras. Jag konstruerar därefter en analysmodell som hjälper mig att komma närmare entreprenörernas motiv. Därefter följer tre fallstudier, varpå resultaten analyseras och slutsatser dras.

Teoretiska utgångspunkter:**Kollektiva varor, samarbetsproblem och partientreprenörer**

Politiska partier som kollektiva varor

Politiska partier är kollektiva varor. En kollektiv vara är odelbar eftersom gruppen som kan dra nytta av den inte kan exkluderas från varans fördelar. I fallet partibildning handlar det om att människor kan dra nytta av redan partiaktivas ansträngningar fast de inte har (a) varit delaktiga i partibildandet, (b) varit aktiva partimedlemmar eller (c) röstat in partiet i den aktuella församlingen. Om ett parti bildas och görs tillgängligt för en person, är partiets ansträngningar automatiskt tillgängliga för alla (Taylor 1987: 5f; Frohlich med flera 1971: 3). Någon måste medvetet fatta beslutet att skrida till handling för att sådana kollektiva varor ska produceras. Det kan röra sig om bildandet av fackföreningar, upprättandet av lobbygrupper eller försök till att göra revolutioner (exempelvis Olson 1971; Lichbach 1994). Politiska partier är kollektiva varor av detta slag eftersom de företräder gruppintressen.

Förutom att i denna mening vara kollektiva varor – partier företräder andra människors intressen, och utför på så sätt gratisarbete åt dem som inte deltar i partiarbetet – har partier potential att påverka produktionen av andra kollektiva varor. Partier är organisationer som försöker få in kandidater vilka ska påverka offentlig politik (Sjöblom 1968: 21). All politik som partier lyckas genomdriva, påverka eller stoppa får effekter för samhällsmedlemmarna. Laver (1997: 71) driver detta argument när han utvecklar begreppet *political services*, med vilket han avser politiskt arbete som får återverkningar för medborgarna:

The notion of political services includes the direct provision of public goods but in addition encompasses the provision of more general political regimes that facilitate the production of public as well as other goods and services that might otherwise be available only suboptimally [...] The outcome is the resolution of collective action problems as a result of the provision of what I am referring to here as 'political services'.

Argumentet återfinns hos ett flertal samhällsvetare. Tullock (1971: 917) framhåller detta när han skriver: "When [the voter] casts his vote in the 'public market', he is producing a public good", och det återkommer hos Downs (1957: 137), McCulloch (1990: 499) samt Whiteley med flera (1994: 80).¹ Accepteras argumentationsföreningen, accepteras premissen att politiska partier är kollektiva varor.

¹ Definitionen av kollektiva varor hänger inte enbart samman med fenomen som får goda konsekvenser för samhället. Definitionen inrymmer också beslut som rör exempelvis nedskärningar (*collective bads*) eller systematiskt favoriserande av en etnisk grupp på bekostnad av en annan. För diskussion om relationen mellan *collective bads* och *collective goods*, se Mishan (1969) och Marsh (1976).

Antagandet om rationella aktörer

Utgångspunkten är att aktörer är rationella.² Rationalitetsantagandet utgör endast en rimlig förhandsgissning om vad som styr en genomsnittlig individ ställd inför en situation av något slag (jämför Hedström 2005). Rationella teorier säger ungefär samma sak. När vi väljer mellan handlingsalternativ, fattas det beslut som bäst hjälper oss att uppnå våra målsättningar. Teorin tillskriver oss inte övermänskliga matematiska egenskaper och säger ingalunda att vi är känslökalla robotar. Det som sköter jobbet i rationalistiska förklaringar är att det finns en effektivitet i besluten, ett förutsägbart samband mellan det aktören vill uppnå och de medel som aktören väljer för att uppnå det han eller hon vill. Grundläggande för den rationalistiska analysen är att aktörerna (se Morrow 1994: 7f):

1. Har vissa mål för ögonen. Angreppssättet lämnar öppet vilka dessa mål må vara.
2. Försöker uppnå dessa mål genom att välja bestämda strategier. På detta sätt antas aktörerna vara instrumentella.
3. Har en viss handlingsfrihet, men att de institutioner som omger dem (såväl formella som informella) knyter kombinationer av negativa och positiva sanktioner till handlingsstrategierna. Detta avgör incitamentstrukturen och påverkar vilket beslut som aktörerna kommer att välja.
4. Väljer det handlingsalternativ som (de tror) mest effektivt kommer att leda till måltillfredsställelse. Sålunda gör aktörerna det bästa de tror sig kunna göra, givet situationen de befinner sig i.

I denna studie anammas en mjukare variant av den rationalistiska traditionen. Människor antas inte vara nyttokalkylerande i *alla* sina handlingar. För att få vardagslivet att fungera agerar vi ibland vanemässigt, efter tumregler och rutiner, av plikt och ibland rent instinktivt. Emellertid är det rimligt att anta att det förekommer nyttokalkyler när människor fattar icke-impulsiva högkostnadsbeslut av typen "bilda ett nytt parti" (jämför Russell 1928/2004: 7f). Jag antar därefter att valet av högkostnadsbeslut orsakas av det människor *vill* (deras preferenser) och det de *tror* (om den situation de befinner sig i, om vilka handlingsalternativ de tror sig ha, de framtida tillstånd de tror att deras olika beslut leder till och vad de tror om hur andra människor som är involverade i situationen kommer att göra). Kombinationen av vad aktörer vill och tror

² Det finns omfattande vetenskapsteoretiska kontroverser rörande den rationalistiska traditionen (för ett av otaliga exempel, se debatten i *American Journal of Sociology* 104[3], 1998, där Somers, Kiser & Hechter, Boudon, Goldstone och Calhoun bidrar). I andra sammanhang har jag valt sida i denna debatt (se Erlingsson 2005: 18–22, 87–93, 97–99). Emellertid påstår jag mig inte leverera några vetenskapsteoretiska nyheter. Jag har inget nytt att tillföra debatten, utan anammar en standardversion av detta paradigm (jämför Kiser & Hechter 1998), varför det vore utrymmesmässigt oförsvarbart att spilla rader på att dryfta skolboksmässiga punkter om det rationalistiska angreppssättets brister och förtjänster. Alla samhällsvetenskapliga analyser utgår alltid en mängd mer eller mindre uttalade antaganden, och jag har valt att starta i ett uttalat antagande om individuell rationalitet.

gör att aktörer kommer att föredra ett handlingsalternativ framför andra (exempelvis Hedström & Swedberg 1996; Hedström 2005).

Kollektiva varor och samarbetsproblemet

Två premisser har ringats in: För det första att politiska partier är kollektiva varor, för det andra att partibildarna vill uppnå målsättningar. Tillsammans gör premisserna det svårt att förstå varför människor organiserar sig (jämför Olson 1971: 2). Föreställ dig ett samhälle där missnöjet är utbrett beträffande hur partierna som sitter i den valda församlingen hanterar sina mandat. Vi bortser från informationsproblemet och antar att det är allmänt känt att väljarna önskar se ett helt nytt politiskt parti som representerar en alternativ och bättre politik. Sålunda är det nya partiet en kollektiv vara. Varen da samhällsinvånare kan skörda de potentiella frukterna av det nya partiets ansträngningar oavsett om den enskilde samhällsmedlemmen bildar det nya partiet eller inte.

Även om det skulle ligga i allas intresse att det nya partiet bildas, kan det inte förutsättas att partibildningen äger rum. Det finns nämligen en konflikt mellan den kollektiva och individuella rationaliteten. Alla individer har incitament att åka snålskjuts på andras ansträngningar, så att den enskilde kan fortsätta investera sin tid, ekonomi och ork på privata livsprojekt utan att riskera sin sociala status. För att parafasera Elster (1989: 126) har samhällsinvånarna som vill att ett nytt parti bildas ett samarbetsproblem eftersom det är bättre för alla om några investerar sina resurser i partibildningen än om ingen gör det. Samtidigt är det bäst för varje individ att inte göra någonting alls och hoppas att någon annan tar tag i saken. Beslutssituationen är kännetecknande för "N-personers fångarnas dilemma"-situationer (Hermansson 1990: 18f; 146ff). Detta är det samarbetsproblem som ringar in artikelns forskningsproblem: Varför bildar vissa människor nya politiska partier?

Samarbetsproblemet och partientreprenören

Teorin förväntar sig att individer kommer att fortsätta investera tid, pengar och energi på privata livsprojekt och hoppas att någon annan bildar det parti som alla vill ha. Uppenbarligen bildas dock nya partier. Därför kan man tala om en "partibildningsparadox". Hur kan paradoxen teoretiskt upplösas och partibildningar förklaras? Mitt förslag är att begreppet "partientreprenören" tar oss närmare svaret.

En marknadsanalogi tjänar som utgångspunkt för diskussionen. I litteraturen om företagsbildningar säger man att när efterfrågan på nya produkter uppstår, öppnas möjligheter för entreprenörer att utnyttja situationen. Ny efterfrågan skapar tillfällen för entreprenörer att tillfredsställa nya önskemål. Möjligheter för entreprenörer uppstår också när etablerade företag på en marknad börjar producera varor av sämre kvalitet än tidigare. Kvalitetsförsämringar skapar utrymme för entreprenörer att producera samma varor som de etablerade, fast bättre. Marknadens entreprenör gör inte detta på grund av en gränslös kärlek till kundernas välbefinnande. Entreprenören gör det för att det lönar sig.

Resonemanget genererar hypoteser om varför människor väljer partibildningsstrategin. För det första: när väljarkåren efterfrågar en ny politik som de etablerade partierna inte erbjuder, öppnas möjligheter för entreprenörer som kan erbjuda en sådan. Partientreprenören skapar helt enkelt ett nytt parti, och erbjuder det till väljarna i hopp om att få tillräckligt många röster så att det tar sig in i den folkvalda församlingen. För det andra: om den etablerade uppsättningen politiska partier av någon anledning börjar bete sig på ett sätt som väljarna inte är tillfreds med – de börjar hantera sitt mandat på ett sämre sätt jämfört med tidigare – börjar väljarna efterfråga den gamla standarden på de etablerade partierna. Här uppstår en öppning för individer att lansera ett nytt parti med löften om att sköta politiken på ett *bättre sätt* än de etablerade partierna.

Marknadsanalogin talar om när möjligheter uppstår för partientreprenörer att träda fram och utnyttja omständigheterna (jämför Kingdon 1995: 165ff). Då etablerade partier representerar samhällets skiljelinjer på ett bra sätt och samtidigt hanterar gemensamma resurser optimalt, får partientreprenörer det svårt att slå sig in på marknaden. En sådan situation kännetecknade den så kallade nedfrysningsperioden mellan 1920–1970, när få nykomlingar utmanade de etablerade partierna i de utvecklade demokratierna (Lipset & Rokkan 1967: 50). När de etablerade partierna däremot slutar representera samhällets skiljelinjer, och samtidigt hushåller slarvigt med gemensamma resurser, då uppstår gynnsamma omständigheter för partientreprenörer.

Referenser till "offentliga entreprenörer" finns redan i Ostroms (1965) tidiga arbeten. Även Breton & Breton (1969: 201ff) var tidigt ute med teorier om "sociala entreprenörer" (jämför begreppet *movement entrepreneurs* hos Anheier 2000). Medan den ekonomiska marknadens entreprenörer har fullt upp med att utveckla kommersiella projekt, ägnar sig sociala och politiska entreprenörer åt politiska projekt. Bretons & Bretons entreprenör erbjuder en ny sorts politik när efterfrågan på politik (eller "ideologi") förändras. Borgs & Rankka (1996: 12) resonerar på samma sätt: "[e]nbart det faktum att möjligheten och marknaden finns verkar ibland vara tillräckligt för dessa politiska entreprenörer".

Emellertid är Bretons & Bretons och Borgs & Rankkas argument otillfredsställande. De redogör inte för de drivkrafter som begripliggör *varför* entreprenören skulle vilja fylla marknadsimperfektionen. På den politiska marknaden är den monetära avkastningen mer oklar än på den ekonomiska marknaden. Strävan efter ekonomisk maximering kan därför svårligen förklara valet av partibildningsstrategi (jämför Erlingsson 2005: 123–126). Utan kontextkännedom är det betydligt svårare att förklara offentliga entreprenörers handlade jämfört med de privata entreprenörernas dito.

Kuhnert (2001: 14) riktar liknande kritik mot den existerande samhällsvetenskapliga litteraturen om "sociala" och "offentliga" entreprenörer.³ Kritiken tar fasta på att

³ Kopplas Kuhnerts (2001: 14) kritik mot statsvetares och sociologers användning av begreppet (som går ut på att de är dåliga på att importera lärdomar från ekonomernas rigorösa entreprenörsanalyser) samman med Lavers (1997: 16) iakttagelse (att statsvetare varit dåliga på att analysera entreprenörens betydelse) står två saker klara: Inte nog med att statsvetare och sociologer sällan använder entreprenörsbegreppet. De som ändå använder begreppet gör det slarvigt.

forskare sällan förankrar sig i mikroteorier om beslutfattande i försöken att upplösa samarbetsparadoxen. Det är just för att undvika Kuhnerts kritik som jag tar utgångspunkt i föreställningen om rationella individer, och det är också därför som jag intresserar mig för mekanism-baserade förklaringar. De minimerar risken för funktionalistiska förklaringar till partibildningar, vilket är en typ av förklaringar som dominerar partibildningslitteraturen (se översikten i Erlingsson 2005: kapitel 3).

Arbetshypotesen är att någon privat vinning måste vara associerad med partibildandet. Rimligen har partientreprenören några drivkrafter. Jag väljer därför att se partibildningar som medel för att uppnå andra mål. Även om Olson (1971) aldrig resonerade om hur påtryckningsgrupper överhuvudtaget *blev till* (snarare analyserade han varför människor deltog i redan existerande grupper) föreslog han att den enskilde skulle bidra till den kollektiva varuproduktionen om det fanns selektiva incitament som lockade den enskilde till gruppmedlemskap.

Därför är Frohlichs med fleras (1971: 6ff) lösning bättre än Bretons & Bretons. De förtydligar Olsons huvudbudskap genom att introducera entreprenörsbegreppet, för att därefter specificera antaganden om vad som kan tänkas motivera entreprenörerna. Frohlich med flera ser all form av offentlig politik som kollektiva varor. Poängen är att produktionen av kollektiva varor äger rum först när någon gör kalkylen att bildandet av partiet kommer att ge honom eller henne en privat vinstmarginal som sträcker sig utöver den kollektiva nytta som finns i partibildningen (jämför Salisbury 1969: 12; Colomer 1995: 227; Laver 1997: 70, 84). Stroms (1990: 574) entreprenörsbegrepp är i linje med detta synsätt:

Party leaders organize political parties that supply public policies demanded by the electorate. New entrepreneurs of this kind emerge [...] through the creation of new parties. Individuals get into the business of party leadership out of self-interest rather than altruism.

I utbyte mot de privata investeringarna, växlar partientreprenören in väljarnas röster mot en plats i den folkvalda församlingen. I församlingen finns någon sorts avkastning. Summan av en sådan privat avkastning kallar Frohlich med flera (1971) för *leader's surplus*, ett begrepp som är identiskt med Olsons (1971) "selektiva incitament". Det är den privata avkastning som är knuten till partibildningen och som upplöser samarbetsparadoxen. Sålunda kan undersökningens övergripande frågeställning konkretiseras med frågan: Vad är partientreprenörens privata avkastning?

Vad driver partientreprenören?

För att kunna besvara frågan om partibildarnas drivkrafter riktas nu uppmärksamheten mot enskilda partibildare och de processer som ledde dem fram till partibildningsbeslutet. En undersökning som studerar beslutsprocesser kräver fallstudier. Redskapet för att analysera fallstudierna är en sekventiell analysmodell. Genom att jämföra fallen undersöks om olika partibildare har gjort liknande erfarenheter och haft liknande drivkrafter, för att därigenom eftersöka generella partibildningsmekanismer.

Analytiska narrativ

Sedan 1990-talets mitt har gränsdragningen mellan deduktiva och induktiva angreppssätt debatterats inom sociologi och statsvetenskap. Flera har börjat utforska möjligheten att förena ett angreppssätt som varit inriktat på att induktivt "förstå" unika historiska händelser genom detaljerade berättelser (det "narrativa betraktelsesättet") med ett mer hypotetiskt-deduktivt, rationalistiskt angreppssätt. Rationalisterna Bates med flera (1998) gör ett av flera försök att sammanföra traditionerna. Deras avsikt är att distansera sig från den typ av matematiskt modellerande som de anser har koloniserat den rationalistiska traditionen, blivit för låst i teknikaliteter och allt mindre samhällsrelevant. Författarnas ambition är att utveckla en metod för att genomföra meningsfulla rationalistiska fallstudier.

Från sociologin kommer bland andra Abbott (1992), Griffin (1993) och Abell (1993). Dessa argumenterar att forskare som beskriver unika fall utan ambitioner att formulera generella teorier som säger något intressant om mer än ett fall, är snett ute. Även fallstudier måste vara teoristyrda. Därför ska klara regler ställas upp för hur fallstudier ska analyseras (jämför Kiser 1996; Kiser & Hechter 1991, 1998). Poängen är att forskare bara kommer att leverera skraddarsydda efterhandsförklaringar till enskilda utfall om forskningen inte styrs av generella teorierna.

Korsbefruktningen mellan rationalister och narrativister kan tyckas märklig. Narrativister associeras med det historiska projektet. De har ett särskilt gott öga till det unika och lyfter aktivt fram nyanserna i sina fallstudier. Rationalister associeras med den deduktiva och logiska teoriuppbyggnaden. Ambitionen är att abstrahera modellerna från enskilda utfall i syfte att skapa internt konsistenta teorier som förklarar en hel klass av empiriska fenomen. Ändå finns beröringspunkter som gör dialogen mellan traditionerna begriplig. Narrativister och rationalister riktar liknande kritik mot strukturella förklaringar och så kallad "oreflektad kvantitativ forskning".⁴ Sådan forskning attackeras för att bortse från individer, sakna mikroteoretiska fundament och därför inte klarar av att begripliggöra samband mellan *explanans* och *explanandum*. Det är i den gemensamma kritiken mot strukturalism och "oreflektad kvantitativ forskning" som bland andra Kiser (1996: 26) finner jordmån för dialog mellan rationalister och narrativister. Bägge lägren lyfter nämligen fram *individer, processer* och *strategiskt handlande* som centrala element för att förklara samhällsfenomen.

I mötet mellan rationalismen och narrativismen hämtar jag verktyg för att konstruera min analysmodell. En uppsättning på förhand definierade teoretiska antaganden kombineras med en kontextualisering av analysen. Angreppssättet kallas för "analytiska narrativ". Med "narrativ" menas att det empiriska materialet organiseras i en kronologisk följd och att materialinsamlingen binds ihop till en sammanhållen berättelse

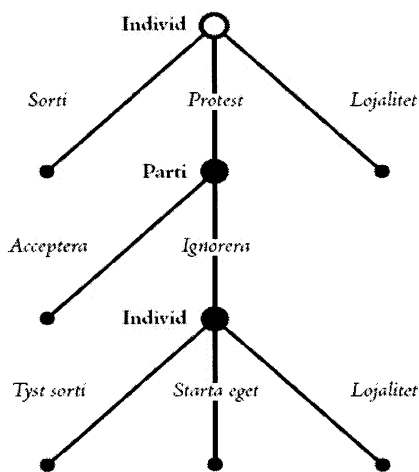
⁴ Begreppet "oreflektad empiricistisk forskning" har lanserats av Djurfeldt med flera (2003: 21ff) för att undvika vetenskapsteoretisk förvirring. Begreppet ska ersätta "positivism som skällsord", vilket avser kvantitativ forskning som är icke-teoristyrd och har ett okritiskt förhållande till sinnesintryck.

(Stone 1979: 3). Med "analytiskt" menas att modellen konstrueras med grund i rationalistiska antaganden där förväntningarna om partibildningsprocesser organiseras i förväg (Scharpf 1997: 29f). Analytiska narrativ förenar ett teoretiskt angreppssätt med en given metodologi, med syftet att fokusera på den temporala logik som finns i de processer som "orsakar" de undersökta utfallen (Bates med flera 1998: 14; jämför Bennetts & Georges [2005: 205–232] begrepp *process-tracing*).

Att konstruera ett analytiskt narrativ innebär att formulera teoretiska förväntningar om de sekvenser som föregår partibildningar. Föreställningen om sekvensordningen styr presentationen materialet. Vad ska då ingå i det analytiska narrativ som ska fånga de processer som föregår den "universella partibildningen"? Hug (2001: 36) beskriver sekvenser som verkar vara gemensamma för alla partibildningar. Iakttagelserna utgör en bra utgångspunkt för vad som ska ingå i analysmodellen: Det analytiska narrativet bör börja med en bakgrundsbild som beskriver partibildarnas politiska bakgrund och relation till de etablerade partierna. Därefter krävs att den tändande gnista som startar partibildningsdramat identifieras, nämligen att partibildaren ställer ett krav på ett eller flera etablerade partier. Sedan följer ett spel: partibildarens drag för att få igenom sitt krav och de etablerade partiernas motdrag om de ogillar kravet, och den konflikt som här utspelar sig. Narrativets slutpunkt är tidpunkten då det nya partiet bildas.

Modellen över partibildningsprocessen liknar Hirschmans (1970) argument. Kopplingen till Hirschman gör att den sekventiella modellen kan visualiseras med ett spelträd. En åtskillnad kan göras mellan två principiellt intressanta situationer för hur nya partier bildas. Det handlar (a) om utbrytningar och splittringar (vilket har visat sig vara det vanligaste sättet på vilket nya, lokala partier i Sverige bildas [se Eriksson 1999]) eller (b) genuint nya partier som bildas av personer som aldrig varit medlemmar i något av de etablerade partierna. Modellen är så allmän att den klarar av att fånga båda sorters partibildningar. Hirschman menar nämligen att organisatoriska konflikter alltid börjar med att någon är missnöjd, antingen med status quo eller med någon förändring som organisationsledningen har föreslagit. Därefter kan de påföljande sekvenserna illustreras med denna figur:

Figur 1. Den sekventiella modellen som spelträd.

Hur ska speltrådet tolkas? När någon är missnöjd kan han eller hon välja:

Hålla tyst och vara lojal mot den existerande ordningen (*lojalitet* med Hirschmans terminologi). Berättelsen tar slut här. Den missnöjde individen knyter näven i fickan.

Resignera och överge påverkansförsök (*sorti* med Hirschmans terminologi). Berättelsen tar slut här. En missnöjd partimedlem visar besvikelse genom att ”rösta med fötterna”.

Den missnöjde individen (oavsett om det är en partimedlem eller någon utanför parti-systemet) kan **protestera**, föra fram ett **avvikande krav** och försöka förändra den existerande ordningen inifrån (*protest* med Hirschmans terminologi). Om handlingsalternativet väljs måste partiledningen reagera. Berättelsen fortsätter därmed. På ett eller annat sätt börjar berättelser om partibildningar just här.

Om *lojalitet* eller *sorti* väljs, behöver partiledningen inte reagera. Den torde vara nöjd om individen är tyst, och den sörjer inte alltför mycket om en medlem väljer att lämna partiet. Väljer individen däremot *protestalternativet* börjar bekymren för partiledningen. Representanterna för ledningen måste bemöta kravet. De kan då:

Acceptera protesten och genomföra åtgärder för att tillfredsställa den protesterande individen. Berättelsen tar slut här.

Ignorera protesten och fortsätta som vanligt.

Om partiledningen accepterar protesten och genomför de åtgärder den missnöjde individen kräver, är allt frid och fröjd. Partiet anpassar sig enligt kravet, den missnöjde individen socialiserar/koopteras in i den etablerade miljön och livet går vidare. Om partiledningen däremot ignorerar protesten måste den missnöjde individen återigen göra någonting och välja ett handlingsalternativ. Återigen står tre alternativ till buds:

Acceptera misslyckandet och vara **tyst och lojal** mot den existerande ordningen. Allt fortsätter som om ingenting har hänt. Den enskilde har fått bära en kostnad av att protestera (tid, pengar, energi, sociala risker) utan att få ut något av det.

Göra en **”tyst sorti”**: lämna partiet och vara tyst. Den enskilde medlemmen har fått bära en kostnad av att protestera utan att få ut något av det.

Kombinera ”sorti” och ”protest”, att ställa sig vid sidan om den existerande ordningen och **bilda ett eget parti**. Den enskilde medlemmen får bära kostnaden av protesten och uppstartskostnader förenade med partibildningen, men kan – om partiet får stöd – dra fördel av de sidobetalningar som är knutna till en partibildning samtidigt som han eller hon får chansen att genomdriva sina idéer.

Tre fall av partibildningar ska analyseras med denna analysmodell. Fallstudiemallen disponeras efter rubrikerna: ”Ett avvikande krav?”; ”Kollisionen med det etablerade utbudet av partier” och ”Det nya partiet bildas”. Fallen är valda enligt en ”mest olika”-strategi där variation finns på två viktiga variabler: när partiet bildades och vad för slags politik det nya partiet representerar.

Kommunens väl (Centrumdemokraterna) i Simrishamn

John Görnebrand var aktiv centerpartist när han 1969 blev socialchef i Simrishamn (Görnebrand 2004 [intervju]; *Blekinge Läns Tidning* 1974-04-27). Han gjorde ingen hemlighet av att han ogillade välfärdsstaten i allmänhet och socialpolitiken i synnerhet. Han skrev många debattinlägg i polemik mot socialdemokraterna och den svenska välfärdspolitiken (Görnebrand 1970a och Görnebrand 1970b).

Ett avvikande krav?

Görnebrand var missnöjd med det mesta inom svensk politik. I en refuserad debattartikel daterad 27 april (1972a) skrev han att en ”våg av proteströrelser” sköljde över landet. Han hävdade att protestvågen riktades mot det svenska skattesystemet, prisstegringarna och politikernas löftespolitik, där han särskilt drog fram ett socialdemokratiskt löfte om skattesänkning för två tredjedelar av medborgarna. Görnebrand ställde sedan frågan varthän protestvågen skulle ta vägen. Han menade att en möjlighet vore att de 25 procent som inte visste vilket parti de skulle rösta på bildade ett parti. 1972 var partibildning inget alternativ för Görnebrand. Istället föreslog han att de borgerliga partierna borde föra fram marknadsliberala kandidater på riksdagslistorna.

Debattartiklarna under 1970-talets början visar att Görnebrand företräder avvikande idéer. Med hänsyn till rådande tidsanda driver han extremt marknadsliberala frågor, som exempelvis kravet att liberalisera alkoholpolitiken, att drastiskt förändra socialpolitiken och slopa matmomsen. Vid tidpunkten hade idéerna ingen acceptans inom de etablerade partierna.

Kollisionen med det etablerade partiväsendet

Vilka strategier använde Görnebrand för att föra fram idéerna? En strategi var att skriva debattartiklar. En annan var att publicera boken *Socialbyråkrati* (Görnebrand 1973), där han sågade den svenska välfärdsstaten. Den tredje var att försöka få gehör för de marknadsliberala idéerna inom centern. I sin tur använde han två metoder för att påverka centerns dagordning: (1) gå direkt på partiledningen och presentera förslagen; (2) skapa nätverk av marknadsliberala centerpartister som skulle hamna högt på nomineringslistorna inför valet 1973.

Beviset på att han använde den första strategin återfinns i en brevväxling mellan Görnebrand och centerns partiordförande, Fälldin. I ett brev som Görnebrand (1972b) skriver daterat 9 mars kritiserar han att centerpartiet accepterat en överenskommelse som skulle innebära att priset på mellanöl höjdes. I brevet lanserar Görnebrand sina egna idéer:

1. [A]tt lägga om skattesystemet så det åter lönar sig att arbeta.
2. [Att] öppet och ärligt inför svenska folket [erkänna] att skattereformen fått sådana oförutsedda verkningar tillsammans med regeringens senaste åtgärder att höja bostadstilläggen, att en omläggning omedelbart är nödvändig [...] Detta utspel skulle med en gång visa väljarna vilket parti som vågar ta ansvaret.

3. [Att] avveckla bidragssystemet. Det är inte jordbrukarna, handeln eller andra mellanhänder som är orsak till att momsen på livsmedel behövs, utan den statliga och kommunala administrationen, som troligen av varje krona som tas in äter upp över hälften. [...]
4. [Att] låna ur ATP-miljarderna för att kunna sänka momsen på livsmedel genast.
5. [Att] uppskjut[a] utflyttningen av de statliga ämbetsverken något år och spara 4 eller 5 miljarder för tillfället.

Fälldins (1972) svar är daterat 28 juni. Fälldin markerar att han inte accepterar Görnebrands problembeskrivning, och skriver att han aldrig kan tänka sig att "riva ner sådant som vi en gång mödosamt har byggt upp på socialförsäkringssidan". Vidare menar Fälldin att Görnebrand bortser från att människor inte bara utnyttjar bidragssystemet, utan att det helt enkelt inte finns tillräckligt jobb åt alla. Fälldin skriver att Görnebrand är snett ute när denne vill låna av ATP-miljonerna, och att vådorna av att höja ölskatten överdrivs.

Fälldin gör tydligt att Görnebrands idéer inte har acceptans inom centern. Den kronologi Görnebrands korrespondenser följer antyder att Fälldins brev fått honom att bestämma sig för att byta strategi. Istället för att påverka centerns partiledning försöker han föra upp marknadsliberala kandidater på valbar plats inför valet 1973. Beviset för att han kom att välja denna strategi återfinns i två brev daterade efter Fälldins avvisande brev (Görnebrand 1972c; 1972d). I breven försöker Görnebrand bilda opinion inom partiet genom att kontakta Åke Lindsö.

I det första berättar Görnebrand att han vill få till stånd en diskussion om sitt marknadsliberala handlingsprogram. Tillsammans med Lindsö vill Görnebrand engagera centerpartister som "inte är bundna av löften". Görnebrand uttrycker besvikelse över Fälldin för att denne vägrar lyssna på nya idéer. Samma besvikelse återfinns i *Blekinge Läns Tidning* (1974-04-27) när han pratar om Fälldins "talande tystnad". Han avslutar det första brevet till Lindsö: "Är Du intresserad av en diskussion om ett mera organiserat grepp på en del vitala frågor, så hör av dig; jag [...] tror att vi kan tillföra debatten värdefulla synpunkter, som [...] bör få chansen kandidatmässigt" (Görnebrand 1972c).

Lindsö (1972) svarade. Han är intresserad av den debatt Görnebrand vill väcka, men vill veta vad som menas med "ett mera organiserat grepp". I sitt andra brev klargör Görnebrand (1972d) sina idéer:

Vad menar jag med mera organiserat grepp? [...] Genom kontakter med likasinnade på olika håll kan vi försöka få fram nya kandidater vid nominering för uppdrag av olika slag. Jag har inte tänkt mig något parti i partiet i organiserad form, däremot försök till samling av intressen och givetvis då det viktigaste av allt, att försöka föra fram kandidater i politiken, som är beredda att slåss för dem. Bort med nollorna, som inte vågar ha en egen åsikt.

Det nya partiet bildas

Centerns partiledning ville inte ändra sitt program i enlighet med Görnebrands idéer. Nätverksbyggandet som tog fart ledde till att Görnebrand bildade aktionsgruppen "Det center-liberala alternativet". Aktionsgruppens främsta uppgift var att föra fram nya, marknadsliberala kandidater vid nomineringar inför valet 1973. Gruppen försökte samla in pengar, då Görnebrand ansåg att partiledningen "troligen inte är beredda att stödja grupper, som i vissa frågor kan bedriva en linje som kan skilja sig från partiets officiella" (*Förslag till program...*).

Aktionsgruppen verkar ha varit en misslyckad strategi för att föra fram de marknadsliberala idéerna. Inför valet 1973 hade Görnebrand försökt få upp en debatt om den svenska välfärdsstaten genom att skriva debattartiklar och publicera en bok som kritiserar välfärdsstaten. Han prövade att föra fram sina avvikande idéer inom centern men misslyckades.

När Görnebrand förklarar varför Kommunens väl bildades inför valet 1973, och sedermera Centrumdemokraterna inför valet 1976, återkommer han till 1970 års skatte-reform. Bland annat hävdar han att sådana överenskommelser inte ska "höra hemma i det öppna demokratiska och parlamentariska systemet" (Görnebrand 1976; jämför Görnebrand 1975), samt att oppositionen agerat "menlöst" gentemot socialdemokraterna (Görnebrand u.å.). Tydligt är att det misslyckade försöket att ta sig fram genom centern förstärkte hans missnöje med de etablerade partierna. I en debattartikel (Görnebrand u.å.) är resignationen inför partierna total:

Våra gamla partier som med gemensamma krafter byggt upp vårt byråkratisvällande förmyndarsamhälle, kan man inte förvänta sig mycket av. De är genomsyrade av en mentalitet som behandlar vuxna [...] som omyndiga utan förmåga att ta vara på sig själva [...] Ett nytt ungt parti måste till för att radikalt rensa och röja upp i den kvävande ogräsfloran.

Även om debattinlägget är författat någon gång 1975–1976, och huvudsakligen syftar till bildandet av Centrumdemokraterna, bör uppgivenheten gentemot de etablerade partierna kopplas till erfarenheterna 1972–1973, då centern vägrade anamma hans idéer. Inför valet 1973 fann han det värt att försöka dra till sig de många osäkra väljare (som han ofta refererar till från en opinionsundersökning gjord 1972) genom partibildning. Inte heller ska uteslutas att Görnebrand inspirerades av Glistrups framfart i Danmark under 1973, eftersom han ofta hänvisar till dennes framgångar (*Blekinge Läns Tidning* 1974-04-27; *Ystads Allehanda* 1975-05-10).

Tolkningen av Görnebrands partibildning 1973 är att han – efter flertalet försök att forcera det etablerade partiväsendet – bestämde sig för att bilda det nya partiet av tre skäl: (i) han var besviken efter bemötandet av centerns partiledare och desillusionerad efter sitt försök att bilda ett "parti i partiet"; han (ii) såg en marknad för ett nytt parti i de opinionsundersökningar som avslöjade allt fler osäkra väljare och (iii) såg att ett partibildningsprojekt verkade vara genomförbart eftersom bland annat Glistrup kunde nå framgångar i Danmark.

Bjärepartiet i Båstad

Agne Andersson (nu Arnhult) och Kurt Andersson bildade Bjärepartiet inför valet 1988. När Agne 1973 köpte sommarhus i Båstad kom han i kontakt med kommunens moderater. Han flyttade permanent till Båstads kommun 1979, och en moderat kontaktade honom och undrade om han ville bli partiaktiv. Eftersom Agne var intresserad av segling blev han indragen i kommunens hamnfrågor. Kurt Andersson hade varit aktiv rojalist samt välkänd och omtyckt moderat i Båstad sedan länge (Arnhult 2004 [intervju]).

Ett avvikande krav?

Agne (Arnhult 2004) irriterade sig redan från början på de ”stockkonservativa inslagen” inom Båstadmoderaterna. En äldre falang av vad han kallar ”överstar, majorer och advokater” hade alltid styrt, och dessa personer vägrade släppa makten. Detta hade varit fallet sedan 1970-talets mitt då Västra Bjäres lokala moderatförening införsvadades med centralortens. I debatten kallades centralortsfalangen för ”Förslöv-Greviefalangen”, medan de nämnda Anderssonernas falang kallades ”Västra Bjärefalangen”.

Eftersom Anderssonerna upplevde att Båstadsmoderaternas maktstruktur var svårforcerad, ville de återuppliva Västra Bjäres moderatlista. Funderingarna fick utlopp inför 1988 års val då de upplevde stora svårigheter att få gehör för sina idéer bland Förslöv-Greviefolket. En bidragande orsak var också att de, efter det provval som hölls inom moderaterna ett år före valet, förstod att de själva inte var aktuella för några viktigare positioner (*Kommunaktuellt* 1989-04-06). Som de uttryckte det i en intervju kring tidpunkten för partibildningen började Anderssonerna få nog av allt internt ”käbbel” bland Båstadsmoderaterna (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-09-30).

Det var inte bara personantagonismen som skapade osämja mellan de två falangerna. Enligt Agne Andersson (Arnhult 2004 [intervju]) skilde flertalet idéer hans falang från de andra moderaterna inne i centralorten. Bland annat ville Agne och Kurt satsa mer på turismen och göra omfattande näringslivsinvesteringar, något som inte gillades av Förslöv-Greviefolket (*Labolms Tidning* 1989-09-01). De ville bygga fler bostadsrätter och vanliga hyreshus; de ville bygga ut kustremsan och hamnen, dra en ny genomfartsled i Båstad samt bygga en bro över Norrviken-Kattvik. Inga av idéerna fick acceptans av Förslöv-Greviefolket. Anderssonernas idéer avvek sålunda ordentligt från de styrande Båstadsmoderaternas dito. Därmed pekade både den personliga antagonismen och idéavvikelsen i samma riktning: Västra Bjäremoderaterna, med Agne och Kurt i spetsen, ville få en självständig lokalförening i Västra Bjäre (*Kommunaktuellt* 1989-04-06).

Kollisionen med det etablerade partiväsendet

När Båstadsmoderaterna föreslog kandidater till 1988 års val placerades medlemmar från Förslöv-Greviefalangen högst upp på partiets nomineringslista. Detta blev drop-

pen för Anderssönerna. De tog då initiativet att bilda en spränglista tillsammans med åtta Västra Bjäremoderater (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-14). Som partiombudsmannen och förbundsstyrelsens sekreterare Björn Hernius påpekade, godkändes aldrig alternativlistan av moderaterna: "De använde sig av moderata samlingspartiets logo, vilket de inte hade tillstånd till" (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-14). När valet ägde rum, samlade den ogiltiga spränglistan en fjärdedel av moderaternas röster (*Kommunaktuellt* 1989-04-06). Spränglistans valframgång var startskottet för turbulensen som fick stora konsekvenser för Båstad.

Efter valet skulle en ny kommunstyrelse utses. När kommunstyrelsevalet hölls uppstod kaos. Utöver de tretton namn som moderaternas valberedning nominerat, föreslog Kurt Andersson plötsligt andra kandidater som *inte* officiellt nominerats av fullmäktigegruppen. Bland annat förde han fram Agne Andersson. Efter att de nya förslagen framlades begärde Kurt Andersson votering.

En del tjuv- och rackarspel tog vid. Bakom kulisserna bildade representanter för Anderssönernas spränglista en kartell tillsammans med centern och socialdemokraterna. Efter förhandlingar med dessa partier lyckades spränglistan kortsluta Båstadsmoderaternas interndemokratiska procedurer: Agne Andersson blev invald i kommunstyrelsen. Detta skedde på bekostnad av den kandidat som fullmäktigegruppen hade nominerat (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-12-15a; *Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-12-15b). Utvecklingen var snopen för Förslöv-Greviefalangen. Det innebar nämligen att deras kartell – i form av moderaterna, folkpartiet och Centrumdemokraterna – sprack. Resultatet blev att Båstadsmoderaterna tappade ett antal tunga nämnd- och styrelseposter till socialdemokraterna och centerpartiet.

Förhandlingarna och samarbetet mellan Västra Bjärelistans representanter å ena sidan, och socialdemokraterna och centerpartiet å den andra, visade sig bli början på en ny politisk allians i Båstad. I *Nordvästra Skånes Tidningar* (1988-12-16) kunde man läsa att:

Många av de tidsödande omröstningarna i onsdagens Båstadsfullmäktige gällde upp-
görelser inom moderaterna. Voteringar mellan m-kandidater blottade det krig som nu råder inom partiet [...] I takt med ytterligare omröstningar rämnade m-sprickan allt mer. Så gällde det att utse vice ordförande i socialnämnden. Margareta Carlsson, m, var föreslagen av valberedningen. Barbro Kirudd, m, föreslogs i stället av Tore Larsson. Förslaget var som att slänga in en handgranat bland moderaterna.

Överenskommelserna innebar att centerns Einar Persson fick behålla posten som kommunstyrelsens ordförande med socialdemokraterna som stödparti, trots att varken centerpartiet eller socialdemokraterna hade gått framåt i valet. Detta väckte vrede inom Förslöv-Greviefalangen, som enligt alla officiella procedurer var moderaternas legitima representanter i Båstad. Man ansåg att spränglistan åsidosatt partiets interndemokratiska process beträffande provval och nomineringar. Viggo Komstedt, ordförande i moderaternas länsförbund, gick ut och krävde att de personer som stod för "kuppen" omedelbart skulle lämna sina uppdrag (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-

12-17a). Komstedt förklarade att Västra Bjäre, som länge haft ambitionen att i demokratisk ordning få återbilda sin egen lokala moderatförening, nu kunde glömma detta. I en insändare förklarade Ingall Munther, tillhörande Förslöv-Greviefalangen och vice ordförande i Båstads moderatförening (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-12-17b), sin syn på spränglistan:

Vi har upplevt en aktivitet via en spränglista som i och för sig var högst beklaglig och oroväckande men vad vi hoppats på var att ett samarbete efter valet skulle komma till stånd, allt i gemensamt intresse. Alla våra förhoppningar har nu totalt omkullkastats och vi ser idag ingen möjlighet till enat partiarbete [...] Bakom ryggen på en nomineringsstämma, där inga stridigheter kunde spåras, har en liten grupp valt att kohandla med andra partier och därigenom omöjliggjort en moderat representation i nämnder och styrelser som motsvarar valresultatet.

Det uppskruvade tonläget är representativt för de stridigheterna som ledde fram till Bjärepartiets bildande. Det finns en oförsonlighet mellan moderaternas officiella representanter i Förslöv-Grevie och representanterna för spränglistans Västra Bjärefalangen.

Kartellen mellan Västra Bjärefalangen, centerpartiet och socialdemokraterna lät sig inte störas av kritiken. Kartellen fortsatte att göra sina överenskommelser när utskotten skulle väljas efter nyåret 1988/1989. Då arbetsutskottet (AU) utsågs, valdes Agne Andersson in på bekostnad av Båstadsmoderaternas officiella kandidat, Allan Sebelius (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-12).

Spränglistans arbete fick snart återverkningar i praktisk politik. Den 19 januari 1989 tillstyrkte det nyvalda arbetsutskottet ett miljardprojekt som Agne och Kurt Andersson varit anhängare av. Det rörde sig om en kombinerad näringslivs- och turism-satsning: ett stort hotellprojekt för Norrvikens trädgårdar. Moderaternas officiella representant, Eva Flodin, motsatte sig, men övriga fyra i AU – inklusive Agne Andersson – röstade för (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-20). Samma voteringsresultat upprepade sig ett par dagar senare, med Agne Andersson på majoritetens sida och moderaternas Eva Flodin som enda motståndare. Flodin var den enda som motsatte sig förslaget till hur Båstad turisms ekonomiska förening skulle se ut, medan Agne Andersson följde socialdemokraternas och centerpartiets linje (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-25). Kollisionen mellan Anderssonernas spränglista och moderaternas officiella representanter var nu total.

Det nya partiet bildas

I slutet av januari 1989 befann sig moderaterna i en underlig situation. Efter att valresultatet i Båstad 1988 blivit känt var partirepresentanterna självsäkra. Båstadsmoderaternas officiella kandidater hade förhandlat med ledamöter från folkpartiet, centrumdemokraterna och miljöpartiet om ett maktskifte i kommunen. Kommunalrådet Einar Persson (c) skulle ersättas med Margaretha Mörck (fp). Fram till själva full-

mäktigemötet var kartellmedlemmarna övertygade om att kommunen skulle få en ny kommunledning (Paulson 1989 [krönika]). Genom förhandlingar lyckades dock en ny moderat spränglista utmanövrera det moderata partiets officiella representanter.

Reaktionen på brottet mot moderaternas interndemokratiska procedurer lät inte vänta på sig. Redan den 19 december, fyra dagar efter spränglistans kupp i fullmäktige, fick förbundsstyrelsen i Kristianstad ta emot ett brev från sex äldre Båstadsmoderater. De krävde att Kurt Andersson och Agne Andersson skulle uteslutas. Förbundsstyrelsen valde dock inte att agera (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-15), möjligen för att man trodde att den nyuppkomna kartellen mellan centern, socialdemokraterna och spränglistan bara var en tillfällig samarbetskonstellation med syfte att få in Agne Andersson i AU.

Emellertid blev kartellen permanent. Två omedelbara konsekvenser följde av spränglistans verksamhet. Centerpartiets Einar Persson fick behålla sin plats som kommunstyrelsens ordförande. Därmed kunde en företagsvänligare inriktning drivas igenom av Västra Bjärefalangen. Detta innebar att ett hotellprojekt värt flera miljoner klubbades igenom samt att Båstad turism fick en ny organisation. Besluten var omvända jämfört med den uppfattning som Båstadsmoderaternas officiella representanter hade.

Skulle moderaternas riksorganisation stillatigande acceptera att en moderat fraktion bedrev en politik i dess namn, men som inte var sanktionerad av partiet? Knapast. Den 14 mars meddelade partiombudsmannen och förbundsstyrelsens sekreterare, Björn Hernius, att förbundsstyrelsen i hade beslutat att utesluta Kurt Andersson och Agne Andersson (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-14). Uteslutningsärendet aktualiserades efter att förbundsstyrelsen mottagit en skrivelse som undertecknats av 125 moderater vilka krävde deras uteslutning (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-15). Nu var det upp till partistyrelsen i Stockholm att verkställa uteslutningen.

Agne Anderssons reagerade snabbt på förbundsstyrelsens besked. Dagen efter uteslutningsärendets offentliggörande deklarerade han att om partistyrelsen verkställde förbundsstyrelsens uteslutning skulle han och Kurt behålla sina politiska uppdrag. Han sa också att (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-16):

Vi kan tänka oss att med de många sympatisörer vi har bilda en ny grupp, till exempel 'fria moderater' eller 'oberoende moderater'. Innan det blir tal om att bilda en ny grupp 'fria' eller 'oberoende' moderater ska vi arbeta för att få bildat en egen m-förening för Västra Bjäreområdet [...].

Då förbundsstyrelsen tillkännagav uteslutningsärendet visade Agne en vilja till att "starta eget". Åtta dagar efter uttalandet – fortfarande innan partistyrelsen i Stockholm behandlat uteslutningsärendet – mottog Båstadsmoderaternas ordförande, Inger Källoff, ett brev från Västra Bjärefalangen. Sex fullmäktigeledamöter och tre suppleanter meddelade att de beslutat att bilda *en helt ny* fullmäktige-grupp. Detta var ett ovanligt tilltag, en tydlig avståndsmarkering från Förslöv-Greviefalangen. Orsaken till den okonventionella åtgärden var att utbrytarna protesterade mot att fullmäktige-

ledamöter från Förslöv-Grevie hade krävt Anderssonernas uteslutning. Deras sympatisörer sade till tidningarna att den nya fullmäktigegruppen bildades för att visa partistyrelsen hur starkt stöd de uteslutningshotade hade. Man hoppades kunna påverka partistyrelsen att inte verkställa uteslutningen (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-25a; *Svenska Dagbladet* 1989-03-29).

Partiombudsman Hernius och riksdagsman Bo Lundgren markerade sitt ogillande med bildandet av fullmäktigegruppen. Båda sade att om man bildar en ny fullmäktige-grupp, så bildar man i realiteten ett nytt parti (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-29). Sprickan såg ut att vara total. Tidningarna rapporterade om regelrätta trakasserier där utbrytande Västra Bjäremoderater fick sina bilar vandaliserade, samt hatbrev och avföring hemskickade till sig. Västra Bjärefalangen anklagade Förslöv-Greviemoderater för attackerna (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-25b; *Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-12; *Dagens Nyheter* 1989-04-07).

Men drygt en månad efter att uteslutningsärendet varit på dagordningen sträckte partiombudsmannen Hernius ut handen i ett medlingsförsök. Man kan dock ifrågasätta hur pass kompromissvillig fredstrevaren var, då kraven var villkorlösa: moderaternas förbundsstyrelse var beredd att backa och återkalla uteslutningsbeslutet mot att Agne avgick ur kommunstyrelsen och fullmäktige samt att Kurt medgav att han brutit mot partiets stadgar och arbetsordning. Som en morot till den utbrutna Västra Bjärefalangen föreslogs att gruppen kunde få sin egen lokala moderatförening. Om man skulle nå en överenskommelse med Västra Bjäregruppen var partiets krav emellertid att ett kontrakt upprättades där varje enskild ledamot lovade att följa överenskommelsen (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-13). Kraven skulle vara uppfyllda före den 19 april, vilket gav Agne och Kurt en veckas betänketid. I annat fall hotades inte bara de två, utan *hela* Västra Bjärefalangen, av utestängning.

Ett par dagar proklamerade Agne Andersson: "Jag är van vid förhandlingar, men jag förhandlar inte under hot", och sa att han inte tänkte ge några som helst reaktioner på kompromissförslaget. Han fortsatte: "Björn Hernius förslag är inte något kompromissförslag. När man kompromissar träffas man och pratas vid. Hernius har aldrig pratat med mig." Agne avslutade med att säga att han aldrig upplevt ett så starkt stöd bland kommuninvånarna som efter förbundsstyrelsens uteslutningsbeslut (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-18).

Hernius förslag gillades inte av Västra Bjäregruppen. Den 26 april konstaterade Hernius att det inte längre handlade om ett uteslutningsärende av två personer. Istället gällde det en hel grupp fullmäktigeledamöter: Västra Bjäregruppen (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-26). Den 5 juni uteslöts Kurt och Agne då partistyrelsen godkände förbundsstyrelsens uteslutning. Partisekreterare Per Unckel motiverade beslutet: "[V]i måste värna om de stadgar som är grunden för partiet. Kurt Andersson och Agne Andersson mister alla sina rättigheter som medlemmar i partiet." Följden blev att de inte längre fick använda sig av moderaternas partibeteckning (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-06-06).

Dagen efter slog Agne Andersson fast att varken han eller Kurt tänkte lämna sina förtroendeuppdrag: "Får vi inte arbeta inom partiet får vi väl göra det utanför. Något

nytt namn är dock inte klart ännu” (*Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-06-07). Här stod det klart att Agne och Kurt inte bara tänkte fortsätta som politiska vildar, utan avsåg att bilda ett helt nytt parti. Agne Andersson (Arnhult 2004 [intervju]) berättar att han direkt efter den gjorda intervjun med *Nordvästra Skånes Tidningar* – under vilken han fick uteslutningsbeskedet – ringde upp Kurt. Under samtalet bestämde de sig för att bilda Bjärepartiet. Under månaden som gick från det att de meddelats uteslutningen, fram till den 5 juli då partiet formellt bildades, fick de samman 12 personer som var villiga att stå på det nya partiets lista. Agne Andersson valdes till partiledare. Arnhult (2004 [intervju]) säger att idén var lättkläckt: ”Får man inte sin stämma hörd i den falang av människor man tycker att man tillhör i samhället så får man göra något åt det. Då står den möjligheten fri i Sverige att grunda ett nytt parti.”

Vad var det som drev Andessönerna vidare att fortsätta inom det politiska livet, trots hårda ord från partikamrater och trakasserier mot dem och de andra i Västra Bjäre? En indikation på drivkraften nämner Agne Andersson (Arnhult 2004) i intervjun: Det berodde delvis på att han fick en kick av trakasserier. Det verkar rimligt att en del av svaret till varför partiet bildades har att göra med att Agne och Kurt känt sig orättvist behandlade av Båstads moderater och att revanschlusten drivit dem till partibildningsbeslutet.

Kirunapartiet i Kiruna

”Jesus från Soppero.” Så har han kallats, Kirunapartiets grundare Lars Törnman. Efter valet 1994 satte han punkt för ett 40-årigt socialdemokratiskt maktinnehav i Kiruna. En reporter i *Svenska Dagbladet* (1994-11-04) har gått så långt som att kalla Kirunapartiets triumf för ”den största skrällen inom svensk kommunalpolitik sedan allmän och lika rösträtt infördes 1921”. *Göteborgs-Posten* (1994-09-26) skrev att en ”större valsensation knappast [har] inträffat i Sverige”. Törnman var dock ingen doldis när han den 28 februari satte sig på ett fik i det lokala Domushuset med ambitionen att samla 50 namn för att kunna registrera ett nytt parti hos riksskatteverket. Redan 1991 fick han utmärkelsen ”tidernas kirunabo”, bland annat i konkurrens med ishockeylegenden Börje Salming. Bakgrunden till Törnmans popularitet kan spåras tillbaka till 1988–1989 då han gick i bräschen för en facklig revolution som störtade det socialdemokratiska gardet i Gruvtoivan.

Sedan 1978 kännetecknas Törnmans tillvaro av uppror mot vad som, från hans synvinkel, kan klassificeras som ”etablissemangen”. Han engagerade sig fackligt 1978 då han som en av de första gruvarbetarna utnyttjade sin pappaledighet. Tillbaka till arbetet från pappaledigheten fick han veta att han omplacerats, vilket han upplevde som en bestraffning från arbetsgivaren. Törnman menar att hans första kamp mot etablissemangen började där, en kamp som han vann när han fick tillbaka till sin ordinarie tjänst (Törnman 2003 [intervju]).

Den aktiva fackliga karriären inleddes som suppleant i gruvklubben 1986. Han blev ordförande för densamma 1987. 1988 blev han invald i styrelsen för Gruvtoivan. Det var också då han blev socialdemokratiskt aktiv och fick en plats i kommunens socialnämnd. 1989 hamnade han i hetluften efter att under kuppattade former ha valts

till Gruvtolvans ordförande (*Norrländska Socialdemokraten* 1994-10-19). Ett av hans första beslut var att sparka ut tolv heltidsanställda ombudsmän från LKAB:s administrationsbyggnad. På köpet säger han att han fick ”tolv dödsfiender” (*Svenska Dagbladet* 1994-11-04).⁵

Men ”på köpet” fick Törnman även popularitet bland gruvarbetarna. Under åren 1992 och 1993 hamnade han åter i blåsväder. Han protesterade mot att Gruv skulle slås samman med Metall. Tidigt 1993 – ungefär ett halvår före sammanslagningen – avslöjade han också förmånliga fallskärmsavtal för Gruvs styrelseledamöter. I samband med detta utslöt svenska Gruvindustriarbetareförbundets styrelse honom. Därigenom avsattes han automatiskt som Gruvtolvans ordförande. Att Törnman hade starkt stöd bland gruvarbetarna ställdes utom allt tvivel efter utslutningen (januari 1993). Efter det största gruvarbetarmötet sedan strejken 1969–1970 upphävde Gruvtolvans medlemmar den centrala styrelsens beslut och återinsatte sin ordförande (*Norrländska Socialdemokraten* 1994-10-19; *Expressen* 1994-09-20). I samband med dessa turer beslutade Gruvtolvan, med Törnman i spetsen, att protestera mot toppstyrningen inom socialdemokratien och LO genom att lämna LO-sektionen. Vid ingången till 1994 var Törnman sålunda en man som var van att få sin vilja igenom. Han hade vunnit viktiga fackliga segrar och därigenom skapat sig en stark bas bland gruvarbetarkollegorna.

Ett avvikande krav?

Det som ledde Törnman in på partibildningsspåret var saker han *reagerade på* snarare än att han själv ville driva ett program som avvek från det socialdemokratiska partiets. Törnman hade ju faktiskt varit betalande medlem och även representerat socialdemokraterna i Kirunas socialnämnd. Den så kallade ”Kirunahärvan” – som i olika omgångar rullades upp från februari 1992 fram till valet 1994 – var avgörande för Törnmanens växande missnöje med socialdemokraterna. Det var Peter Pääjärvis, journalist på *Norrländska Socialdemokraten*, tidiga avslöjanden som fick Törnman att skrida till handling (Törnman 2003 [intervju]).

Kirunahärvan utgjordes av flera incidenter där kommunledningen hade fingrar med i spelet. Bland annat rörde det sig om oegentligheter i samband med jobbsökarsesor för personer knutna till kommunledningen (de anklagades för att se Kiruna FF spela fotboll istället för att söka arbete), användande av kommunala medel för att

⁵ Törnmanens fackliga aktivism har lett till personpånäpp. Bland annat kallade LO-sektionens dåvarande ordförande ”dum, diktator, fascist, makthungrig och självutnämnd messias” (*Norrbottens-Kuriren* 1994-04-19). Han har anklagats för att gå borgarnas ärenden genom att splittra vänstern (*Norrbottens-Kuriren* 1994-04-27). Socialdemokraterna bedrev hård kampanj mot honom 1994 med helsidesannonser som kallade honom ”arbetarfientlig”, att han ”gick SAF:s ärenden” och ”var tyrann och stalinist”. Törnman har berättat att detta var jobbigt för honom och hans familj (*Göteborgs-Posten* 1994-09-26). Ett sådant pris riskerar man att betala om man bestämmer sig för att utmana etablerade partier.

betala kostsamma helikopterresor och fjällstugor, beredskapsarbeten som hade gått till egenföretagare, förmånliga fallskärmsavtal till tjänstemän samt kostsamma byggnadsprojekt (*Norrländska Socialdemokraten* 1994-02-29; *Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-11; *Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-13; *Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-14). För Törnman befäste skandalerna bilden av en socialdemokratisk kommunledning som övergivit socialdemokratiska ideal och korruperats av maktinnehavet. Därmed hade socialdemokraterna förbrukat sitt förtroende (Törnman 2003 [intervju]). I februari 1994 skrev han ett öppet brev till kommunledningen:

Nu måste rötan ut ur stadshuset. Gruvarbetarna är heligt förbannade över alla de kommunala lik som vi måste trampa över. Hur många lik finns det kvar i stadshuset? [...] Vi är inte heller främmande för att ordna en jättedemonstration mot kommunledningens totala brist på förmåga att leda kommunen på ett för kommunmedborgarna förtroendefullt sätt. Nu måste ni i kommunhuset fundera om ni skall sitta kvar [...] (Törnman 1994; mer om härvas som orsak till partibildningen i Larsson 1994; *Norrbottnens-Kuriren* 1994-10-20; *Norrländska Socialdemokraten* 1994-10-05).

Det är inga konkreta sakfrågor som Törnman driver. Därför kan man svårligen tala om en avvikande politisk idé. Törnmans kamp avviker snarare från de lokala socialdemokratiska ledarnas personliga intressen. Han utmanar deras maktposition. I intervjuer är Törnman tydlig på den här punkten (exempelvis *Arbetaren* 1995 nr 11): förnyelsen av den lokala socialdemokratin handlar bara om personfrågor. Han vill förmå socialdemokraterna att ta in nya namn på valbar plats och därigenom slänga ut flera av gamlingarna från listan. Men han säger sig också samtidigt ha insett att det missnöje han såg spridas bland kirunaborna utgjorde en fantastisk grund för en person som önskade slå mynt av det och grunda ett nytt parti (*Göteborgs-Posten* 1994-09-26).

Efter en granskning av Törnmans uttalanden under perioden 1992–1995 står två saker klara: För det första reagerade han på den bristande interndemokratin och den ökade maktfullkomligheten hos Kirunas socialdemokrater. För det andra upplevde han ett generellt utsuddande av partipolitiska konfliktlinjer nationellt. Åtminstone den förstnämnda punkten ansåg han sig kunna påverka.

Kollisionen med det etablerade partiväsendet

På dagordningen stod inte att Törnman önskade att socialdemokraterna skulle driva annan politik. Inga sakfrågor eller ideologiskt avvikande uppfattningar vägleder honom. Han menar snarare att socialdemokraterna ska driva en riktig och traditionell socialdemokratisk politik. Åtminstone 1995 vill han förändra socialdemokraterna inifrån och säger att ”hur märkligt det än låter tror jag inte på att splittra socialdemokratin”. I samma intervju hävdar han att: ”[j]ag är socialdemokrat och kommer alltid att vara socialdemokrat” (*Arbetaren* 1995 nr 11). Och han försöker verkligen förändra Kirunas socialdemokrater inifrån.

Törnman's förslag var att nya människor skulle få chansen att få inflytande över socialdemokraterna. Detta måste förstås ske på andra personers bekostnad. Det absolut viktigaste syftet beskriver han som att få bort personer som han anser vara korrumpierade av makten: "[Jag ville bara] få bort de här gamlingarna som suttit där, ända sedan jag föddes, ända tills jag går i graven kommer jag att se de där samma ansiktena. Det var ju det, att få in nya ansikten" (Törnman 2003 [intervju]). Historieskrivningen bekräftas av de uttalanden han gjorde vid tidpunkten för partiets bildande, bland annat i formuleringar som "[d]en nuvarande kommunledningen måste bort, de har förverkat sitt förtroende efter alla skandaler de senaste åren" (*Dagens Nyheter* 1994-03-03) och "[v]i ska rensa upp i stadshuset och införa demokrati" (*Norrbottnens-Kuriren* 1994-03-01).

Frågan är vilka strategier Törnman hade till sitt förfogande för att uppnå målet? Han refererar uttryckligen till Maria Pia Boëthius som inspirationskälla till den strategi han kom att välja, nämligen hennes hot om att bilda ett kvinnoparti i syfte att få fler kvinnor på valbar plats inom socialdemokratin (*Arbetaren* 1995 nr 11). Inför ett representantskapsmöte i Kirunas arbetarekommun gick han ut i lokaltidningarna och gav socialdemokraterna ett ultimatum: Antingen släpper ni fram nya personer eller så bildar jag ett eget parti (*Expressen* 1994-09-19; *Göteborgs-Posten* 1994-09-26).

Törnman var övertygad om att det skulle räcka med hotet om att bilda ett nytt parti för att få till stånd förnyelsen. Han trodde att socialdemokraterna skulle gå med på hans krav eftersom de var medvetna om Törnman's historia av att få som han ville, bland annat med stöd från gruvarbetarna. Därtill kommer också att han var enormt populär hos vanliga kirunabor. Törnman trodde därför aldrig att det skulle bli nödvändigt att realisera hotet och bilda det parti som sedermera kom att störta socialdemokraterna i Kiruna.

Det nya partiet bildas

Men ett nytt parti blev det alltså. Törnman förklarar varför (*Arbetaren* 1995 nr 11):

Jag trodde att jag hade så mycket opinionskraft i Kiruna att det skulle skrämma dem och att de i vart fall skulle ta in tre–fyra stycken nya ansikten, men i helvete heller. Utan de betongiserade partiet ytterligare. Och då var det inget annat för mig att göra [...]. Då var jag tvungen att bilda partiet.

Han kände sig tvungen att bilda partiet eftersom han en gång uttalat hotet om att göra det, och när socialdemokraterna inte svarade på hans ultimatum fanns inte mycket att fundera på (Törnman 2003 [intervju]). På en fråga om varför han inte kunde förändra socialdemokraterna inifrån istället för att bilda det nya partiet har han svarat att det är "omöjligt eftersom deras demokrati är ihållig" (*Expressen* 1994-07-27).

I intervjuer från tidpunkten vid partibildningen i slutet av februari fram till valet i september 1994 förmedlade han bilden att syftet med partibildningen är att reformera socialdemokraterna och att Kirunapartiet skulle betraktas som ett ställföreträ-

dande "riktigt" socialdemokratiskt parti. Efter valet 1994 sa han i två längre intervjuer (*Göteborgs-Posten* 1994-09-19, 1994-09-26) att Kirunapartiet bara ska vara en "övergångshistoria" respektive ett "kirurgiskt ingrepp" i socialdemokraterna. Målsättningen var att få bort de gamla "korrumpade" socialdemokraterna och ersätta dem med "riktiga" socialdemokrater. Hans önskan var att Kirunapartiet skulle kunna uppgå i socialdemokraterna när den önskade förnyelsen ägt rum där och hans målsättning var att Kirunapartiet inte skulle behövas i valet 1998.

En rimlig slutsats är därför att Törnman egentligen aldrig ville lansera ett eget politiskt alternativ till socialdemokratin utan snarare ansåg att Kirunas socialdemokrater misskött sitt mandat. Alla uttalanden som Törnman gjorde antyder att han betraktar Kirunapartiet som ett socialdemokratiskt alternativ, som ett slags "äka sossar". Vid ett tillfälle sade han detta rakt ut: "Vi är ett socialdemokratiskt alternativ och vår valsedel inför fullmäktigevalet är en ren spränglista" (*Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-15).

Men vilka var hans drivkrafter? En tolkning är att det handlar om en vrede över att socialdemokraterna vägrade plocka upp nya idéer. När socialdemokraterna inte tog hans hot om att bilda partiet på allvar startades inläsningsmekanismer. Törnman upplevde att han inte kunde backa från hotet utan att förlora anseende och förtroende, och därigenom möjligheten till fortsatt inflytande inom fackföreningen. Därför löpte han linan ut. Törnmans drivkrafter ser ut att ha varit (i) en irritation mot ortens socialdemokrater för att de inte förde den politik de marknadsförde, (ii) en vrede över att dessa socialdemokrater vägrade lyssna på de krav som ställdes på dem och (iii) en rädsla för att tappa status och inflytande om han inte realiserade hotet om att bilda ett nytt parti.

Vredens och revanschens mobiliserande betydelse

Vad kan de tre fallstudierna säga oss om partibildningsmekanismer? Det är tydligt att viljan till att påverka policy står i centrum. Alla drivs av någon sorts policyfrågor:

- Görnebrand ville få igenom ett mer marknadsliberalt program.
- Anderssonerna ville bland annat driva en mer turistsvänlig politik.
- Törnman ville få socialdemokraterna tillbaka på rätt spår.

Uppenbart är att viljan att uppnå social status inte motiverar dem. Samtliga vittnar om att ha blivit illa bemötta av företrädare för etablerade partier, och att de förväntade sig detta. Dessutom existerar knappast ekonomiska incitament. Utifrån klassiska nytokalkyler verkar partibildningsprojekt vara en förlustaffär, och därmed svårförklarade om de analyseras med ekonomernas antaganden om pengar, makt och status som primära drivkrafter (se Downs 1957). Resultatet bekräftar forskning om sociala rörelser som försökt förklara engagemang med sådana antaganden (Loveman 1998: 480f). Även efter fallstudierna står vi i förstone kvar med en olöst partibildningsparadox.

Kan vi inte nöja oss med slutsatsen att viljan att påverka policy gör att partier bildas? Bekymret med att utpeka viljan till att påverka politiken som den utlösande partibildningsmekanismen är att samarbetsparadoxen åter aktualiseras. Vad är det som

gör att partientreprenörerna inte väljer att bli fripassagerare och väntar på att någon annan ska lansera det marknadsliberala programmet, den mer turistvänliga politiken och den riktiga socialdemokratin? Rimligen bidrar någonting utöver viljan att påverka policy till att nya politiska partier bildas.

Fallstudieresultatet indikerar att detta skulle kunna vara "heta känslors" mobiliserande kraft. De undersökta partibildarna har blivit förargade, besvikna, förorättade och indignerade efter det bemötande de fått av etablerade partiföreträdare. Partientreprenörerna förefaller vara ute efter revansch. De vill visa att de har rätt, och i ett sådant läge spelar snäva ekonomiska nyttokalkyler mindre roll. Men det handlar knappast heller om icke-kalkylerande. För det första verkar viljan till att få utlopp för revanschlusten fungera som ett slags "selektivt psykologiskt incitament" (jämför Leighley 1995: 193f). För det andra säger samtliga intervjuade partientreprenörer att de, under den process som föregick beslutet, "haft på känn" att opinionen varit så stark mot det etablerade parti de försökt göra sig hörda inom, att de varit övertygade om att komma in i fullmäktige med sitt nya parti, varför de trott att de skulle kunna ha framgångar med partibildningen. För det tredje har de haft idéer som de har velat få igenom i kommunfullmäktige.

Känslornas roll i beslutsprocessen bekräftar resultat från resultat i modern forskning om kollektivt handlande: de har en central funktion när individer beslutar sig för att aktivera sig politiskt. Vi kan inte bortse från dem när vi förklarar varför individer ger sig i kast med högkostnadsstrategier. Detta kan tyckas märkligt, då känslor och rationalitet traditionellt har beskrivits som ett motsatspar. Känslor hävdas nedsätta förmågan till rationellt beslutsfattande. Illustrativt för denna ståndpunkt är Kaufmans (1999: 139) budskap: "[I]n situations of high emotional intensity [...] decision making loses much of its logical, reasoned character and behavior becomes dominated by impulse [...]" Ska man då dra slutsatsen att partibildare är irrationella? Mitt svar är nej. Snarare bör känslor ses som en nödvändig förutsättning för förnuftigt beslutsfattande, inte minst för att över huvud taget kunna mobilisera handlingskraft (jämför Damasio 1994: kapitel 7).

Eftersom känslor inverkar kraftigt på individens beslutsfattande har känslor börjat inkorporeras i teorier om rationellt handlande (Hanoch 2002). Liksom företrädarna för denna uppfattning, är jag övertygad om att känslornas betydelse bör uppmärksammas i teorier om kollektivt handlande och förenas med idén om individuell rationalitet. Men hur ser sambandet mellan känslor och det rationella valet av högkostnadsstrategier ser ut?

Känslornas betydelse för mänskligt handlande negligerades länge inom samhällsvetenskaperna, och det är först under de senaste två decennierna som en tydlig forskningsinriktning utkristalliserats som tar tag i ämnet (se översikten Lawler & Thye 1999: 218). Syftet här är emellertid inte att utveckla en teori om "känslor och rationalitet". Jag nöjer mig med att visa hur de katalyserande faktorer som identifierades i fallstudierna kan förstås i ljuset av en framväxande litteratur om känslornas samspel med rationellt handlande, och känslornas betydelse för engagemang i högkostnadsprojekt.

Denna forskning lyfter just fram känslor som oro, vrede och moralisk indignation som viktiga mobiliserande faktorer i beslutsprocessen. I sammanhanget är teorin om affektiv intelligens intressant. Den gör gällande att den medvetna kognitiva reaktionen på något intryck föregrips av en känslomässig reaktion (Marcus med flera 2000: 35). I sin tur beror känsloläget av en jämförelse mellan förväntade och faktiska utfall. När stimuli från omgivningen är oväntade eller hotande resulterar det i förhöjd oro. Orosnivån bromsar upp övrig mental aktivitet och riktar uppmärksamhet mot det som utlöst oron. Därmed skapas möjligheter för ett avbrott i vanemässigt beteende, och här uppstår utrymmet för nya beteendemönster (Marcus med flera 2000: 11).

Oviljan hos etablerade partier att ta till sig intern kritik från kan ses ett som höjande av orosnivån hos kritiker, och är skälet till att presumtiva partientreprenörer börjar söka nya lösningar. Den högre orosnivån kan bidra till upprättelsebehov, vilket blir ett *psykologiskt* selektivt incitament som gör att individer övervinner barriärer och väljer en högkostnadsstrategi (Gamson 1995: 90; Elster 1989: 64). Oro, ångslan och vrede förefaller kunna skapa psykologiska selektiva incitament som "revanschlust", och revanschlusten driver de undersökta partientreprenörerna.

Flera forskare når liknande slutsatser, där framför allt vreden spelar en avgörande roll för att mobilisera handlingskraft. Exempelvis skriver Collins (1990: 43): "the core of anger is the mobilization of energy to overcome an obstacle". När Renwick-Monroe (1996: xi) undersöker varför människor med risk för sitt eget liv hjälpte tyska judar under andra världskriget, spelade känslor ofta en avgörande roll: "One thing is important', Otto told me, 'I had no choice. I never made a moral decision to rescue jews. I just got mad. I felt I had to do it'". Även Hercus (1999: 34) lanserar denna insikt då hon analyserar feministisk organisering: "The analysis confirms the central importance of anger in collective action", och Reed (2004: 656) gör liknande poäng i sin studie av revolutionär aktivitet i Nicaragua: "[emotions] function as motors [...] of revolutionary involvement".

Mina resultat ger stöd till denna forskning som understryker att "heta känslor" mobiliserar individer till högkostnadsstrategier. Detta betyder ingalunda att vanligtvis förnuftiga individer blir irrationella under känslornas inverkan. Snarare rör det sig om en rationalitet där "heta känslor" kanaliseras handlandet i riktning mot en bestämd strategi, bort från stillasittande resignation eller bittra avhopp från politiken. I de analyserade fallen kan valet av partibildningsstrategi ses som ett sätt att få utlopp för viljan att få revansch. Aktörerna har haft klara idéer för ögonen, har konsekvent valt det beslutsalternativ som är bäst lämpat för att uppnå dessa mål, och de förefaller ha gett sig i kast med högkostnadsstrategin partibildning som följd av en vilja till att få utlopp för revanschlust.

Slutsatser

Varför väljer människor partibildningsstrategin? Den generella partibildarberättelsen förefaller se ut som följer. Till att börja med har vi personer som är missnöjda med den väg som etablerade partier slagit in på. Dessa personer har höjt sin röst och ställt ett

krav *inom ramen* för de existerande partierna i syfte att påverka. Därefter har det etablerade partiet reagerat med att ignorera det nya kravet, och fortsatt på den inslagna linjen. Detta har ställt partientreprenörerna inför valet att (i) hålla tyst och vara lojala mot den existerande ordningen; (ii) hålla tyst och hoppa av alla försök att påverka den existerande ordningen eller (iii) bilda ett nytt parti. Det sistnämnda som har inträffat i samtliga de undersökta fallen.

Detta är endast en deskriptiv modell av den typiska partibildningen. Emellertid gav beskrivningarna av partibildningsprocesserna nycklar till att identifiera generella mekanismer som begripliggör varför människor bildar partier, trots höga kostnader och vissa risker. I fallstudierna hittades ett mönster som ger ett svar på varför somliga träder fram och upplöser samarbetsparadoxen. Det rör sig om människor som försöker göra sig hörda inom ramen för den existerande ordningen, inte får igenom sin vilja och upplever att de blir illa bemötta och upplever sig orättvist behandlade av företrädare för de etablerade politiska partierna.

Sådana erfarenheter får somliga att utveckla en känsla av att inte bli tagna på allvar, att ha blivit förorättade. Detta väcker en revanschlust. Partibildningsstrategin väljs för att få stilla denna revanschlust. Mot denna bakgrund kan "heta känslor" vara den mekanism som förklarar varför vissa personer, partientreprenörerna, bildar nya partier. Resultaten väcker frågor om huruvida psykologiska selektiva incitament spelar en större roll för att lösa problem förenade med kollektivt handlande än vad existerande litteratur tagit hänsyn till, och om samspelet mellan känslor och rationalitet kan bidra till att begripliggöra social förändring av typen "sociala revolutioner".

Avslutningsvis, en försiktighetsnot. Slutsatserna måste betraktas som tentativa. De kan inte självklart utsträckas till alla fall av partibildningar eftersom de genererats ur ett fåtal fallstudier (märk dock att liknande mönster återfunnits i andra partibildningsprocesser, se Erlingsson 2005: kapitel 6). Det finns ett induktionsbekymmer kopplat till försök att generalisera från avgränsade empiriska studier till ostuderade fall (Friedrich & Opp 2002: 411). Revanschlust, vrede och andra heta känslor leder långt ifrån alltid till partibildningar, utan oftare till ökat missnöje, bitterhet och resignation eller eventuellt avhopp från en pågående politisk aktivism. Faktum är att avhopp torde vara den mest vanliga reaktionen. Över 300 000 medlemmar, det vill säga uppemot hälften av de ursprungliga partimedlemmarna år 1991, har lämnat de etablerade partierna de senaste 15 åren (Petersson 2005). Det är emellertid svårt att tänka sig partibildningar utan att "heta känslor" spelat en mobiliserande roll. Naturligtvis existerar den möjligheten. Emellertid är mitt huvudbudskap här att de "heta känslor" som diskuterats ovan är de hetaste kandidaterna till att vara de generella mekanismer som bäst bidrar till att förklara varför människor bildar nya partier.

Källor

Intervjuer

- Arnhult, A. (2004). En av Bjärepartiets grundare (*Andersson* vid partibildningen).
Görnebrand, J. (2004). Kommunens väls (inför valet 1973) och Centrumdemokra-

ternas (inför valet 1976) grundare.

Törnman, L. (2003). Kirunapartiets grundare.

Debattinlägg, nyhetsartiklar och opublicerade dokument

Arbetaren (1995). "Vi är de riktiga socialdemokraterna.", i nr 11, 11–12.

Blekinge Läns Tidning 1974-04-27. "Vår argaste socialchef: Nu ska han bilda ett eget parti."

Dagens Nyheter 1989-04-07. "Turistsatsning splittrar Båstad."

Dagens Nyheter 1994-03-03. "Lars Törnman registrerar parti."

Expressen 1994-07-27. "Gruvbasen spränger sig in i politiken."

Expressen 1994-09-19. "Kirunapartiet blev störst i kommunen."

Expressen 1994-09-20. "Jesus från Soppero."

Fälldin, T. (1972). Brev från Fälldin till John Görnebrand. (Brevet är daterat 1972-06-28).

Förslag till program för Center-Liberala alternativet..., av Görnebrand.

Görnebrand, J. (u.å.). "Nytt parti mot förmyndarpolitiken." Debattinlägg i *Lomma-Tidningen*.

Görnebrand, J. (1970a). "Ungdomens opinionsbildning." Debattartikel i *Skånska Dagbladet* (1970-02-28).

Görnebrand, J. (1970b). "Intet nytt under solen." Debattinlägg i *Skånska Dagbladet* (1970-03-17).

Görnebrand, J. (1972a). Refuserad debattartikel till Sydsvenskan (Refuseringsbrev dateras till 1972-04-22).

Görnebrand, J. (1972b). Brev från Görnebrand till Fälldin. (Brevet är daterat 1972-03-09).

Görnebrand, J. (1972c). Brev från Görnebrand adresserat till Lindsö. (Brevet daterat 1972-08-01).

Görnebrand, J. (1972d). Brev från Görnebrand till Lindsö. (Brevet daterat 1972-08-29).

Görnebrand, J. (1975). "Centrumdemokraterna förklarar sitt program." Debattinlägg i *Vestmanlands läns tidning* (1975-11-03).

Görnebrand, J. (1976). "Alla dessa missnöjespartier." Debattinlägg i *Vår Framtid* nr 1.

Göteborgs-Posten 1994-09-19. "Törnmans nya parti tog 30 procent i Kiruna."

Göteborgs-Posten 1994-09-26. "Törnman törs gå sin egen väg."

Kommunaktuellt 1989-04-06. "Båstadsmoderater hotas bli uteslutna."

Laholms Tidning 1989-09-01. "Nytt parti ska sätta fart på det politiska livet."

Larsson, G. (1994). "Villervalla till vänster." Ledare i *Norrbottnens-Kuriren* (1994-10-13).

Lindsö, Å. (1972). Brev från Lindsö till Görnebrand. (Brevet daterat 1972-08-05).

Nordvästra Skånes Tidningar 1988-09-30. "Ville sluta efter käbbel."

Nordvästra Skånes Tidningar 1988-12-15a. "Persson sitter kvar."

Nordvästra Skånes Tidningar 1988-12-15b. "Tre år till med Einar Persson."

Nordvästra Skånes Tidningar 1988-12-16. "Voterings visade m-striden."

- Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-12-17a. "–De bör lämna sina uppdrag!"
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1988-12-17b. "Ett hån mot oss moderater i Båstad" (insändare, Ingalill Munther).
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-12. "Fortsatt m-strid vid val av utskott."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-14. "Moderat spränglista och turistchef kom och gick."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-20. "Miljardprojekt tillstyrkts."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-01-25. "Majoriteten sa ja till 'nya' Båstad Turism."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-14. "Moderater uteslöts."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-15. "125 lokala partikamrater krävde uteslutning."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-16. "Sista ordet inte sagt."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-25a. "Moderater bryter helt."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-25b. "Hotbrev med avföring."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-03-29. "Riskerar uteslutning."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-12. "Har fått bilar förstörda."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-13. "Beslut om uteslutning kan återtas: Förbundsstyrelsen backar?"
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-18. "Lägger locket på."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-04-26. "Fredstrevaren sprack."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-06-06. "Båstadmoderater utesluts."
- Nordvästra Skånes Tidningar* 1989-06-07. "Kan falangerna enas?"
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-03-01. "Nytt parti i Kiruna."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-11. "Kirunahärvan i rätten."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-13. "Överraskande inledning på Kirunahärvan."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-14. "Det var sponsring."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-15. "Valupptakt för nya Kirunapartiet."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-19. "Röd-rött 1 maj tåg i Kiruna."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-04-27. "Törnman splittrar kampen mot moderaterna."
- Norrbottnens-Kuriren* 1994-10-20. "Törnmans segertåg fortsatte dagen efter."
- Norrländska Socialdemokraten* 1994-02-29. "Utmanaren Törnman: Nu startar fackbasen eget parti."
- Norrländska Socialdemokraten* 1994-10-05. "Etablerade partier om Törnmans chanser: 'Visst kommer han in!'"
- Norrländska Socialdemokraten* 1994-10-19. "Nu bjuder Törnman upp till en demokratisk dans."
- Svenska Dagbladet* 1989-03-29. "Moderata utbrytare i Båstad."
- Svenska Dagbladet* 1994-11-04. "Lars Törnman låter yxan gå i Kiruna."
- Ystads Allehanda* 1975-05-10. Artikelns titel saknas.

Böcker och vetenskapliga artiklar

- Abbott, A. (1992). "From Causes to Events: Notes on Narrative Positivism", *Sociological Methods and Research* 20(4): 428–455.

- Abell, P. (1993). "Some Aspects of Narrative Method", *Journal of Mathematical Sociology* 18(2-3): 153-166.
- Anheier, H. K. (2000). "Movement Entrepreneurs and Organizational Development", uppsats från <http://www.nd.edu/~dmyers/lomond/anheier.pdf>.
- Bates, R. H., Avner, G., Levi, M., Rosenthal, J.L. & Weingast, B. (1998). *Analytic Narratives*. Princeton: Princeton University Press.
- Borgs, M. & Rankka, M.H. (1996). *Politikens entreprenörer*. Stockholm: Timbro.
- Breton, A. & Breton, R. (1969). "An Economic Theory of Social Movements", *The American Economic Review* 59(2): 198-205.
- Collins, R. (1990). "Stratification, Emotional Energy, and the Transient Emotions" i Theodore D. Kemper (red.) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*. Albany: State University of New York Press.
- Colomer, J.M. (1995). "Leadership Games in Collective Action", *Rationality and Society* 7(2): 225-246.
- Damasio, A.R. (1994). *Descartes' Error*. New York: Quill, Harper Collins Publishers.
- Djurfeldt, G., Larsson, R. & Stjärnhagen, O. (2003). *Statistisk verktygslåda*. Lund: Studentlitteratur.
- Downs, A. (1957). "An Economic Theory of Political Action in a Democracy", *The Journal of Political Economy* 65(2): 135-150.
- Elster, J. (1982). "The Case for Methodological Individualism", *Theory and Society* 11(4): 453-482.
- Elster, J. (1989). *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eriksson, C. (1999). *Lokalt engagemang med platsideologisk bas – exemplet lokala partier*. Novemus: Örebro universitet.
- Erlingsson, G. Ó. (2005). *Varför bildas nya partier? Om kollektivt handlande och partientreprenörer*. Lund: Lund Political Studies.
- Friedrich, J., & K.D. Opp (2002). "Rational Behavior in Everyday Situations", *European Sociological Review* 18(4): 401-415.
- Frohlich, N., Oppenheimer, J.A. & Young, O.R. (1971). *Political Leadership and Collective Goods*. Princeton: Princeton University Press.
- Gamson, W.A. (1995). "Constructing Social Protest" i Johnston, H. och Klandermans, B. (red.) *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- George, A.L. & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Griffin, L.J. (1993). "Narrative, Event-Structure, and Causal Interpretation in Historical Sociology", *American Journal of Sociology* 98(5): 1095-1133.
- Görnebrand, J. (1973). *Socialbyråkratin*. Malmö: Corona.
- Hanoch, Y. (2002). "'Neither an Angel Nor an Ant': Emotion as an Aid to Bounded Rationality", *Journal of Economic* 23(1): 1-25
- Hedström, P. (2005). *Dissecting the Social*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hercus, C. (1999). "Identity, Emotion, and Feminist Collective Action", *Gender and*

- Society* 13(1): 34–55.
- Hermansson, J. (1990). *Spelsteorins nytta*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hirschman, A.O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hug, S. (2001). *Altering Party Systems*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kaufman, B.E. (1999). "Emotional Arousal as a Source of Bounded Rationality", *Journal of Economic Behavior and Organization* 38(2): 135–144.
- Kingdon, J.W. (1995). *Agenda, Alternatives, and Public Policies*. New York: Harper Collins College Publishers.
- Kiser, E. (1996). "The Revival of Narrative in Historical Sociology: What Rational Choice can Contribute", *Politics & Society* 24(3): 249–271.
- Kiser, E. & Hechter, M. (1991). "The Role of General Theory in Comparative-historical Sociology", *The American Journal of Sociology* 97(1): 1–30.
- Kiser, E. & Hechter, M. (1998). "The Debate on Historical Sociology: Rational Choice Theory and Its Critics", *American Journal of Sociology* 104(3): 785–816.
- Kuhnert, S. (2001). "An Evolutionary Theory of Collective Action: Schumpeterian Entrepreneurship for the Common Good", *Constitutional Political Economy* 12(1): 13–29
- Laver, M. (1997). *Private Desires, Political Action*. London: Sage Publications.
- Lawler, E.J & Thye, S.R. (1999). "Bringing Emotions into Social Exchange Theory", *Annual Review of Sociology* 25, 217–244.
- Leighley, J.E. (1995). "Attitudes, Opportunities and Incentives: A Field Essay on Political Participation", *Political Research Quarterly* 48(1): 181–209.
- Lichbach, M.I. (1994). "Rethinking Rationality and Rebellion", *Rationality and Society* 6(1): 8–39.
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction" i Lipset, S.M. & Rokkan, S. (red.) *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- Marcus, G.E., Neuman, R. & Maccauen, M.B. (2000). *Affective Intelligence and Political Judgement*. Chicago: University Press of Chicago.
- Marsh, D. (1976). "On Joining Interest Groups: An Empirical Consideration of the Work of Mancur Olson J.r.", *British Journal of Political Science* 6(3): 257–271.
- McCulloch, A. (1990). "Joining a Political Party: A Reassessment of the Economic Approach to Membership", *The British Journal of Sociology* 41(4): 497–516.
- Mishan, E.J. (1969). "The Relationship between Joint Products, Collective Goods, and External Effects", *Journal of Political Economy* 77(3): 329–348.
- Morrow, J. (1994). *Game Theory for Political Scientists*. Princeton: Princeton University Press.
- Olson, M. (1971). *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ostrom, E. (1965). *Public Entrepreneurship: A Case Study in Ground Water Basin Management*. Los Angeles: University of California.
- Petersson, O. (2005). *De politiska partiernas medlemsutveckling*. Stockholm: SNS.

- Reed, J.-P. (2004). "Emotions in Context: Revolutionary Accelerators, Hope, Moral Outrage, and Other Emotions in the Making of Nicaragua's Revolution", *Theory & Society* 33, 653–703.
- Renwick-Monroe, K. (1996). *The Heart of Altruism*. Princeton: Princeton University Press.
- Russell, B. (1928/2004). "Introduction: On the Value of Scepticism", i B Russell *Sceptical Essays*. London: Routledge.
- Salisbury, R.H. (1969). "An Exchange Theory of Interest groups", *Midwest Journal of Political Science* 13(1): 1–32.
- Scharpf, F. (1997). *Games Real Actors Play*. Boulder: Westview Press.
- Sjöblom, G. (1968). *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- Stone, L. (1979). "The Revival of the Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present* 85: 3–24.
- Strom, K. (1990). "A Behavioral Theory of Competitive Political Parties", *American Political Science Review* 34(2): 565–598.
- Taylor, M. (1987). *The Possibility of Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullock, G. (1971). "Public Decisions as Public Goods", *The Journal of Political Economy* 79(4): 913–918.
- Whiteley, P.F., Seyd, P., Richardson, J. & Bissell, P. (1994). "Explaining Party Activism: The Case of the British Conservative Party", *British Journal of Political Science* 24(1): 79–94.

Karin Widerberg (born 1949), Ph.D., Professor of Sociology at the Dep. of Sociology and Human Geography, University of Oslo, Norway. She has published books and articles on *feminist theory of science and methodology* (“The Gender of Knowledge”, in Swedish and Norwegian 1995 and “The history of a Qualitative Research Project” in Norwegian 2001 and in Swedish 2002), *understandings of gender* (for example “Understandings of Gender within the Social Sciences”, in Norwegian 1992), *sexual violence* (“Sex at work”, in Norwegian 1992) and *law from a feminist perspective* (“The Legal and Social Position of Women 1750 –1980”, in Swedish 1980. Her recent major research project was on “The Sociality of Tiredness - The Handling of Tiredness in a Gender, Generation and Class Perspective”, resulting in “*The Times of Tiredness*” (with Ulla-Britt Lilleaas) in Norwegian 2001. She is presently involved in the EU-project “Changing Knowledge and Disciplinary Boundaries Through Integrative Research Methods in the Social Sciences and Humanities” where methods such as memory-work will be highlighted and explored.

Karin Widerberg

Tiredness in the Light of Institutional Ethnography

Dorothy E. Smith is known for her thorough critique of the sociological traditions, for our way of "writing the social" from a ruler's perspective¹. And for the alternative she outlines; a sociology that starts out from where women are, that is, in the local actualities of everyday life. Now, in "Institutional Ethnography" (Smith 2006), she once more brings forth ideas and issues she has been working with all along but wants to develop further. In institutional ethnography it all seems to come together; texts and relations organising the social across time and space.

The term institutional ethnography was used by Dorothy E. Smith already in her early work² but lately she and her followers have started to use it also as a kind of research program for sociology³. Thus, a sociology is proposed that explores the institutional order from the point of view of people who are in various ways implicated and participating in it. It does not aim to understand the institution, organization, etc. as such, like in system theory. It only takes the social activities of the institution as a starting-point. The purpose is to illuminate the connections between the local and extra-local, thereby, making the workings of society visible.

Together with Ulla-Britt Lilleaas I conducted a large scale research project (1998–2000) with the title "The sociality of tiredness – the handling of tiredness in a gender, generation and class perspective". It grew out of our various and previous research projects but also, and not surprisingly, out of our own experiences.

¹ Expressed in most of her works, in depth in particular in her books; D.E. Smith, *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology* (Boston: Northeastern University Press 1987), Smith, *The Conceptual Practices of Power - A Feminist Sociology of Knowledge* (Toronto: University of Toronto Press, 1990), Smith, *Texts, Facts, and Femininity: Exploring the Relations of Ruling* (London: Routledge 1990), Smith, *Writing the Social: Critique, Theory and Investigations* (Toronto: University of Toronto Press 1999), Smith, *Institutional Ethnography: A Sociology for People* (AltaMira Press 2005)

² Smith, *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology*.

³ In her article "Texts and the Ontology of Organizations and Institutions", *Studies in Cultures, Organizations and Societies* vol. 7, 159-1982001, Smith develops the perspective of institutional ethnography as well as gives empirical illustrations of its use. It is the very topic of her latest book, Smith, *Institutional Ethnography: A Sociology for People* (AltaMira Press 2005).

On a more personal level, in our own lives, the previous soft moaning of our bodies was now more like a roaring thunder. Our stiffed bodies ached, making us aware of every movement. And the tiredness we felt was like a fog, which we struggled to get through. Knowing, as sociologists, that this was not a unique state but probably a rather typical one of our generation academic women who have wanted it all – home, kids and career – we decided to investigate it. How tired was it “normal” to be? Was everybody equally tired – men, women of different generations, classes and ethnic groups? And what do we do with our tiredness?

Our previous research had taught us that in “the problem of tiredness” there was a “problematic” – a term and approach discussed by Smith (Smith 2006) - to be formulated and investigated. Although we did not use the term problematic, our intention was similar. To me a problematic is when the actualities of a problem are hooked up as social relations, linking everyday activities and ruling relations. And to study this was exactly what we had intended to do in our research project.

But we had not been directly informed by institutional ethnography, which, I would argue, affected the knowledge gained in a both negative and positive sense. Smith writes:

“The aim of the sociology we call institutional ethnography is to *reorganize the social relations of knowledge of the social* so that people can take that knowledge up as an extension of our ordinary knowledge of the local actualities of our lives. It is a method of inquiry into the social that proposes to enlarge the scope of what becomes visible in that site, mapping the relations that connect one local site to others. Like a map, it aims to be through and through indexical to the local sites of people’s experience, making visible how we are connected into the extended social relations of ruling and economy and their intersections. And though some of the work of inquiry must be technical, as mapmaking is, its product should be ordinarily accessible and usable, just as a well-made map is, to those on the terrain it maps.” (Smith 2006, p 29).

I wish we had stated our aims so clearly! It would have helped us to stick to the approach instead of halfway falling back on mainstream sociology. We did produce knowledge that “enlarged the scope of what becomes visible in that site” and knowledge was “accessible and usable” to our subjects, something they confirmed when the results were presented to them. But we did not do “all the linking” and replaced the lacking links with theoretical statements about the links. That is, instead of making visible what the linking of social relations looks like in praxis, we stated them as theoretical facts relying on others’ research.

So how, when and where did we go wrong?

To illuminate how tiredness was done and understood in different classes and gender, we took professions and jobs as our point of departure. Both quantitative as well as qualitative studies were conducted. The qualitative studies, which I would like to dwell upon here, include studies of four occupations and professions – engineers, teachers, waiters, domestic nursing personnel – and their respective workplaces in

Oslo: a firm, two schools, a restaurant, and a bureau for community service. We interviewed 10-20 employees of each category and men and women in proportion to the gender ratio of respective occupation and profession.⁴

Focusing on these professions and jobs meant that they were treated as institutions, or rather, that they could have been investigated as institutions. Treating a profession as an institution would mean investigating how the work performed is informed by the texts of the profession (educational curricula, journals, job description, professional rules and regulations and so forth) as well as the context of the specific workplace. Treating a profession as an institution opens for the possibility of connecting the local with the extra local, the everyday job activities with the ruling relations. This was a possibility we unfortunately did not grasp.

In the interviews we tried to track our interviewees through their different work situations and asked them to explain their different work tasks in detail, throughout the working day. Implicit and explicit references to texts informing their praxis were actually often made and these we focused on in the interview as well as in our analyses. We did however neither go to these texts nor systematically link them to each other. Consequently, important conditions were left un-investigated and invisible. And further, by focusing on the profession, the workplace was only indirectly investigated. It was how the workplace came into sight through the employees work descriptions that was made a theme.

By treating neither professions nor workplaces as institutions in the sense used by institutional ethnography, we also reproduced a reified understanding of class. When investigating the works of teachers we had chosen two different schools, one in a working class area and one in an upper middle class area. Here we would have had an excellent chance to see how class is done through the praxis of the institutions of profession and workplace. But since we did not go all the way with the institutional perspective we did not produce the material to make such analysis possible and therefore collapsed the two materials into one. How class was done, how the institution of the profession functioned in different class settings making its own as well as the class relations of others visible, was accordingly neither highlighted nor made an issue.

So were there no merits in not having an institutional approach? Yes, I believe there were, even though those “other” approaches and findings might be integrated into the approach of institutional ethnography. They are, I believe, however not automatically

⁴ We also tried to get the different generations and family situations represented. Last but not the least important criteria when selecting respondents were if they (in the questionnaires done in our quantitative studies) had stated tiredness to be a problem or not. Finally, we also conducted a specific study of collective as well as individual “changers” (workplaces and employees who try out other ways of organizing time to improve the life and work situation). In all, approximately 100 qualitative interviews were conducted, including about 20 interviews with bosses and managers of different levels. All the material is presented and discussed in our book, “The Time of Tiredness” (in Norwegian, Oslo 2001) as well as in articles (for example Widerberg 2005, Widerberg 2006) and several reports (in Norwegian) published at the University of Oslo.

focused when doing institutional ethnography. The merit of our approach then might be that we can add something to the approach of institutional ethnography, and that something is the role of body, emotions and identity.

We did not – in line with the approach of institutional ethnography – start out with any theoretical definitions of tiredness that we were to validate empirically. How people themselves experience tiredness in their everyday life was our starting point. Extensive pilot projects⁵ had taught us that the theme had to be approached descriptively to avoid “taken for granted” statements, and allow for variations to unfold. We tried to track our interviewees through their different work situations at home and at work, both during the weekday and the weekend. We also asked them to reflect upon the different types of tiredness they felt, where they perceived the tiredness to be located on their body, and how they handled these different types of tiredness.

We found that each profession and job prescribes or enacts a particular body, or rather a particular way of doing the body, which might be in line with or in conflict with other structuring prescriptions, such as gender, class, ethnicity and so forth. The gendered social organisation of a job or profession proved to be embodied both structurally (by the institution of the profession) and locally (by the workplace). And the body habits of a profession or job – locally unfolded – become issues of identity. It becomes the way you are or who you want to be. And once understood in terms of identity, job issues tend to become individualized.

By unfolding the social organization embedded in their body habits our interviewees were, however, given the tools to link or hook themselves up to each other. They could recognize the relations they shared but also the relations that differentiated them. How gender comes into play in the organisation and praxis of professions and jobs was hereby also made more visible. So even though we focused on the body, it was not the individuated body we sought to highlight but the body as incorporating as well as enacting social organization and relations.

Starting out with the everyday actualities of work implies starting out with the interviewees “work knowledge”. Dorothy E. Smith stress two aspects to work knowledge (Smith 2006, p 151). One is the person’s experience and the second is the implicit or explicit coordination of his or her work with the work of others. In both cases the role of texts should be highlighted. By asking for detailed descriptions about their tasks and relations, we managed to escape “the institutional capture” of their work knowledge. That is, they did not use official job descriptions or institutional discourses when describing their work to us. Stressing that we were not familiar with their jobs and work tasks, the interviewees were encouraged to specify the basics.

Had we however been familiar with the concept of institutional capture, we would have tried to highlight such captures, so as to illuminate their existence and role in praxis. The texts of the jobs (job descriptions, work-place descriptions and regula-

⁵ The pilot projects include a month’s diary on tiredness, and interviews and observations of family members and friends. All the material is presented and discussed in the book and reports mentioned above.

tions) – which we did not investigate – could have told us something about institutional captures, but not all. Institutional captures are also part of the more general discourses permeating work places. And such discourses were expressed in our material (and explored), not regarding work knowledge as such but when tiredness was made a theme.

In the book where the research results were presented, we had a chapter for each profession and workplace. Although we could have explored both the profession and workplace more fully and in line with institutional ethnography, we still presented a fair enough local map. In the summarizing chapters however, something definitively did go wrong.

We did what was expected of us as sociologists, also by ourselves. We were to use our material to “say something about work, gender and body in modernity” as we had stated as our aim. Of course this ambition is not wrong in itself but how it is enacted is another issue. We did it the mainstream way and said for example;

“Across profession, class, gender and generation an increase in intensity at work, as well as in life more generally, can be observed in our studies as well as in other studies of the situation in the developed countries (Robinson, J. and Godbey, G. 1997; Levine 1996; Lilleaas, U-B. and Widerberg, K. 2001). People want to get something out of their time and their lives. It is all about getting a lot done, and to be done with it so that one can move on to something else. This intensity seem to be both structurally and ideologically determined.

Structurally, the constant reorganisation at the workplace (now an unquestioned norm of a modern organisation) implies that we are in change all the time. The goal of efficiency means, without exception, an increase of intensity at work (Coser, L. 1974; Carnoy, M. 2002). In short, more is to be done in less time. This structural force, based on a globalised capitalist economy, strikes most professions. The similarities between the occupations in our study are therefore quite obvious (Lilleaas, U-B. and Widerberg, K. 2001). Engineers, teachers, waiters, and domestic nursing personnel are all affected by reorganisation and an increase of work intensity. It has become normal to “have too much to do”. They report that is just the way it is nowadays, everywhere.

Ideologically, this development is understood and expressed in terms of “freedom, flexibility, and development”, both by employers and employees (Carnoy, M. 2002). The engineer, teacher, waiter, and domestic nurse assistant all express that one of the things that they value most in their work is the freedom (Lilleaas, U-B. and Widerberg, K. 2001). By this they mean different things, but the discourse is the same. For all of them, the work amount has increased and they have to work faster and/or longer hours. The increase of tempo makes “freedom and flexibility” even more important, maybe even structurally necessary. It is often not possible to work like this eight hours in a row, five days a week. Part-time (domestic nurse assistants), concentrated work-periods (waiters), or a divided workday (teachers and engineers) are made a necessity if one is to cope at all.” (Widerberg 2006)

Subsuming our research results like this, implies that we were caught by the institutional capture of sociology. Theoretical concepts are here used instead of explicating the links that could substantiate, specify, validate or disqualify the understandings that the concepts express. What we could and should have done was instead to explore these structural and ideological forces from the bottom up. How often had the workplaces in question been through reorganization? Which were the texts of reorganization and how were these related to other texts of reorganization? And the ideology of freedom, flexibility and self fulfilment, was that institutionally captured and if so how? How were the structural and ideological forces enacted and linked locally and translocally?

By not mapping properly, our research was not only "made political" and an easy target for those with more substantiated knowledge, it also closed rather than opened up further insights and investigations. Structural and ideological forces are something to be explored, linking the local to the extra local so as to produce substantiated and specified knowledge. This we did not do. And I believe that we had not gone so wrong in the end if we had not gone slightly wrong all the way. That is, if we had had Dorothy E. Smith's institutional ethnography more as a guiding star in our studies of the professions and workplaces, we would have been used to a way of analysing that would have come to our help, also when trying to summarize.

This brings me to some final reflections. As I have tried to illustrate above, it is quite obvious that our approach was *inspired* by Dorothy E. Smith's method of inquiry, but also that we did not *use* her design of institutional ethnography. We were neither ethnographic nor institutional enough. If we had been our research would have been improved, I believe, on all levels. But then it would probably also have been another kind of research, focusing on one profession, workplace or area. And since there might be themes which are not easily formulated as a problematic within the scope of institutional ethnography and yet worthy of investigation, the approach can first and foremost be used, I would argue, as a frame of reference.

What I am trying to say is that the institutional aspect of ethnography is a goal more or less relevant at different stages in a research project. It should be a tool to help us direct our research but not function as a limitation when formulating the problematic. To me our project has illustrated the importance of focusing on the embodiment of social organization, as body habits and as identity, if we are to understand both why and how we do, in our case, tiredness in everyday lives. And since institutional ethnography not automatically incorporate such a focus, it needs to be formulated as *part* of any problematic under study.

Embarking on institutional ethnography is a demanding project, both theoretically and empirically. Empirically, because there are so many links to hook up, which necessitates a quite limited scope. And yet it will still be more work demanding than what we have been used to when using other approaches. Theoretically, it is hard to grasp because it is a way of doing sociology that is fundamentally different to the one we have been taught as sociologists, even though its foundation rests on approaches familiar to us all.

It is the linking of the local to the extra-local and the way of doing this, that is new and different. Few, if any sociologists in Scandinavia make use of this perspective. Being and feeling alone with this passion of mine, has of course neither furthered nor challenged my use of it. And this is probably the reason why I in my own research have not taken the chance to fully embark on it. And yet I believe that it is probably mainly through empirical research that I can reach and persuade my fellow colleagues of its merits.

To me this exercise has been enlightening. And I hope that some readers have been inspired to approach, make use of and develop institutional ethnography. The context of the Scandinavian welfare states and societies should make a most interesting case to illuminate, and be illuminated by, institutional ethnography.

References

- Lilleaas, U-B. and Widerberg, K. (2001) *Trøtthetens tid* (The Times of Tiredness). Oslo: Pax forlag
- Widerberg, K. (2005) 'Embodied Gender Talks – The Gendered Discourse of Tiredness', chapter in D. Morgan, B. Brandth and E. Kvande (eds) *Gender, Bodies and Work*, pp 101-112 Hampshire: Ashgate
- Widerberg, K. (2006) 'Embodying Modern Times. Investigating tiredness.' *Time & Society* VOL.15 no 1, pp 105-120
- Smith, Dorothy E. (1987) ; "The Everyday World as Problematic - A feminist sociology", Boston: Northeastern University Press
- " (1990a); "The Conceptual Practices of Power - a feminist sociology of knowledge", Toronto: University of Toronto Press
- " (1990b); "Texts, Facts, and Femininity: Exploring the relations of ruling", London: Routledge
- " (1996); Telling the Truth after Postmodernism, in "Studies in Symbolic Interactionism" vol. 19 no 3
- " (1999); "Writing the Social: Critique, Theory and Investigations", Toronto: University of Toronto Press
- " (2001); Text and the Ontology of Organizations and Institutions, in " Studies in Cultures, Organizations and Societies" vol. 7, pp 159-198
- " (2006); Institutional Ethnography. A sociology for People. AltaMira Press

Recensioner

Dorothy E. Smith: *Institutional Ethnography. A Sociology for People*. Lanham, New York, Toronto, Oxford: Altamira Press

Institutional Ethnography. A Sociology for People är en produkt av den kända sociologen Dorothy E. Smiths långa forskargärning. Genom att samla och presentera den kunskap som Smith och andra författare producerat genom åren formuleras, enligt Smith själv, grunden till ett nytt sociologiskt paradigm, "an alternative sociology". Det är med andra ord ett ytterst ambitiöst bokprojekt som Smith har sjösat.

Denna alternativa sociologi är ett resultat av Smiths erfarenheter som aktivist inom kvinnorörelsen men den är också frukten av ett missnöje med sociologins huvudfåra. Smith är nämligen starkt kritisk mot "mainstream sociology", den typ av sociologi som hon menar har fjärmat sig från människors verklighet och vardag istället för att försöka förstå och förklara den.

Kritiken är måhända lika berättigad som bekant. I allt för många sociologiska studier intar det teoretiska ramverket huvudrollen medan empiri främst används som illustrativa exempel för att bekräfta teorins riktighet. Konsekvensen är, enligt kritikererna, att en klyfta uppstår mellan människors vardagliga erfarenheter och forskningsresultat. Denna klyfta breddas ytterligare då sociologer med förkärlek använder ett abstrakt språk som exkluderar människor från möjligheten att, i brist på bättre ord, nå "upplysning".

Distansen mellan forskarvärlden och människors vardagsliv är, återigen enligt denna kritik, problematisk av flera anledningar. Sociologin förmår inte bidra till kunskapsproduktionen kring hur maktrelationer ("ruling relations") verkar på ett konkret vardagsplan, vilket innebär att sociologin inte bidrar till emancipation från förtryckande strukturer.

"Institutional Ethnography" står för något annorlunda. Institutionell etnografi låter inte teorier på förhand ringa in och definiera ett problem som måste förklaras; det bygger istället på upptäcktslusta och nyfikenhet inför människor och deras vardag. Det är en sociologi som utforskar världen med utgångspunkt i hur människor erfar och organiserar den. I detta ryms även perspektivets ontologi: "For institutional ethnography, the social, as the focus of sociological inquiry, is specified as people's activities as they are coordinated with those of others" (s. 59).

"Institutional Ethnography" är alltså en sociologi vars ambition är att kartlägga ("map") hur människors lokalt utformade och vardagliga praktiker koordineras med praktiker i andra lokaliteter. Det vardags- och erfarenhetsnära perspektivet innebär att den kunskap som produceras kan fungera som resurs för människors utveckling,

”a means of expanding people’s own knowledge” (därav undertiteln *A Sociology for People*). Det är annorlunda uttryckt ett perspektiv påtagligt präglat av en (god) vilja att hjälpa människor att se och förstå sin egen position i ett större sammanhang.

Särskilt intressant är Smiths förhållningssätt till begrepp som kultur och identitet samt kategorier som klass och kön. Institutionell etnografi är förvisso intresserad av såväl klass som kön men det är inte kategorier eller individer som står i fokus:

”Ethnography may start by exploring the experience of those directly involved in the institutional setting, but they are not the objective of investigation. It is the aspects of the institutions relevant to the people’s experience, not the people themselves, that constitute the object of inquiry” (s. 38).

I detta avseende ter sig ”Institutional Ethnography” löftesrik. Inom samhällsvetenskap och humaniora har man under lång tid försökt finna ett perspektiv som bibehåller intresset för människor, men utan att reducera dem till bärare av monolitiska klass-, kön- eller kulturmönster. ”Institutional Ethnography” förefaller här erbjuda ett alternativ eftersom intresset för maktanalyser behålls samtidigt som för givet tagna kategorier kan brytas ned till förmån för ett relationellt och processuellt perspektiv.

”Institutional Ethnography” är således både en metod och en sociologi för människor. Som sociologi betraktad kommer inspirationen i viss utsträckning från Karl Marx eftersom man fokuserar på hur människors vardagsliv formas i och av materiella omständigheter. Men till skillnad från Marx tillskriver Smith språket en avgörande betydelse. I detta avseende hämtas tankegodset från bland andra George Herbert Mead och Michail Bachtin. Språket – i såväl talad som skriven form – betraktas inte som en passiv spegling av människors inre, istället betonas att språket bidrar till att koordinera olika människors medvetande och subjektivitet. Språket betraktas som en social handling.

Smith må alltså vara inspirerad av Marx men det är nog ändå synen på språk som materialitet och socialitet som gör perspektivet mest intressant och användbart:

”Institutions exist in that strange magical realm in which social relations based on texts transform the local particularities of people, place, and time into standardized, generalized, and especially, translocal forms of coordinating people’s activities. Texts perform at that key juncture between the local settings of people’s everyday worlds and the ruling relations” (s. 101).

Just betoningen av texter är förvisso inte unik. Men det är inte alldeles vanligt att, som Smith gör, integrera textanalys i etnografi och att betrakta texter som agenter involverade i social interaktion.

Boken består av fyra delar. I den första redogörs för perspektivets bakgrund. I den andra delen presenteras perspektivets ontologiska grund och hur språket är integrerat i ontologin. Den tredje delen rymmer en beskrivning av ”Institutional Ethnography” som specifik praktik. Den fjärde delen är en sammanfattande men också framåtrik-

tad text. Vad kan institutionell etnografi användas till och i vilken riktning kan den utvecklas?

Bokens tydliga struktur har bidragit till att läsningen inte sällan varit lustfylld. Trots det har det inte varit lätt att recensera "Institutional Ethnography". Anledningen är att boken är mångbottnad och bitvis svår att förstå, något som även författaren erkänner. De svåra partierna skulle ha kunnat påverka läsoplevelsen på ett negativt sätt, men så var ingalunda fallet. Detta är en bok som absolut förtjänar att läsas. "Institutional Ethnography" kan bidra till att vitalisera etnografien som metod och därmed återuppväcka intresset för människan, en detalj som sociologin ibland tycks glömma bort.

Fredrik Nilsson

Etnologiska institutionen, Lunds universitet

Berit Brandth, Brita Bungum, Elin Kvande (red.) *Valgfrihetens tid: omsorgspolitik för barn möter det flexibla arbetslivet*, Gyldendal Akademisk 2005.

"Familjepolitiken ska stödja – inte styra – familjerna att välja den barnomsorgsform som passar dem i det skede av livet som de befinner sig i. Föräldrarna själva vet vad som är bäst för deras barn".

Citatet är hämtat från de svenska kristdemokraternas hemsida. I antologin "Valgfrihetens tid" behandlas utvecklingen inom den norska familjepolitiken, vilken i stor utsträckning innebär realiserandet av många av de svenska kristdemokraternas förslag. Bidragen i antologin bygger på resultat från fyra sociologiska forskningsprojekt som haft som mål att utvärdera Norges familjepolitiska reformer under 1990-talet.

Som Kari Håland visar har den socialistiska sidan i Norge prioriterat social rättvisa och egalitära värden medan den borgerliga betonat betydelsen av individuell frihet. Den socialistiska linjen förutsätter klara normativa mål och styrmedel. Den borgerliga linjen fastställer istället ett ramverk för individuell frihet, utan kontroll över utfallet. Den norska familjepolitiken har som ett resultat av dessa skilda perspektiv kommit att ta formen av ett lapptäcke, där varken målen eller medlen är entydiga.

Kapitlen 3-4 tar upp frågan om hur föräldrapenningen skall ordnas för att förmå fäder att ta ut en större del av föräldraledigheten. Det har i Norge varit möjligt för föräldrar att dela på föräldraledigheten sedan 1970-talet och 1993 infördes en speciell "pappamånad". Frågan blir följaktligen om "valfriheten" eller "öronmärkningen" givit resultat för fäders bruk av föräldrapenningen. Svaret är såväl entydigt som övertygande: som styrmedel fungerar öronmärkningen bäst. Hela 85 till 90 procent av de norska fäderna tar ut sina fyra veckor vilket kan jämföras med 4,1 procent före reformen.

Vilka drivkrafter, incitament och hinder lyckas författarna då identifiera? Införan-

det av pappamånaden har medfört legitimitet åt att även män kan vara föräldralediga. Det eventuella motståndet, i form av traditioner och könsmönster, försvinner vid införandet av en pappamånad. Författarna tycks säga att en ordning som bygger på valfrihet inte kan sjösättas i en kontext full av strukturella och kulturella hinder, om målet är förändring. Detta är med största sannolikhet en riktig slutsats, men en oundviklig följdfråga blir med vilken rätt politiker och beslutsfattare bestämmer vad som är bäst för medborgarna. Är detaljstyrning ett eftersträvarvärt medel att förändra de rådande normerna i samhället?

Vad som i kapitel 3 komplicerar saken ytterligare är att författarna identifierar en förändring i den politiska målsättningen. De menar att valfrihetsdiskursen vunnit mark på bekostnad av jämställdhetstanken. Förhållandet mellan stat och individ har blivit viktigare i den politiska debatten än förhållandet mellan kvinnor och män, och mellan män och barn.

Kontantstödsreformen är ett exempel på detta, vilken kan sägas sätta valfriheten i första rummet. Stödet får föräldrar istället för att arbeta; det är inte skattepliktigt och ger inte arbetstagaren rätt att komma tillbaka till arbetsplatsen efter uppehållet. Förespråkarna för reformen företrädde en traditionell familjemodell, där modern är hemma och fadern är ensamförsörjare. Jämställdhetsförespråkarna menade istället att reformen var otidsenlig och motarbetade ett system där män och kvinnor delar lika på både hem- och förvärvsarbete. Den dominerande, i författarens termer "hegemoniska" diskursen, överbyggde konflikten mellan de båda andra. Vad som är intressant är att den inte innefattar något recept för vad som borde göras. Istället erbjuder diskursen en gemensam fiende: det hårda samhället, med föreställningen om hemmet och familjen som en fristad.

Kapitlet 7 och 8 kopplar ihop diskussionen om kontantstödet med arbetsplatsers tidsregimer. Författarna jämför traditionella och flexibla arbetstider. Tonje Lauritzen undersöker inom vilka "tidskulturer" vi kan hitta kvinnor som *tar emot* (använder stödet för att t.ex anlita dagmamma) respektive *brukar* (hemma med barn) kontantstödet. Inom den gränslösa tidskulturen finner vi framförallt kontantstödmottagare, inte brukare. Dessa kvinnor motiverar sitt val av kontantstöd med svårigheten att få tillgång till förskoleplats. Inom den traditionella tidskulturen, som i undersökningen representeras av vårdrken, hittar vi den grupp som oftast är kontantstödsbrukare. Det vanliga är att dessa reducerar sin arbetstid för att kunna vara hemma med barnen. Här faller huvudansvaret för barnen praktiskt taget uteslutande på kvinnan i familjen. Den valfrihet som kontantstödet skulle erbjuda tycks alltså vara avhängig dels tillgången till förskoleplatser, dels arbetsorganisationens struktur.

Vad som blir uppenbart är att kontantstödet gynnar en traditionell könsordning där modern stannar hemma med barnet. Engan och Kvande visar i kapitel 8 att män, oberoende arbetsplats, inte väljer att bruka kontantstödet. Män inom kunskapsyrken kan tvingas ta emot stödet på grund av bristen på förskoleplatser, men väljer aldrig att själva stanna hemma. Män inom mer traditionella organisationer anser dels att ersättningen är för låg, dels finns det kulturella normer som föreskriver heltidsarbete för män.

Den tredje reformen som behandlas – tidskontoreformen – infördes 1994 under parollen "vardagsrevolution". Tidskontots principer är enkla: istället för att ta ut all föräldraledighet på en gång gavs föräldrarna möjlighet att fördela tiden efter eget tycke och smak. Ett exempel är att arbeta halvtid och att vara föräldraledig på halvtid. Holter och Brandth (kapitel 5) visar dock att utnyttjandet av ordningen varit mycket låg. Av dem som faktiskt använt sig av tidskontot rör det sig nästan uteslutande om högutbildade och vävlönade kvinnor (och ett fåtal män). Jobbet hade hög prioritet bland dessa kvinnor och de uttryckte en rädsla för att halka efter i befordringskedjan. Frågan som blir hängande i luften är om tidskonto-ordningen gynnar arbetsgivaren eller arbetstagaren, bägge två, eller ingen av dem.

"Valfrihetens tid" är till sin helhet ett viktigt bidrag till forskningen om social styrning. Svaret som levereras är att valfrihet i sig inte kan distribuera en rättvis fördelning mellan kvinnor och män eller mellan olika samhällsklasser. Detaljreglering anses istället vara det mest framgångsrika receptet. Tyvärr diskuteras inte värdet av valfrihet, och rätten att själv bestämma över sitt liv, av författarna i någon större utsträckning. Att detta faktiskt kan vara ett politiskt mål i sig bortses det ifrån när reformerna analyseras. Styrkan med boken är istället det empiriska materialet och författarnas konsekvensanalyser. Det blir sen upp till var och en att avgöra vad som är ett gott samhälle och vad rättvisebegreppet innebär.

Daniel Bjerstedt

Sociologiska institutionen Lunds universitet

Alain Imboden, The Propaganda of Progress. The Case of Swedish Housing Exhibitions. Studia Sociologica Upsaliensia 52

The Propaganda of Progress är en relativt kort avhandling som spänner över en lång tidsrymd: 70 år av moderniseringsvisioner och framstegstänkande i Sverige tillämpat på bostads- och stadsplanefrågor. Mer precist intresserar sig avhandlingsförfattaren för fyra bostadsutställningar, nämligen Stockholmsutställningen 1930, H 55 i Helsingborg, Bo 85 i Upplands Väsby samt Bo 01 i Malmö. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i att framstegsbegreppet ständigt tycks vara närvarande, också i vår vardag, samtidigt som det är långt ifrån självklart hur detta skall förstås eller tolkas.

Materialurvalet är på ett sätt exemplariskt. Det är ju inte sannolikt att bostadsutställningar adresserar sin publik med fraser av typen "Bygg bakåt" eller "Bo sämre". Fallet kräver empiriska material, men även en mer teoretisk rekonstruktion av framstegsbegreppet. Imboden fäster sig i första hand vid kulturella aspekter av moderniteten och lämnar de mer strukturella förklaringarna okommenterade. Han gör det bland annat därför att sociologin enligt honom tvekat inför de mer ideologiska eller idémässiga orsakssambanden, kort sagt, inte alltid velat se framstegstänkandet som en

drivkraft i samhällsutvecklingen.

Teoretiskt kretsar framställningen kring en vidgad klyfta mellan gjorda erfarenheter och möjliga förväntningar. Det tunga namnet är historikern Reinhart Koselleck och förväntningshorisont blir ett viktigt begrepp. Uttryckt med en av Kosellecks egna inspiratörer – den periodvis giftstämplade sociologen Arnold Gehlen – så förmedlar avhandlingsförfattaren bilden av ett fortgående institutionsförfall, det vill säga människors orienterande instanser blir färre samtidigt som tolkningsutrymmet växer på alla fält. Framstegsbegreppet tillsammans med besläktade fenomen som plantänkande, vetenskapstro och politisk reformnit kommer därmed att designas för att kunna kontrollera upplevelser av att leva i en tidigare okänd modernitet (*neuzeit*).

I avhandlingens empiriska kapitel är framställningen tematiskt upplagd. Det handlar om sådant som utställningarnas syftesbeskrivningar och publikrelationer, om folkbildningsinslaget (eller en frånvaro härav) bland arkitektutlåtanden och programblad. Ett annat tema handlar om vad som bör göras och på vilken nivå. Här urskiljer Imboden en tydlig linje i materialet från 1930 års snävare inriktning mot en funktionell lägenhetsmiljö via H 55 och Bo 85 med dessa utställningars större fokus på boendets relationer till staden och grannskapet fram till Bo 01, där ett slags ekologisk gigantomani representeras i visionen om det goda boendet. Ett avslutande tema behandlar variationer över tid på ett och samma tema. På så vis försöker Imboden fånga in både det som är kontinuerligt i de diskursiva framställningarna och sådant som förändras. Det nya samhället blir ett återkommande tema liksom nu/då och boendet som en välfärdsfråga.

I bokens fjärde kapitel distanserar sig Imboden från sitt underlagsmaterial. En analytisk sammanfattning av hur framstegsbegreppet har ställts ut (i textern) presenteras för att åskådliggöra förändringar härvidlag. Vi får en rekonstruktion av ett slags bostadsmodernitetens organiserande semantik, där dokumentens skygghet för konflikter och reflexion lyfts fram. Kapitlet beskriver hur förbättringar alltid skall ha tagits för givna genom att det oavslutade – icke-perfekta – elementet hos framstegsbegreppet sätts inom parentes till förmån för en betoning av realiserbar perfektion, till exempel vad gäller byggproduktionen när standardisering hålls fram som ett ideal.

Efter denna genomgång, som är mer sammansatt i sina detaljanalyser än vad jag kunnat ge vid handen, anser sig Imboden avslutningsvis kunna bestämma de analyserade utsagorna inte bara som framstegsvänliga utan även som propagandistiska. Det handlar i slutändan inte om att övertyga presumtiva lägenhetsinnehavare, utan om att övertala en publik som står lägre i statushänseende än den professionella elit som för pennan i texterna.

Om avhandlingens diskursanalys vill jag först säga att perspektivet är väl utmejslat med sin aktörsinriktade betoning på val och intentioner i textproduktionen. Dock händer det något i bokens analysdel: de konkreta aktörerna försvinner från bearbetningen. Inget alternativt material presenteras (till exempel från planlagstiftningsområdet), som kunde ha kastat ljus över hur aktörerna tänkt när de inkodat sina budskap i det specifika sammanhanget.

Avhandlingens teoretiska verktyg fungerar väl i tolkningshänseende – förvänt-

ningshorisont är ett begrepp med god förklaringskraft i sammanhanget. Men den kritik som går ut på att teoretiska sociologer med intresse för historisk förändring inte skulle ha uppmärksammat modernitetens kultursida blir mest till tom polemik. Några namn och teman som belyser detta förhållande är Habermas diskussioner om ett förspråkligande av det heliga, Baumans perspektiv på modernismens trädgårdsmästarekultur eller Sennetts diskussioner om stadslivets kulturella samordningsproblem.

Att de teoretiska verktyg som anförs är fungerande utesluter inte att man kan ha synpunkter på de tolkningar som presenteras. En kortare diskussion om avigsidan med att välja ett så exemplariskt framstegsvänligt material som bostadsutställningarnas hade nog varit på sin plats. Det skall dock sägas att Imboden i praktiken månar sig om att undvika schablonmässiga slutledningar. Han förekommer, drar tillbaka och omgrupperar sitt material på ett ofta uppslagsrikt sätt.

Direkt problematiskt är att källmaterialet inte redovisas i form av citat. Sidhänvisningar ges förvisso, men textstöd för de tolkningar som redovisas förekommer sällan. Det gör att läsaren ibland blir tveksam och inte alltid låter sig övertygas av författarens analytiska poänger. Därtill är referenserna till tidigare forskning begränsade. Studier likt Johan Rådbergs *Drömmen om atlantångaren* (1997) eller Eva Erikssons *Den moderna staden tar form* (2001) omnämns inte. Inte heller omnämns en äldre utställningsanalys av Elias Cornell, *De stora utställningarnas arkitekturhistoria* (1952) eller en nyare dito av Anders Houltz, *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923* (2003). Det gör att Imbodens kritik delvis skjuter över målet, såsom i hävdandet att tidigare utställnings- eller arkitekturforskning skulle ha varit snävt "historiografisk" (s.17).

Jag avslutar min anmälan med att säga att *The Propaganda of Progress* är en sociologisk avhandling där vi på minussidan finner sådant som ett bitvis svagt motiverat teoriurval, en bevisföringsdel där underlagsmaterialet behandlas rätt styvmoderligt, samt en något oklar publikrelation, vilket leder till en viss slutenhet i resonemanget. På plussidan finner vi ett egensinnigt ämnesval med en lovvärd ambition att knyta specifika modernitetsteorier till ett avgränsat empiriskt material, en vinnande utläggning om diskursanalys, samt en självständig behandling av ideologiskt laddade material. Det senare manifesterar sig i den mångfald av innebörder författaren – mina invändningar till trots – lyckas avlocka det undflyende framstegsbegreppet.

Micael Björk,
fakultetsopponent

Sociologförbundet har ordet

Utbildnings- och forskningspolitiker/byråkrater på olika nivåer föreställer sig att en ytterligare internationalisering av verksamheten vid svenska universitet förutsätter att forskning och undervisning i högre grad bedrivs på engelska. I en intervju i *Universitetsläraren* (10-11/2006) ifrågasätter den ständige sekreteraren för den Svenska Akademien, Horace Engdahl, denna föreställning. Att debattera på ett främmande språk "känns som att brottas med ena handen bakbunden" säger han och fortsätter: "Det är bara på svenska som jag kan tänja på språkets regler och skapa nya betydelser, alltså säga något riktigt intelligent. Jag är dummare på engelska". De flesta av oss känner väl mer eller mindre igen detta. Vi deltar i debatter på internationella konferenser, men blir ofta passiva åhörare eftersom vi har svårt att snabbt finna de rätta formuleringarna på främmande språk. Vi håller föredrag och skriver artiklar på engelska, men lyckas sällan uttrycka oss lika bra som på vårt eget språk. Detta är ett större problem för humanistiska vetenskaper och humanistiskt orienterade samhälls- och beteendevetenskaper än det är för naturvetenskap och naturvetenskapligt orienterade samhälls- och beteendevetenskaper. Ju större vikt begrepp har i förhållande till siffror och ju större betydelse kulturella och sociala skillnader har i förhållande till universella likheter desto större blir problemet. För sociologins del är det ingen tvekan om att ett fullödigt behärskande av ett språk är av avgörande betydelse för framgångsrik forskning och utbildning. Det är självklart att detta fullödiga språk nästan alltid är vårt modersmål. För att behärska ett främmande språk på ett tillfredsställande sätt måste vi närmast göra det till ett andra modersmål. Då räcker det inte några månader eller ens något års forskningsvistelse inom det aktuella språkområdet. I princip gäller att vi bara kan behärska ett språk om vi lever och verkar inom detta språkområde sedan lång tid tillbaka. Detta förhållande gör internationalisering problematiskt för höggradigt språkberoende vetenskaper inom ett så litet språkområde som det svenska. Det är således inte konstigt att svensk samhällsvetenskap och humaniora generellt sett är svaga vid en internationell jämförelse. De mest framgångsrika svenska forskarna inom dessa vetenskaper är oftast just de som innehar tjänster utomlands. Det är heller inte så konstigt att de starka forskningsmiljöer som finns i landet närmast undantagslöst är naturvetenskapliga (jfr VR:s Linnéstöd 2006). De mest internationellt erkända forskningsmiljöer vi har inom samhälls- och beteendevetenskaper är följdriktigt oftast naturvetenskapligt orienterade och sifferbaserade snarare än ordbaserade, dvs. inom stora och viktiga delar av samhälls- och beteendevetenskapen befinner sig vi svenskar ofta bakom forskningsfronten. Språkets vetenskapliga betydelse kan utan tvekan förklara mycket av detta tillstånd.

Om ovanstående resonemang är riktigt är en långtgående anglofiering av högre utbildning och forskning knappast lösningen, snarare tvärtom. "Främmande språk är som ficklampor med vilka man trevar sig fram i tunnlar", hävdar Engdahl. Så kallad internationell engelska är ett kastrerat språk och ett trubbigt verktyg för forskning

och utbildning. Vad göra? Låt oss jämföra med fransk och tysk humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. I dessa språkområden utvecklar forskare sin forskning på sitt modersmål och först efter att ha blivit stora namn på hemmaplan översätts deras böcker till engelska. I dessa länder vimlar det av inhemska konferenser på högsta vetenskapliga nivå. Vi skall då komma ihåg att många (för att inte säga de flesta) av de internationellt sett mest framgångsrika humanisterna och samhällsvetarna även under de senaste decennierna är franska och tyska.

Om vi erkänner att en sådan form av internationalisering fungerar inom stora språkområden som de franska och tyska, uppkommer naturligtvis frågan om ett så begränsat språkområde som det svenska skulle kunna utveckla starka forskningsmiljöer på samma sätt. Svaret är att om vi godtar resonemanget ovan om språkets vetenskapliga betydelse då finns det inte någon annan väg än den franska och tyska. Detta är naturligtvis inte ett rop efter vetenskaplig isolering och protektionism. I kravet på internationalisering ligger en insikt om kommunikationens stora betydelse för vetenskapen, men avancerad kommunikation förutsätter ett fullödigt språk. "Man hojtar om internationalisering", säger Engdahl och fortsätter: "Vi kommer dock inte att ha någon tankeverksamhet värd namnet att internationalisera, när lärare och forskare inte längre arbetar med sitt bästa språk som verktyg".

För sociologins del skulle det svenska sociologförbundet kunna spela en betydligt viktigare roll än vad det har gjort under de senaste decennierna just vad gäller denna problematik. Svenska sociologförbundets ordförande, Antoinette Hetzler, frågade i *Sociologisk forskning* (nr 2 2006) varför så få av de svenska sociologer som deltar i internationella konferenser också deltar på det svenska sociologförbundets årsmöten. Medlemsiffror talar sitt tydliga språk. Medan det danska sociologförbundets medeltal nyligen passerade 900 har det svenska förbundet kring 400 medlemmar (och då skall vi komma ihåg att Sverige har betydligt fler sociologer än Danmark). Det tycks också vara en tendens att ju högre upp man kommer i den vetenskapliga hierarkin desto mer sällan deltar man i sociologförbundets årsmöten. Tidskriften *Sociologisk forskning* har länge haft liknande problem. Vi undviker med andra ord i alltför hög grad de enda gemensamma sociologiska mötesplatser för vetenskaplig kommunikation som vi har i det här landet. Detta innebär att svensk sociologi är djupt fragmentiserad, dvs. vi kommunicerar inte tillräckligt med varandra på vårt bästa språk. Vad skulle ha hänt med svensk sociologisk forskning om förbundets årsmöten och tidskrift fungerade som en självklar instans för kommunikation för en majoritet av svenska sociologer? Är det inte just detta som vi måste satsa på för att stärka svensk sociologi? Jag skulle vilja påstå att bara genom att utveckla svensk sociologi på hemmaplan kan vi bli starkare internationellt. Vi har viktiga instrument för en sådan utveckling i vår hand; årsmöte, tidskrift och hemsida. Vi i sociologförbundets nya styrelse skall göra vårt bästa för att utveckla dessa instrument, men en positiv utveckling kräver naturligtvis att alla svenska sociologer tar ansvar för framväxten av en stark nationell forskningsmiljö.

Mikael Carleheden

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla ett abstrakt på engelska om 150–200 ord. Ange engelsk titel och gärna (max) fyra nyckelord = Manuskriptet ska innehålla ett abstrakt på engelska om 150–200 ord samt ca fem nyckelord.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Noter ska vara placerade i slutet av artikeln, före referenser.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409-430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor - ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet
Box 114
221 00 Lund

Uppsala universitet
Elisabeth Lindberg
Sociologiska institutionen, Box 624
75126 Uppsala

Mångfald och frihet i valårets Sverige

Så blev vi alla rasister
Om forskning som bländar och förblindar
Ola Fransson

”Invandrarfilm” som ideologisk och kulturell praktik
Carina Tigervall

Varför bildas nya partier?
Vrede och revanschlust som beslutsmobiliserande faktorer
Gissur Ó Erlingsson

Tiredness in the Light of Institutional Ethnography
Karin Widerberg

Recensioner

Sociologförbundet har ordet